

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Александрової Валентини Федорівни

УДК 811.161.2:37.091.398]:316.7(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 8–
9 КЛАСІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор
Караман Станіслав Олександрович

Київ – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ позакласної роботи в закладах освіти України.....	11
1.1. Становлення та розвиток позакласної роботи з української мови в загальноосвітньому навчальному закладі.....	11
1.2. Сутнісні характеристики базових понять дослідження	28
1.3. Лінгводидактичні засади організації позакласної роботи з української мови на соціокультурній основі.....	42
Висновки до першого розділу.....	63
РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 8–9 КЛАСІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	66
2.1. Методичне забезпечення позакласної роботи з української мови в основній школі.....	66
2.2. Змістовий компонент позакласної роботи з української мови у 8–9 класах загальноосвітнього навчального закладу	78
2.3. Критерії, показники та рівні сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів.....	92
Висновки до другого розділу.....	108
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА РОЗРОБЛЕНОЇ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 8–9 КЛАСІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	110
3.1. Зміст і організація експериментальної методики	110
3.2. Перевірка ефективності методики формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів в процесі позакласної роботи з української мови	117
3.3. Аналіз результатів формувального етапу педагогічного експерименту	154
Висновки до третього розділу	176
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	185
ДОДАТКИ	214

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна освітня парадигма потребує перегляду організації навчально-виховного процесу, головною метою якого є розвиток особистості учня. Нині набуває особливої актуальності стимулювання рецептивної й продуктивної мовленнєвої діяльності учнів, спонукання їх до виконання комунікативних завдань, що є важливою умовою й необхідним компонентом процесу праці, пізнання й орієнтації людини у світі.

На сучасному етапі змінюються завдання мовної освіти, що не може зводитися лише до збагачення й засвоєння знань, набуття нових умінь і навичок. Перед школою стоїть завдання – виховати грамотну, продуктивно мислячу людину, яка володіє системою знань і розвиненими комунікативними здібностями, що дають змогу їй репрезентувати себе через мовлення. Цим визначається підвищення вимог до навчання української мови, необхідність поєднання лінгводидактичного потенціалу уроків та позакласної роботи, що покликана доповнювати, збагачувати, розширювати змістовий діапазон уроків української мови, сприяти формуванню ключових і предметних компетентностей учнів, передусім соціокультурний компонент.

Проблема підвищення якості позакласної роботи як засобу додаткової мовної освіти учнів актуальною була завжди. Різним аспектам позакласної роботи з української мови присвячено наукові праці, в яких розкривається зміст, методика, завдання, мета, принципи, методи, питання організації, форми і засоби. Однак питання позакласної роботи з української мови у контексті формування соціокультурної компетентності учнів стають особливо актуальними й передбачають подальші дослідження.

Мовній освіті нині відведено основну роль у формуванні свідомої, багатой духовно, інтелектуальної, самодостатньої особистості. У законодавчих та нормативних документах освіти, зокрема в Національній доктрині розвитку освіти, Державній національній програмі Освіта (Україна XXI століття), Законах України Про освіту, Про загальну середню освіту,

Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти, Концепції нової української школи, Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти наголошено на необхідності організації навчально-виховного процесу, спрямованого на пізнання учнем світу й тотожності особистісного Я з власним народом, формування загальної культури учнів (сучасне розуміння світобудови, природи, суспільства, людини), ознайомлення з культурою рідного народу й людства загалом, розвиток духовного світу особистості.

Чинна програма з української мови для учнів 8–9 класів орієнтує вчителя на формування ключових і предметних компетентностей учнів, їхньої самостійності в навчальній діяльності, яка досягається через змістовно організовану позакласну роботу, зокрема з використання традиційних та інноваційних педагогічних технологій.

Позакласна робота з української мови формує пізнавальний процес до предмета, допомагає розкрити учням красу й багатство української мови, її роль у розвитку особистості й розбудови держави. Необхідність пошуку нових форм організації позакласної роботи з української мови актуалізує використання у навчально-виховному процесі школи різних форм позакласної роботи, які пробуджують інтерес учнів до опанування мови, дають вчителю змогу поглибити знання учнів, здобуті на уроках. Учні оволодівають багатьма необхідними вміннями й навичками, зокрема користуватися довідковими лексикографічними виданнями, здійснювати інформаційний пошук, виступати перед аудиторією, організовувати конкурси, вечори, презентації, виконувати і захищати навчально-дослідницькі проекти та ін.

Завдання позакласної роботи у процесі навчання української мови полягають у розширенні, поглибленні здобутих на уроках мови знань, удосконаленні практичних умінь і навичок учнів; вихованні ініціативи, самостійності, творчих здібностей, інтересу до предмета.

Студіювання наукових джерел з різних галузей знань показало, що проблему організації позакласної роботи порушено у різних аспектах: філософському (В. Арешонков, О. Бандура, Т. Василевська, Т. Герасимів,

О. Копиленко, В. Кремень, Ю. Римаренко, С. Сливка, І. Смагін); соціологічному (Н. Агаркова, Г. Лактіонова, І. Настасяк, А. Стаканков); психологічному (І. Бех, П. Блонський, Л. Божович, М. Боришевський, О. Киричук, В. Москалець, С. Максименко, С. Рубінштейн, Е. Фромм); педагогічному (А. Алексюк, Т. Бутківська, А. Погрібний, Д. Тхоржевський, В. Каюков, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський). У працях О. Вишневського, Т. Дем'янюк, П. Кононенка, Н. Лисенко, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, О. Столярєнка та ін.) висвітлено особливості виховання ціннісних ставлень національного характеру учнів у процесі позакласної роботи.

Шляхи вдосконалення методики позакласної роботи з української мови розглядали лінгводидакти (О. Біляєв, А. Богуш, В. Борисенко, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Н. Діденко, Т. Донченко, В. Дороз, В. Мельничайко, С. Омельчук, О. Караман, С. Караман, О. Кучерук, І. Лопушинський, А. Ляшкевич, К. Плиско, М. Пентилюк, Г. Передрій, О. Потапенко, І. Хом'як, Г. Шелехова, В. Явір, С. Яворська та ін.).

Науковці акцентують увагу на розвиткові пізнавальних здібностей учнів, розглядають роль і місце позакласної роботи в системі навчання української мови, принципи організації позакласної роботи, методи, прийоми і форми. Багато питань, пов'язаних з оптимізацією методики позакласної роботи з української мови на сучасному етапі, підвищення її ефективності через використання інформаційно-комунікаційних технологій задля формування соціокультурної компетентності учнів, що потребують розв'язання. Водночас проблема представленої дослідження дотепер не була предметом спеціального системного вивчення у методиці навчання української мови.

Актуальність і важливість окресленої проблеми, її суспільно-педагогічне значення, недостатня розробленість, аналіз можливостей позакласної роботи в системі навчання української мови для успішного розв'язання досліджуваної проблеми зумовили вибір теми дисертаційної

роботи – **Формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до теми науково-дослідної роботи Київського університету імені Бориса Грінченка Філософські, освітологічні та методичні засади компетентнісної особистісно-професійної багатoproфільної університетської освіти (державний реєстраційний номер 0110U006274), а також теми кафедри української мови Інституту філології Лінгводидактичні засади формування мовнокомунікативної компетентності студентів в умовах університетської освіти. Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 2 від 23.03.2013 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 8 від 25.10.2014 р).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці методики формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у процесі позакласної роботи з української мови.

Відповідно до мети дослідження передбачено розв'язання таких **завдань**:

1. Проаналізувати стан розробленості проблеми в лінгвістичній, психолінгвістичній, педагогічній, методичній літературі та практиці навчання української мови в сучасній школі.
2. Уточнити поняттєво-категорійне поле дослідження.
3. Обґрунтувати лінгводидактичні засади організації позакласної роботи з української мови у 8–9 класах.
4. Визначити критерії й показники сформованості соціокультурної компетентності учнів під час організації позакласної роботи з української мови.

5. Розробити методику формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів в процесі позакласної роботи з української мови та експериментально перевірити її ефективність.

Об’єкт дослідження – процес організації позакласної роботи з української мови у 8–9 класах.

Предмет дослідження – принципи, форми, методи, прийоми і засоби формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у процесі позакласної роботи з української мови.

Гіпотеза дослідження – рівень сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів підвищиться за умови оптимізації принципів, методів, прийомів позакласної роботи з української мови; оновлення змісту позакласної роботи з урахуванням соціокультурної лінії чинної програми; урахування в процесі планування позакласної роботи специфічних принципів навчання української мови та організації позакласної роботи.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: положення філософії і лінгвістики про єдність і взаємовплив людського буття, мислення і мови (В. Андрущенко, В. Луговий, В. Огнев’юк, Л. Губерський, І. Зязюн, Л. Мацько, С. Подмазін, В. Кремень, О. Стишов та ін.); сучасні психолого-педагогічні теорії про взаємозв’язок навчання, виховання й розвиток особистості (Л. Виготський, І. Зимня, Г. Костюк, С. Рубінштейн, Д. Ельконін, С. Гончаренко, Ю. Бабанський, та ін.); дослідження дидактів і лінгводидактів з проблем удосконалення змісту мовної освіти й оптимізації навчально-виховного процесу (З. Бакум, О. Біляєв, Н. Голуб, О. Горошкіна, Р. Дружененко, О. Караман, С. Караман, О. Кучерук, Н. Остапенко, М. Пентилюк, С. Яворська та ін.).

Для досягнення мети і реалізації завдань передбачено застосування комплексу **методів дослідження:**

– **теоретичні:** вивчення нормативних документів і праць з актуальних проблем середньої освіти, аналіз, синтез, узагальнення філософської, психолого-педагогічної, лінгвістичної і методичної літератури з проблеми;

порівняння, моделювання, систематизація теоретичного і практичного досвіду для визначення наукових основ організації методики позакласної роботи з української мови;

– **емпіричні:** діагностичні (анкетування, бесіда, самооцінювання, аналіз продуктів самостійної і творчої діяльності учнів), соціометричні, прогностичні (метод експертних оцінок) застосовані з метою вивчення стану розробленості проблеми в масовій практиці навчання і впливу експериментальної методики на рівень сформованості соціокультурної компетентності учнів з української мови;

– **педагогічний експеримент** використовувався для перевірки ефективності розробленої методики формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів в процесі позакласної роботи з української мови;

– **методи математичної статистики** застосовувалися для опрацювання отриманих даних, встановлення кількісних та якісних залежностей між досліджуваними явищами і процесами.

Експериментальна база дослідження. Експериментально-дослідна робота проводилася на базі загальноосвітніх навчальних закладів м.Києва, Бердянська, Кам'янця-Подільського, с.Піщаного Харківської області .

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше обґрунтовано* теоретичні засади формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у процесі позакласної роботи з української мови; уточнено сутність понять “*позакласна робота*“, “*соціокультурна компетентність*”, “*соціокультурна компетентність учнів 8–9 класів*”; оптимізовано форми, методи, прийоми та засоби організації позакласної роботи з української мови учнів 8–9 класів задля формування соціокультурної компетентності; *розроблено методику* формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів в процесі позакласної роботи з української мови; *визначено* критерії, показники та рівні сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9

класів; *подальшого розвитку* набув змістовий та технологічний компоненти організації позакласної роботи з української мови.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання основних положень дослідження в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи, під час створення програм мовних гуртків, спецкурсів, факультативів, посібників для організації позакласної роботи, у практичній діяльності вчителів-словесників, проведенні студентами вищів педагогічної практики. Розроблено та апробовано навчально-методичний супровід: навчальний посібник “Поглиблюємо знання з української мови у процесі позакласної роботи”, цикл тематичних сценаріїв для проведення різних позакласних заходів з української мови.

Дослідження надає змогу вдосконалювати зміст навчальних і робочих програм, посібників та підручників з методики навчання української мови у вищій школі.

Результати дисертації **впроваджено** в навчальний процес Бердянської спеціалізованої школи I-III ступенів № 16 з поглибленим вивченням іноземних мов Бердянської міської ради Запорізької області (протокол № 5 від 10 квітня 2017 р.); Піщанської загальноосвітньої школи I-III ступенів Куп’янської районної ради Харківської області (протокол № 3 від 14 березня 2017 р.); Спеціалізованої школи № 252 імені Василя Симоненка Оболонського району м. Києва (протокол № 4 від 17 квітня 2017 р.); Школи I-III ступенів № 249 Деснянського району міста Києва (протокол № 3 від 21 березня 2017 р.); Кам’янець-Подільської загальноосвітньої школи № 16 I-III ступенів (протокол № 4 від 12 квітня 2017 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки, результати дослідження обговорювалися й доповідалися на науково-практичних конференціях різних рівнів: *міжнародних*: Четверта міжнародна наукова Інтернет-конференція з україністики (м. Мюнхен, 2014), II Міжнародна науково-практична конференція “Теоретичні і дидактична філологія: надбання, проблеми, перспективи розвитку” (м. Переяслав-

Хмельницький, 2014); III Міжнародна науково-практична конференція Moodle Moot Ukraine 2015 “Теорія і практика використання системи управління системи Moodle” (м. Київ, 2015); Міжнародна науково-практична конференція “Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи” (м. Запоріжжя, 2015); *форумах*: IV Всеукраїнський форум Microsoft “Вчитель-новатор” (м. Київ, 2013), V Міжнародний освітній Форум “Особистість в освітньому просторі” (м. Запоріжжя, 2014); *всеукраїнських*: IV Всеукраїнська науково-практична заочна конференція “Сучасна наука: теорія і практика” (м. Запоріжжя, 28-29 листопада 2013 р.); *регіональних*: “Школа сучасних знань: інформаційні технології навчання в рамках єдиного освітнього простору” (м. Запоріжжя, 2012); *регіональних науково-практичних семінарах*: “Науково-методичні засади запровадження онлайн технологій навчання в освітніх закладах” (м. Запоріжжя, 2014); *фестивалях*: “IV Всеукраїнський фестиваль педагогічних ідей “Мій особистісно зорієнтований урок” (м. Новоград-Волинський, 2014); *“круглих столах”*: “Урок української мови у системі компетентної освіти” (м. Київ, 2014); *обласних семінарах* керівників методичних об’єднань учителів української мови та літератури, методистів – кураторів учителів-словесників “Методика дистанційного навчання української мови учнів середньої школи” (м. Мелітополь, 2015).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 11 одноосібних публікаціях, із них 5 – у наукових фахових виданнях України, 2 – у зарубіжних виданнях, 10 – у часописах та збірниках матеріалів науково-практичних конференцій, 1 навчально-методичне видання.

Структура й обсяг дисертації. Структура дисертації зумовлена логікою дослідження, визначеними завданнями, складається зі вступу, трьох розділів та висновків до них, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел, що містить 290 найменувань (із них 12 – іноземною мовою). Зміст дисертації викладено на 275 сторінках із них – 184 сторінок основного тексту). У роботі вміщено 9 таблиць, 3 діаграми.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ

1.1. Становлення та розвиток позакласної роботи з української мови в загальноосвітньому навчальному закладі

Концептуальні засади організації позакласної роботи в загальноосвітній школі ґрунтуються на положеннях Концепції нової школи, Законів України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, Національної доктрини розвитку освіти, а також вимогах нормативних документів Міністерства освіти і науки України, Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти [55; 56; 67; 71; 72; 73; 97].

На сучасному етапі розвитку освіти прикметним є пошук шляхів підвищення ефективності навчання української мови, що виявляється в модернізації змісту, застосуванні новітніх технологій, розробленні інноваційних методик, розробленні продуктивних форм організації навчання, комбінуванні методів, спрямованих на формування в учнів ключових і предметних компетентностей. В освітньому просторі особливої ваги набуває позакласна робота з української мови, що сприяє підвищенню загальномовного рівня учнів, розширенню змістового діапазону навчання української мови відповідно до запитів і здібностей учнів.

Ретроспективний аналіз спеціальної літератури засвідчує, що позакласну роботу в системі виховання учнів розглядали видатні педагоги різних епох: Б. Грінченко, І. Огієнко, А. Макаренко, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький; філософи, психологи І. Бех, І. Зязюн, Г. Костюк, В. Кремень, М. Романенко та ін. Вузлові аспекти організації позакласної роботи досліджували сучасні дидакти А. Алексюк, С. Гончаренко, С. Дем’янчук, Л. Коваль, О. Кондратюк, В. Кузь, Н. Ничкало, О. Родін, О. Сухомлинська, Є. Сявавко, М. Ярмаченко та ін., а також українські лінгводидакти (З. Бакум, В. Борисенко, О. Горошкіна,

Є. Голобородько, Н. Діденко, Т. Донченко, В. Заєць, О. Караман, С. Караман, В. Мельничайко, С. Омельчук, Е. Палихата, Г. Передрій, М. Пентилюк, К. Плиско, Л. Попова, О. Потапенко, В. Тихоша та ін.), які наголошують, що розвиток творчих здібностей кожного учня відбувається не лише під час проведення уроків української мови, а й у процесі позакласних заходів, на яких учні вдосконалюють мовну, мовленнєву, комунікативну, соціокультурну компетентності.

Аналіз спеціальної літератури дає змогу констатувати, що позакласна робота з української мови має глибоке коріння й цікаві методичні традиції. Ще з XVI ст. в Україні помітною стає тенденція організації цікавих заходів для молоді, зокрема поява братських шкіл, які ставили за мету засновувати нижчі й вищі школи, видавати книжки, згуртовувати освічених людей для культурно-просвітницької діяльності. Братські школи функціонували у Львові (1576), виникли братства в Острозі (1578), Городку (1591), Києві (1615), Луцьку (1617), а також у Галичі, Стрії, Комарні та інших містах.

У Львівській братській школі готували вчителів та священиків. Відповідно для навчання як майбутніх учителів, так і священиків, необхідні були підручники, посібники, збірники текстів для читання як під час уроків, так і в позакласній роботі. Саме в братських школах було видано старослов'янською мовою підручники: "Буквар" Івана Федорова (Львів, 1574), граматику старослов'янської мови "Адельфотес" Арсенія Елассонського (Львів, 1591), "Граматику словенску" Л. Зизанія (Вільно, 1596). Бібліотека Львівської братської школи нараховувала дев'ять різних видань творів Аристотеля, повну збірку творів Платона та інші філософські трактати, що давали змогу педагогам систематично залучати учнів до читання книжок на уроках і в позаурочний час. Кількість книжок щороку збільшувалася; у 1601 році нараховувалося близько 150 книжок, виданих різними мовами, що давало змогу львівським братчикам, учителям та учням ознайомлюватися з класичними творами грецькою, латинською, східноєвропейськими мовами, а також із західноєвропейською літературою.

У братських школах особливу увагу було приділено не лише навчанню, а й вихованню освічених, розвинених людей, тому в позакласній роботі значне місце відводилося вивченню словесності, виразному читанню. Учнів навчали складати промови, повчання, вести диспути, декламувати, грати в театралізованих виставах.

У школах Центральної України та Слобожанщини теж значну увагу приділяли позакласній роботі. Учителі розучували з учнями пісні, організовували театральні гуртки, брали участь у постановці комедій з народного життя, інтермедій.

Основи позакласної роботи свого часу в школах Східної та Центральної України заклав відомий педагог Б. Грінченко, який залучав учнів до записування приказок, прислів'їв, пісень, казок від батьків, сусідів, знайомих. Дослідник вважав, що позакласна робота формує в учнів інтерес до предмета, збагачує їхній словниковий запас, сприяє загальному розвитку особистості [52].

У перші десятиліття ХХ століття українська письменниця Олена Пчілка була засновницею гуртка українознавства на Галичині. Письменниця організовувала позакласну роботу з української мови, залучаючи учнів до Шевченківських свят, інсценування драматичних творів, читання й переказування творів різних стилів і жанрів [132, с. 8–9].

У 30-ті роки ХХ ст. вітчизняна школа прагнула активізувати громадське життя учнів, що підтверджує зміст навчальної програми з української мови (автори О. Вержбицький та О. Петренко), яка зорієнтовувала вчителя на те, щоб позакласну роботу спрямовувати на використання текстового ресурсу газет і науково-популярних джерел для коментування, конспектування, реферування науково-технічних брошур [170].

Аналіз навчальних програм, методичних листів того часу засвідчує, що питома вага позакласної навчальної роботи з української мови припадала на “боротьбу за орфографічну та пунктуаційну грамотність, культуру мови”, написання дописів до шкільної стінної преси. Варто зазначити, що вчителів зобов'язували постійно звітувати на педагогічних нарадах про

результативність своєї роботи щодо підвищення “розвитку мови”. Для цього кожен педагог мав подати зразки питань, завдань, які використовує для поліпшення зв’язного мовлення. Окрім того, щороку на педагогічних конференціях, методичних семінарах учителі звітували про результативність позакласної роботи [77; 170; 237].

Необхідність упровадження позакласної роботи з української мови, зокрема роботу з художнім словом поза класом, відстежуємо в настановах О. Білецького. Учений зазначав, що така робота має “...набирати характеру наукових досліджень-мініатюр, написаних прямо із джерел. Учні мають уміти робити виписки, аналізувати їх”, “...жодні перекази, жодні довідки з письменникової біографії й історії того часу не зможуть дати того, що може дати безпосереднє спостереження і вчитування” [22, с. 75]. Гурткову роботу як ефективну форму позакласної розглядав видатний український педагог, громадський діяч, мовознавець І.Огієнко, стверджуючи, що “Кожна школа мусить закладати серед учнів “Гуртки плекання рідної мови” [178, с. 60].

Розпочата в повоєнні роки русифікація усіх сфер діяльності суспільства, з одного боку, послабила інтерес до розвитку змісту навчання української мови загалом, однак, з іншого, – спрямовувала керівні органи освіти України вести боротьбу за високу якість уроку й організацію позакласної роботи, спрямовуючи її на комуністичне виховання молоді [274].

З кінця 50-х років ХХ століття джерелом знань і формою позанавчальної роботи зі словесності стало телебачення. Українська студія навчального телебачення проводила близько 26-27 передач упродовж навчального року для учнів основної і старшої школи за планом, погодженим із керівними установами освіти. Телепередачі сприяли вдосконаленню мовної та стилістичної грамотності учнів [203, с. 132–140].

Перехід із семирічної освіти на восьмирічну (1959–1960 н. р.) спонукав учителів-словесників до збільшення “питомої ваги трудового навчання учнів”, що відобразилось на формах і змісті навчання української мови загалом. Навчально-виховні заклади того часу скоординували навчально-

виховний процес на вивчення політехнічного циклу предметів шкільного курсу. У зв'язку з цим позакласна робота з української мови проводилася здебільшого епізодично у формі гурткової роботи та факультативних занять [237]. Загалом позакласна робота з української мови формувала в учнів уміння й навички роботи з текстами різних стилів: виразне читання, виконання елементів мовного аналізу тексту (діалектна лексика, архаїзми, синоніми, антоніми, омоніми, пароніми, неологізми), сприяла переосмисленню отриманої інформації для підготовки доповідей, написання до газет нарисів, складання ділових паперів [237].

Організація навчально-виховного процесу в 60-ті роки ХХ ст. була орієнтована на політехнічний цикл предметів, що відобразилось на змісті української мови загалом. Запровадження в навчально-виховний процес факультативів з української мови як доступного виду диференційованого навчання припадає на 1966 рік, коли вперше було порушено проблему розвитку інтересів та нахилів до поглибленого вивчення української мови, а також посилення ролі позакласної роботи [274]. Перша програма факультативних занять з української мови (1969 р.) передбачала опанування учнями матеріалу, що не вивчався на уроках, або поглиблення окремих лінгвістичних відомостей. Відповідно до її змісту учні старших класів мали набувати вмінь працювати з текстами різних стилів, аналізувати їх, переосмислювати отриману інформацію для підготовки доповідей та написання до газет нарисів, складання ділових паперів [274].

Найбільш поширеними формами позакласної роботи в 70-ті роки ХХ століття було проведення загальношкільних заходів, коли учні під керівництвом учителів готували декламації, тобто вивчали напам'ять поезії українських письменників, відпрацьовували навички виразного читання. Виняткову функцію в цей період виконували бібліотеки, які активно залучали учнів до підготовки та проведення особливо поширених форм позакласної роботи – ранків, тематичних вечорів, вікторин.

Крім того, самобутніми формами позакласної роботи стали свята, концерти, присвячені ювілейним датам майстрів українського слова Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, письменників-земляків, що набули не лише статусу форм позакласної роботи, а й учнівських свят.

Ретроспективне студіювання наукових джерел аналізованого періоду дає змогу виокремити з історичного контексту й таку систематичну форму позакласної роботи з української мови, як мовний гурток, що об'єднував різні секції, у тому числі філологічну. Розвивально-виховний потенціал занять мовних гуртків відкривав необмежені можливості для реалізації творчих здібностей учнів, а також стимулювальних пошуків учителів-словесників у розширенні змістового діапазону та збагаченні виховного інструментарію позакласної роботи з української мови.

Значної популярності в середніх навчальних закладах набула діяльність літературно-наукових гуртків, де, крім літературної тематики, учні старших класів готували й виголошували реферати, повідомлення з мовних проблем, творчі роботи. У цей період особливу увагу питанню становлення позакласної українськомовної освіти як одного з дієвих засобів поглиблення знань з української мови приділяв В. Сухомлинський, який наголошував на розвиткові системи навчання, в основу якої доцільно "...покласти живе слово і творчість дитини" [216]. Педагог підкреслював важливість гурткової, позакласної роботи з української мови для духовного збагачення учнівського колективу, вважав роки гурткової роботи періодом творчих шукань, коли вихованці пізнають свої нахили, здібності, що в майбутньому допомагатиме їм свідомо обрати спеціальність [214, с. 46] .

У цей період позакласну роботу з української мови дослідники та вчителі розглядали як засіб боротьби за правильну мову і грамотність учнів. Директиви керівних органів управління освітою засвідчували важливість організації роботи поза класом над "бездоганною грамотністю" учнів [118]. Незважаючи на суттєві зрушення в організації позакласної роботи з української мови щодо формування орфографічних, пунктуаційних умінь,

учителі-практики відчували гостру потребу в методичному забезпеченні проведення позаурочних занять з української мови. Фрагменти окремих видів занять, орієнтовні плани роботи гуртків, зразки цікавих завдань розробляли й оприлюднювали на шпальтах часописів та збірник ” З досвіду роботи вчителів української мови та літератури” вчителі-новатори (Гамалій А., Гмир І., Москалець Н., Цимбалюк В. та ін.).

Розпочата ще на початку 70-х років ХХ ст. за “директивами” керівних органів профорієнтаційна робота внесла доповнення у зміст позакласних занять з української мови. Учні залучалися до краєзнавчої роботи, екскурсій на виробництва, написання нарисів, творів про кращих за професією. В. Сухомлинський, підкреслюючи важливість такої роботи, зазначав, що “роки гурткової роботи є періодом творчих шукань; за цей час вихованці пізнають свої нахили, здібності, що в майбутньому допоможе їм свідомо обрати спеціальність [214, с. 46].” Педагог наголошував на всебічному розвитку учнів та системі навчання, в основу якої треба “покласти живе слово і творчість дитини” [213, с. 360].

Як свідчить аналіз педагогічної преси того часу, у практиці роботи вчителів-словесників особливу увагу було приділено виголошенню учнями доповідей та повідомлень, тематика яких була досить різноманітною й передбачала залучення учнів до елементів дослідницької роботи. Як приклад наведемо окремі теми доповідей: “Як виникла мова?”, “Історія розвитку української мови”, “Історія письма”, “Пряме й переносне значення слів”, “Крилаті слова і вирази”, “Походження наших прізвищ”. Учні самостійно обирали тему дослідження, складали план доповіді й опрацьовували відповідну літературу. Узагальнення досвіду організації позакласної роботи з української мови дає змогу зазначити, що в процесі позакласної роботи учні були залучені до елементів дослідження.

Не втрачає актуальності й нині важливість виголошенню доповідей і повідомлень, що стимулює учнів до комунікативної діяльності, сприяючи формуванню в них комунікативної компетентності. До того ж, навчальний

матеріал, викладений в обраній, емоційній формі, сприяє формуванню в учнів стійкої мотивації до опанування предмета.

Цінними є поради учителів і методистів 70-80-их років ХХ століття щодо залучення гуртківців до написання поетичних і прозових творів, які тоді друкували в шкільних стіннівках, на шпальтах районних та обласних газет й обговорювалися в класах. Як засвідчує А. Гамалій, у шкільній газеті “За грамотність”, яка виходила щочверті, матеріали подавалися в три колонки: перша висвітлювала питання значення мови в житті людини, у другій подавалися уривки письмових творів із виправленими стилістичними помилками, словами з грубими орфографічними помилками. В останній колонці йшлося про такі кореспонденції: поліпшення грамотності, матеріали цікавої граматики, запитання, кросворди, загадки, ребуси, шаради тощо. Відповіді на запропоновані в газеті завдання учні писали на окремих аркушах й опускали в скриньку. Також гуртківці випускали рукописний журнал з поетичними творами, оповіданнями, малюнками та ілюстраціями до них. Учні привчали виконувати дослідницьку роботу: збирати фольклорний і топонімічний матеріал, записувати історію походження географічних назв, народні пісні, приказки, прислів'я, легенди, балади. Такі завдання сприяли збагаченню словникового запасу, набуттю знань з діалектології, формуванню вмінь розпізнавати діалектизми, знати різні відхилення від літературної мови [39], підвищенню культури усного й писемного мовлення учнів. До того ж, А. Гамалій рекомендував використовувати для занять матеріал із цікавої граматики. Ця настанова в нових соціокультурних умовах набуває вагомого значення, її мають реалізувати автори підручників і вчителі-словесники.

Важлишим внеском для вітчизняної лінгводидактики залишається доробок Г. Передрій “ Позакласна робота з української мови в 4–8-х класах”, яка вийшла друком наприкінці 70-х рр. Дослідниця, поділяючи погляди А. Гамалія, вважає “позакласну роботу обов'язковим складником навчально-виховного процесу, що сприяє поглибленню, розширенню і вдосконаленню знань” [154]. Розроблені науковцем принципи проведення позакласної роботи з

української мови, зміст і форми занять застерігають учителів від дублювання і продовження роботи, розпочатої на аспектичних уроках. Г. Передрій відносить до *систематичних форм позакласної роботи*: мовний гурток, динамічні кутки мови, стінну мовну пресу, журнали й альманахи, сплановані на півріччя радіопередачі; до *епізодичних* – заходи, які популяризують мову (виставки, лекції, бесіди), мовні конкурси (вікторини, КВК, олімпіади), свята мови (вечори, ранки, дні, декади, тижні), мовна преса, екскурсії (до бібліотеки, редакції, друкарні, поштамту, на підприємство) [154, с. 18].

З часом традиційні форми позакласної роботи з української мови зазнали змін і трансформацій як у теорії, так і в практиці. Мовні олімпіади й сьогодні проводять у школах, так само, як і вікторини, вечори, ранки; щоправда, суттєвих змін зазнали їхня тематика та формат проведення. Інформатизація навчально-виховного процесу суттєво вплинула на розширення тематично-змістового діапазону позакласної роботи. Виняткової значущості набуває врахування сучасних соціокультурних, міжкультурних умов. Сьогодні вчитель має унікальну можливість організовувати віртуальні екскурсії, зустрічі учнів із мовознавцями, методистами, лінгводидактиками, авторами шкільних підручників в режимі он-лайн, оф-лайн.

У 80-ті роки особливий інтерес і захоплення в учнів викликала така форма організації позакласної роботи з української мови, як робота шкільного радіовузла. Для організації і проведення радіопередач створювався комітет із гуртківців на чолі з редактором (керівником гуртка). Актив шкільного радіо, готуючи черговий випуск, добирив цікавий матеріал, опрацьовував його до ефіру. Радіопередачі мали суто інформаційний характер (повідомлялося про важливі події в школі, факти, проводився огляд шкільної преси). Особлива роль у позакласній роботі з української мови відводилася опрацюванню теоретичного матеріалу. Така форма закріплення знань учнів мала ігровий характер (“граматичне доміно”) і слугувала “засобом зацікавлення учнів виучуваним матеріалом” [274, с. 67]. У методичних часописах учителі-

словесники ділилися досвідом з колегами, пропонували розробки дидактичного матеріалу для організації позакласної роботи [274].

Незважаючи на увагу до позакласної роботи з української мови, науково-методичних здобутків в цій царині зазначимо, що у 80-ті роки ХХ ст. недостатню увагу було приділено міжпредметним зв'язкам. На нашу думку, проведена науково-пошукова робота на заняттях гуртка могла продовжуватися під час інших видів самостійної роботи: виконання домашнього завдання, у класі, на аспектичних уроках тощо. Педагогами не планувалася робота з укладання гуртківцями словників діалектизмів, словників неологізмів, словників-довідників тощо з обов'язковою презентацією перед учнівським колективом. У цей період настанови керівних органів освіти спрямовували зміст позакласної роботи «на піднесення культурного рівня, збагачення духовного світу учнів, розвиток усного і писемного мовлення, підвищення мовної грамотності, на професійну орієнтацію та виховну роботу з-поміж учнів старших класів». Саме тому вчителів орієнтували на організацію екскурсій на виробництво, навчання учнів опису процесів праці тощо.

Реформування системи освіти (1984 рік) визначило шляхи підвищення ефективності навчання, зокрема в старшій ланці загальноосвітньої школи. Керівні органи освіти, вбачаючи тісний зв'язок між урочною і позаурочною формами навчання старшокласників, розглядали позанавчальну роботу як дієвий засіб піднесення ефективності уроку. Відповідно в директивах указувалося на впровадження різних форм навчання, з-поміж яких: семінарські заняття, бесіди, практикуми, консультації, екскурсії, туристсько-краєзнавча робота, зустрічі з передовими працівниками виробництва тощо. Аналіз спеціальних джерел переконує, що основними завданнями краєзнавства було вивчення природи, населення, господарства, історії та культури рідного краю з пізнавальною, науковою, навчальною, виховною, практичною метою. Краєзнавчий матеріал на уроках допомагав розкриттю загальних закономірностей, явищ, які вивчаються, підвищував інтерес і

глибину розуміння навчального предмета, збагачував учнів знаннями про рідний край. Використання красномовного матеріалу в навчанні української мови дало змогу організувати поглиблену лінгвоукраїнознавчу роботу, реалізувати принципи стимулювання пізнавальних інтересів учнів, а також принцип новизни навчального матеріалу, використання матеріалів, здатних викликати зацікавленість учнів, обґрунтування практичної потреби в знаннях, якими необхідно оволодіти.

Пошуки ефективних форм і методів позакласної роботи з української мови у 80-ті роки ХХ століття спрямовували педагогів на оптимізацію процесу учіння. Так, суттєво доповнив зміст позакласної роботи в основній школі посібник О. Потапенка. Автор розкрив важливість організації занять мовних гуртків, наголошуючи на удосконаленні змісту, форм і методики їх проведення [162, с. 6]. Услід за О. Потапенком у лінгводидактиці М. Пентиліук розкрила значення позакласної роботи з української мови і принципи навчання в позаурочних формах. На думку методиста, мовознавчі гуртки формують в учнів уміння й навички досліджувати історію походження мови та значення слів, окрім того вчать складати лінгвістичні задачі, кросворди, альманахи, стіннівки тощо, тому в науково-методичній літературі та шкільній практиці поділяють їх на два типи: гурток мови і тематичні гуртки (охоплюють вивчення певних розділів лінгвістики) [202].

У 90-ті роки ХХ століття над тематикою і завданнями факультативних програм працювали відомі вчені М. Пентиліук та К. Плиско. Використання інформаційного ресурсу передбачали дві програми факультативних курсів: “Лексикологія, стилістика і розвиток мовлення” та “Структура тексту і розвиток техніки читання, усного і писемного мовлення” (1990 р.). Перша програма забезпечувала набуття учнями знань від лексичних одиниць до тексту, тоді як наступна реалізувала функціональний підхід до вивчення мовних явищ, що сприяло формуванню в учнів навичок культури мовлення [171]. К. Плиско також вважала методично виправданими форми навчання української мови, які виробляють в учнів уміння аналізувати стилістичні

явища в мові, самостійно працювати зі спеціальною літературою, формують навички проводити самостійний аналіз лінгвістичного матеріалу. Дослідниця запропонувала факультативи “Лексика і фразеологія” (7-8-і класи) та “Грамматика і синтаксична стилістика” (9-10-і класи) [171].

На початку 90-х років минулого століття зміст програм факультативних занять активно розробляли Г. Клочек, М. Пентилюк, К. Плиско, В. Цимбалюк та ін. Розроблені дослідниками програми забезпечували поглиблення учнями знань від лексичних одиниць до тексту, реалізовували функціональний підхід до вивчення мовних явищ, що сприяло формуванню в них навичок культури мовлення [171]. К. Плиско вважала методично виправданими форми навчання української мови, які виробляють в учнів уміння аналізувати стилістичні явища в мові, самостійно працювати зі спеціальною літературою, формують навички проводити самостійний аналіз лінгвістичного матеріалу. Дослідниця запропонувала для старших класів факультатив “Грамматика і синтаксична стилістика” (9-10-і класи) [171].

У роки незалежності України зросла роль української мови, а відтак і позакласної роботи, що сприяло поширенню українськомовного середовища й розвитку вмінь практичного застосування державної мови в усіх сферах спілкування. У школах, переважно гуманітарного профілю, було запроваджено програми інтегрованих курсів за вибором, покликані забезпечувати досконале володіння мовою, формувати комунікативні уміння й навички учнів на основі відомостей з лінгвістики і літературознавства.

Прикметною ознакою організації позакласних заходів кінця ХХ-початку ХХІ століть стало активне моделювання різноманітних телепередач, наприклад, “Поле див”, “Слабкий ланцюжок”, “Ключі від форту Буаяр”, “Найрозумніший” та ін., які вчителі наповнювали мовним змістом з урахуванням вікових особливостей, можливостей та уподобань учнів, що стимулювало підвищення в них інтересу до опанування предмета.

Пошукам ефективних форм навчання української мови в позаурочний час приділили увагу І. Лопушинський, І. Маруніч, автори методичного

посібника “Позакласна робота з рідної мови у школах нового типу” [159]. Лінгводидакти розкрили поняття “система позакласної роботи у закладах нового типу”, розробили плани проведення окремих позакласних заходів, визначивши різницю між аспектними уроками і заняттями в позаурочиний час.

Теоретичне осмислення проблеми організації позакласної роботи з української мови в кінці ХХ на початку ХХІ століття подано в працях Н. Голуб, О. Горошкіної, Н. Діденко, Р. Дружененко, В. Заєць, О. Караман, С. Карамана, А. Ляшкевич, С. Омельчука, М. Пентилюк, В. Тихоші, С. Яворської та ін. Проблема використання позакласної роботи з української мови знайшла своє втілення у спеціальних дослідженнях, зокрема зміст позакласної роботи з української мови в старших класах (О. Горошкіна) [48; 121], використання ресурсу музейної педагогіки у процесі позакласної роботи в профільній школі (Н. Діденко) [60], як систему роботи з лінгвокраєзнавства (О. Лук’янченко) [105]; форма поглибленого опанування української мови учнів 8–9-х класів (В. Заєць) [69], особливості форм позакласної роботи з української мови в навчальних закладах нового типу (С. Караман) [80; 86; 87]; засвоєння учнями старших класів комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами (Ю. Романенко) [181]; форма навчання української мови та її методичне забезпечення (С. Яворська) [274].

Особливості організації позакласної роботи з української мови в школах нового типу розкрито в посібнику С. Карамана “Методика навчання української мови в гімназії”. У гімназійному курсі навчання української мови науковець виокремлює три форми позакласної роботи: індивідуальні, групові та масові. Дослідник приділяє увагу індивідуальним формам роботи із старшокласниками, які забезпечують особистісний розвиток учня: роботі інформаційного центру, прес-центру, радіо- і телецентру, видавництва тощо. С. Караман запропонував новий зміст гурткових занять, спрямувавши їх на профорієнтаційну роботу. На думку лінгводидакта, учнів треба об’єднувати у групи за спільними інтересами на кшталт: “Майбутній режисер”, “Майбутній актор”, “Майбутній науковець”, “Майбутній перекладач” тощо [88, с. 114].

Автори “Методики навчання української мови в середніх освітніх закладах” позакласну роботу з української (рідної) мови тлумачать як один із важливих компонентів змісту навчання, що виконує низку дидактичних і виховних функцій: розширення, поглиблення здобутих на уроках мови знань, удосконалення вмінь і навичок учнів; виховання в них ініціативи, самостійності, творчих здібностей, інтересу до предмета. Слушною вважаємо думку авторів, що, як і під час уроків, у процесі позакласних заходів учні вдосконалюють мовну, мовленнєву, комунікативну, соціокультурну компетентності, проте позакласна робота не повинна дублювати уроки або перетворюватися в спеціальні заняття з учнями, які мають низький рівень успішності. Погоджуємося з позицією науковців, що специфічною рисою позакласної роботи є репрезентація мовних і соціокультурних відомостей у науково-популярній формі для збагачення знань учнів, формування в них стійкого інтересу до предмета [121, с. 211].

Останнім часом зміст, форми, технології організації позакласної роботи активно висвітлюються на шпальтах науково-методичних часописів, аналіз яких переконує, що сучасні публікації пропонують цікаві практико орієнтовані матеріали для вчителів з проблем активізації пізнавальної діяльності учнів у процесі позакласної роботи, формування в них стійкої мотивації, інтересу до навчання української мови. Здебільшого науковці й учителі-практики оприлюднюють сценарії позакласних заходів, щоправда, є публікації, які синтезують теоретико-прикладні аспекти організації позакласної роботи з української мови. Наприклад, у статті В. Борисенко і К. Сиви “Мовна вікторина як форма позакласної роботи з української мови” наголошено на доцільності впровадження в навчально-виховний процес школи мовної вікторини як дидактичної гри, що сприяє розвитку пізнавального інтересу, творчої активності, допитливості, критичного мислення учнів, формуванню в них прагнення до самовдосконалення, самоствердження та самореалізації. Для ілюстрування теоретичних положень статті автори пропонують цікавий сценарій мовної вікторини, що має значний

пізнавальний і соціокультурний потенціал, оскільки спонукає учнів до повторення важливих методично адаптованих історичних відомостей про становлення й розвиток української мови, історії її графіки тощо [31, с. 3–7].

Проблему організації позакласної роботи з української мови порушено і в дисертаційних працях, що свідчить про її актуальність і теоретико-практичну значущість. У дисертації Р. Дружененко “Етнопедагогічні засади формування мовленнєвих умінь і навичок учнів основної школи” переконливо доведено, що “..мова тісно пов’язана з етносом, є оригінальним способом світобачення та відображення ментальності, відповідно – навчання рідної мови, виділення й оволодіння в ній тим, що є національно специфічним, сприяє виробленню етнічних рис особистості, впливає на оригінальність оцінювання та відображення світу, мовленнєву поведінку носія [65, с. 21]”.

Окремі аспекти організації позакласної роботи з української мови відображено в дисертації О. Лук’янченко “Реалізація принципу неперервності у профорієнтаційній роботі зі старшокласниками та фаховій підготовці студентів”, у якій доведено, що оскільки мова – це скарбниця національної культури народу, то мовні одиниці можуть стати джерелом краєзнавчої, народознавчої інформації. Важливо знайти шляхи і засоби її репрезентації учням [105].

Особливе значення для нашого дослідження має кандидатська дисертація Н. Діденко, у якій обґрунтовано теоретичні засади організації позакласної роботи з української мови в процесі профільного навчання; уточнено сутність понять “позакласна робота у профільних філологічних класах”, “музейно-педагогічна технологія”; розроблено методику позакласної роботи у профільних класах; визначено критерії і показники сформованості мовної і комунікативної компетентностей учнів профільних класів; удосконалено змістово-процесуальне і методичне забезпечення позакласної роботи. Особливостями розробленої авторської модульної програми для 10 – 11 класів філологічного профілю, визначено завдання програми:

1) формування наукового світогляду учнів, пізнання мови в її суспільному використанні; 2) удосконалення комунікативної компетентності старшокласників; 3) збагачення словникового запасу; 4) корекція грамотності; 5) сприяння життєвому і професійному самовизначенню, залучення до самопізнання, самоосвіти; 6) розвиток творчого потенціалу учнів за активної участі у позакласній роботі; 7) розвиток пізнавальних і дослідницьких умінь; 8) формування навичок роботи з довідковою літературою, словниками, музеєзнавчими джерелами, електронними посібниками, інформаційними засобами, а також чотири модулі, відповідно до їх змісту запропоновано форми, методи, прийоми, які вчителі обирали самостійно, урахувавши побажання учнів [59].

Однак поза увагою (дослідниці?) залишились проблеми ціннісного самовизначення.

На сучасному етапі розвитку національної школи визначальним чинником і умовою ефективності навчання стала диференціація навчально-виховного процесу. Саме в ній педагоги справедливо вбачають нові можливості максимального розвитку учнів із різним рівнем здібностей. Одним із пріоритетних напрямів діяльності сучасної школи є систематична робота з обдарованою молоддю. Задля підготовки учнівської молоді до активної діяльності в галузі науки й техніки, якісного оновлення змісту, форм і методів позашкільної освіти, пошуку й створення умов для підтримки талановитої молоді, задоволення потреб учнів у професійному та суспільному самовизначенні, залучення учнівської молоді до систематичної науково-дослідницької, експериментальної діяльності започатковано роботу територіальних відділень Малої академії наук України (МАН). Мета роботи МАН полягає в поглибленні мовної освіти учнів на дослідницькій основі, виробленні загальнонаукових і окремих (мовних, мовленнєвих, комунікативних, творчих) умінь і навичок. Тематику наукових робіт для учнів-членів МАН визначають учителі та науковці – керівники секцій з урахуванням пізнавальних інтересів дослідників (наприклад, дослідження

діалектних особливостей у мовленні мешканців певної місцевості (художніх творах); синтаксичних явищ у мові авторів художніх творів, газет, журналів, тощо). До наукової роботи залучаються здібні старшокласники за бажанням.

Для стимулювання дослідницької, навчально-пізнавальної діяльності учнів широко використовують олімпіади, конкурси, мовні турніри, ігри, що, як свідчать спостереження за навчально-виховним процесом сучасної школи, активно застосовуються в позакласній роботі. Елементи цих форм позакласної роботи стали органічними складниками сучасного уроку української мови. Останнім часом як інноваційна форма позакласної роботи з української мови утвердилися інтегровані ігрові проекти, що передбачають залучення учнів до пошукової діяльності для розв'язання проблемних завдань. Для прикладу наведемо інтегрований ігровий проект “Синтез наук” (автор В. Федоренко), що містить низку макроігор (“Лінгвоматематика”, “Лінгвоастрономія”, “Лінгвогеографія”), мікроігри (“Лінгвомузика”, “Лінгвобіологія” та ігри-мозаїки (“Крізь призму мови”, “Міжнародний калейдоскоп”). Означені ігри, на думку автора, “допоможуть перекинути своєрідні містки між предметами, ущільнити їхні зв'язки, забезпечити надійну рідномовну основу для подальшого вивчення предметів шкільного курсу” [243]. До участі в цих іграх необхідна щоденна ґрунтовна підготовка учнів з усіх розділів мовознавчої науки та чітко спланована система повторення навчального матеріалу, а також належна соціокультурна база.

Попри значну кількість праць, на периферії дослідницького пошуку залишається проблема формування соціокультурної компетентності учнів у позакласній роботі з української мови задля підготовки цілісної, креативної, самостійної особистості, спроможної швидко орієнтуватися в масштабних інформаційних потоках, відповідальної за власні мовленнєві вчинки, здатної до продуктивної взаємодії з представниками різних культур.

Отже, ретроспективний аналіз проблеми організації позакласної роботи з української мови дав змогу з'ясувати особливості організації позакласної роботи на різних хронологічних відтинках, охарактеризувати внесок

видатних представників педагогічної спільноти різних поколінь, українських лінгводидактів у теорію і практику організації позакласної роботи, окреслити основні напрями й висвітлити ефективні форми і засоби позакласної роботи з української мови з урахуванням соціокультурного контексту.

1.2. Сутнісні характеристики базових понять дослідження

Узагальнення теоретичних здобутків науковців, уточнення й розроблення поняттєво-термінологійного апарату є складником теоретичного осмислення будь-якої наукової проблеми, передумовою розуміння сутності базових понять дослідження. Точність ключових понять дослідження дає змогу вибудувати науковий апарат, що відповідає логіці наукового пошуку, забезпечує повноту й точність викладу, сприяє оптимальному вибору шляхів та адекватних їм методів дослідницького пошуку. У контексті нашого дослідження необхідно було уточнити зміст понять: *“позакласна робота з української мови”*, *“соціокультурна компетентність”*, *“соціокультурна компетентність учнів 8–9 класів”*.

Позакласна робота з української мови формує пізнавальний інтерес до предмета, допомагає розкрити учням красу й багатство української мови, її роль у формуванні особистості й розвитку держави. Як під час уроків, так і позакласних заходів, в учнів формуються мовна, мовленнєва, комунікативна, соціокультурна компетентності. Позакласна робота, як зазначають дослідники (З. Бакум, М. Барахтян, В. Борисенко, А. Гамалій, Н. Голуб, О. Горошкіна, Н. Діденко, В. Заєць, О. Караман, С. Караман, О. Кучерук, А. Нікітіна, О. Решетілова, М. Пентилюк, В. Цимбалюк, С. Яворська та ін.), не повинна дублювати уроки або перетворюватися в спеціальні заняття з учнями, які мають незадовільну успішність. Специфічною рисою позакласної роботи є репрезентація мовних відомостей у науково-популярній формі для збагачення знань учнів, формування стійкого інтересу до предмета.

Важливим складником формування соціокультурної компетентності в учнів 8–9 класів є позакласна робота з української мови в загальноосвітньому

навчальному закладі, яка сприяє формуванню в учнів інтересу до предмета, розвитку інтелекту, креативності, забезпечує розкриття краси й багатства української мови, ознайомлює учнів з роллю мови у формуванні особистості.

Проблемі обґрунтування змісту поняття “позакласна робота” присвячено значну кількість педагогічних та лінгводидактичних праць, у яких розглядаються загальні й окремі аспекти досліджуваної проблеми.

В “Українському педагогічному словнику” позакласну роботу в школі охарактеризовано як складову частину навчально-виховної роботи, одну з форм організації дозвілля учнів. Позакласна робота організовується і проводиться в позаурочний час органами дитячого самоврядування за активної допомоги і тактовного керівництва педагогічного колективу, особливо класних керівників, вихователів, організаторів позакласної й позашкільної роботи. Позакласна робота тісно пов’язана з навчально-виховною, що проводиться на уроках [46, с. 263].

В “Енциклопедії освіти” позакласну роботу потлумачено як “складову частину навчально-виховної роботи, організовані і цілеспрямовані заняття групою чи всім педагогічним колективом з групою чи всіма учнями, які проводяться в позаурочний час для розширення знань, умінь і навичок, розвитку самостійності, індивідуальних здібностей і схильностей учнів, а також задоволення їхніх інтересів і забезпечення розумного відпочинку. Позакласна робота проводиться на основі самостійності та добровільності учнів. У процесі визначення змісту й методів роботи враховують вік, розумовий і фізичний розвиток учня” [66, с. 684].

На думку Г. Передрій, “позакласна робота з української мови – це обов’язкова складова нормально організованого навчально-виховного процесу школи, яка проводиться паралельно з класною і служить засобом розширення, поглиблення і вдосконалення знань, здобутих учнями в школі”. На методично правильно організованих позакласних заняттях учні не тільки закріплюють та повторюють програмовий матеріал, а й знайомляться з новими мовленнєвими відомостями [154, с. 5–7]. Дослідниця не заперечує

взаємозв'язку класної та позакласної системи занять з української мови, проте переконана, що “дублювання або продовження роботи, проведеної на уроці, зрозуміло, не зацікавить і не активізує учнів” [154, с.7].

У навчальному посібнику “Методика викладання української мови в середній школі” за редакцією І. Олійника окремий розділ присвячено позакласній роботі з української мови як важливій складовій навчально-виховного процесу, що є логічним продовженням багатоаспектної роботи, здійснюваної на уроках. З належною повнотою висвітлено значення, завдання, принципи організації позакласної роботи з української мови в середніх та старших класах. Показово, що в посібнику виокремлено й докладно описано таку систематичну форму позакласної роботи, як мовний гурток, у якому актуалізовано змістову спрямованість занять з культури мовлення, подано орієнтовний план роботи мовного гуртка для учнів 7 класу. Викладено тематичні напрями проведення мовних вечорів та мовних конференцій старшокласників, обґрунтовано доцільність забезпечення принципу наступності в проведенні означених форм позакласної роботи у різних вікових групах. Акцентовано на вагомості таких форм позакласної роботи, як мовні тижні й олімпіади, подано орієнтовний план проведення мовного тижня і зразки завдань для шкільної олімпіади [117].

Автори “Методики навчання української мови в середніх освітніх закладах” зміст поняття “позакласна робота з української мови” тлумачать як цілеспрямовані, організовані на добровільних засадах, на основі пізнавальних інтересів учнів мовні заняття з ними, що виходять за межі уроків, іноді й за межі програми з метою поглиблення знань, активізації їхньої пізнавальної діяльності [121, с. 369]. Українські лінгводидакти (З. Бакум, М. Барахтян, О. Горошкіна, О. Караман, С. Караман, А. Нікітіна, М. Пентиліук та ін.) наголошують на необхідності індивідуального навчання та виховання в позакласній роботі. На сторінках періодичних видань запропоновано різноманітні форми проведення позакласної роботи з урахуванням вікових особливостей учнів, їхніх нахилів, здібностей і зацікавлень.

У контексті нашого дослідження заслуговують уваги наукові розвідки О. Кучерук про організацію позакласної роботи. Дослідниця виокремлює естетичне виховання як один із напрямів. Основним завданням називає розвиток та вдосконалення практичного володіння мовою, переконана, що основу змісту позакласної роботи має складати робота над виражальними можливостями мови, естетикою, розвитком основних видів мовленнєвої діяльності [101, с. 166–167]. Як стверджує О. Кучерук, на сучасному етапі розвитку рідномовної освіти позакласна робота має відповідати основним вимогам: добровільність, інтерес до мови, комунікативно-діяльнісний підхід, реалізація міжпредметних зв'язків, пріоритет мовно-естетичного матеріалу, спрямованість на патріотичне, моральне, естетичне виховання. Аналізуючи досвід роботи вчителів-словесників, визначає найважливіші проблеми організації позакласної роботи:

- зацікавленість учнів предметом;
- адаптація досягнень світової культури до змісту рідномовної освіти;
- створення різноманітних інтегрованих програм, планів, сценаріїв, об'єднаних галузями знань;
- підготовка наукових робіт на конкурс МАН та ін.

Нам імпонує думка науковця, що “доцільно враховувати рівень зацікавленості предметом учнями” [101, с. 166–167].

Неабиякий інтерес останнім часом викликає організація позакласної роботи в профільній школі. Для нашого дослідження цінним є посібник С. Карамана “Методика навчання української мови в гімназії”. Науковець тлумачить позакласну роботу з української мови в межах соціокультурної парадигми як “важливий чинник авчально-виховного процесу, організованого з урахуванням психологічних характеристик здібного учня, його освітніх запитів і потреб, особливостей змісту гімназійного курсу мови, спрямованого на поглиблення знань, формування в учнів стійкої мотивації о саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації, виховання ініціативи, самостійності, ворчих здібностей, інтересу до предмета. Змістовно й цікаво проведені

позакласні заходи допомагають учням усвідомити, що мова – це цілісна система, історія якої тісно пов'язана з історією народу [87]. Цю думку вважаємо продуктивною в сучасному контексті формування ключових і предметних компетентностей учнів, зокрема соціокультурної. Н. Діденко *позакласну роботу з української мови у процесі профільного навчання* визначає як особливу цілеспрямовану систему профільної мовної освіти, яка впроваджується в позаурочний час, характеризується добровільним виявом, і містить зв'язок з системою уроків, скерована на інтелектуальний загальний розвиток, формування мовної особистості учня, загальнолюдських цінностей, розвитку творчих умінь і навичок, пізнавальної пошукової активності, готовності до подальшого професійно орієнтованого навчання [59, с. 3].

Нам видається, що запропоновані свого часу тлумачення змісту поняття “позакласна робота з української мови” потребує уточнення з огляду на зміни й трансформації в сучасному суспільстві, а тому є і в освітньому полікультурному просторі. Нині перед загальноосвітніми закладами стоїть завдання підготувати цілісну, креативну, самостійну особистість, спроможну швидко орієнтуватися в масштабних інформаційних потоках, відповідальну за власні мовленнєві вчинки, здатну до продуктивної взаємодії з представниками різних культур, однак спостереження за навчально-виховним процесом, опитування вчителів-словесників, анкетування учнів 8–9 класів засвідчують, що вони не завжди вміють правильно користуватися здобутою інформацією, відчувають брак соціокультурних знань у процесі спілкування, що засвідчує необхідність пошуку ефективних механізмів, засобів та умов формування соціокультурної компетентності. Оскільки можливості уроку хронологічно обмежені, до того ж у процесі уроку необхідно реалізувати триєдину мету й низку часткових завдань, вважаємо доцільним використати соціокультурний потенціал позакласної роботи з української мови, що збільшує накопичення соціокультурної інформації.

Аналіз спеціальної літератури дав змогу уточнити сутність поняття “позакласна робота з української мови”, що в роботі тлумачимо як

цілеспрямовані, організовані на добровільних засадах, з урахуванням соціокультурного контексту, пізнавальних інтересів учнів систематичні мовні заняття, які виходять за межі уроків, іноді й за межі програми, задля формування в учнів стійкої мотивації до опанування предмета, поглиблення знань з української мови, активізації їхньої пізнавальної діяльності, формування предметних і ключових компетентностей.

Як свідчить вивчення наукових джерел з філософії та лінгвістики, вивчення мови як чинника культурної спадщини та культурно-історичного середовища можна вважати вже загальноприйнятим. Інтегративні зв'язки мови та культури виявляються в комунікативних процесах: комунікація, передусім мовленнєва, є необхідною умовою існування і розвитку культури, вона забезпечує єдність культурних процесів у межах певної спільноти [64].

У процесі навчання української мови проблема взаємозв'язку мови і культури постає особливо актуальною та біполярною: мова пізнається через культуру, і завдяки мові відбувається перехід у світ культури. Звідси загально визнаний висновок про необхідність урахування соціокультурного контексту під час відбору змісту позакласної роботи з української мови.

Значення української мови як навчального предмета в середній школі впливає з її суспільних функцій. Маючи статус державної мови, вона є засобом міжособистісного і міжнаціонального спілкування, єднання громадян України в суспільно-історичну спільноту – народ; скарбницю знань, культурних надбань нації і людства, джерелом і засобом передачі набутого життєвого досвіду. Проте в складних умовах економічної і суспільної кризи, труднощів у розбудові української державності, відродженні української мови, недостатньої мовленнєвої культури населення зазначені функції державної мови реалізуються не повністю. У зв'язку з цим виникає необхідність піднесення культури мовлення громадян України.

Останнім часом науковці (І. Бех, С. Максименко, О. Сергєєнкова та ін.) особливо визначають такий провідний напрям розвитку освіти в XXI столітті, як розвивальне навчання. Розвивальні освітні системи відбивають не просто

об'єктивну потребу суспільства в певному типі освітньої діяльності, а й визначають розвивальний вплив змісту навчання мовлення, який посилюється завдяки тому, що він засвоюється не лише на рецептивному і репродуктивному, а й на творчому рівнях. Ефективною така система навчання буде лише тоді, коли зможе організувати навчання як процес оволодіння особистістю всіма надбаннями сучасної культури і створить механізм культурного саморозвитку безпосередньо в процесі навчальної праці. Культура як сфера духовної життєдіяльності учнів зумовлює зміст і мету навчання мов в Україні. “Оскільки культура – це насамперед складна система символів, норм і цінностей, що постійно вдосконалюється, у тому числі й завдяки системі освіти, то основні завдання школи за нової освітньої моделі – накопичення і поширення соціально-культурного досвіду, активними носіями якого є кожен учитель і учень” [12, с. 26–31].

“Поступово на основі численних культурологічних фактів учні мають усвідомити, що, по-перше, всесвіт цілісний і ми його невід'ємна частина; що, по-друге, він гармонійний і прекрасний, і тому, щоб бути гідними його синами й дочками, ми повинні пізнавати цю красу, плекати її у власному серці й розумі, аби в нашій душі розквітла краса, що єднає нас із суцям і є джерелом натхнення і щастя; що, по-третє, світ сповнений таємниць і один з наших священних обов'язків – це пошук істини, який вимагає відкритості розуму й серця, наполегливості й самовідданості і що, по-четверте, світ перебуває в неупинному розвитку. Який постає як результат борні добра зі злом, прекрасного з потворністю, істини з облудою, і кожен наш життєвий крок є випробуванням на те, по який бік від цього одвічного змагання ми стоїмо, прогресуємо у власному розвитку чи скочуємося вниз; що, по-п'яте, загальнолюдські етичні цінності – це об'єктивні закони нашого буття, одна з найважливіших умов особистісного й суспільного прогресу; що, по-шосте, світ вічний, і ми причащаємося до його вічності лише тоді, коли не замикаємося у власній самотності, не впадаємо в лінощі, сон розуму й серця, а в поті чола працюємо, боремося, віримо, сподіваємося, орієнтуючись на

одвічні маяки Добра, Краси, Істини” [79]. Кінцева мета – формування різнобічно гармонійної, національно свідомої, духовно багатої, творчої особистості, здатної і прагнучої до самостійного здобування нових знань, спрямованої, на саморозвиток.

Науковці (Н. Голуб, О. Горошкіна, В. Дороз, С. Караман, О. Кучерук, В. Пасинок, М. Пентилюк, В. Плахотник та ін.) доводять, що мови формують в учнів стійку мотивацію до вивчення інших мов, забезпечують усвідомлення функцій кожної з мов у навчальному процесі і в суспільстві; виховують повагу до української мови як державної та до інших мов; розширюють та активізують словниковий запас учнів з урахуванням тих груп слів, усталених висловів, що відображають реальне життя народу, мова якого вивчається, особливості його життєвого досвіду, історії, культури; сприяють формуванню толерантного ставлення до різних народів, розвитку в учнів мовних, інтелектуальних та пізнавальних здібностей; формують гуманістичний світогляд, моральні та естетичні переконання, національні та загальнолюдські цінності.

У шкільній практиці доведено, що важливу роль у навчанні мови відіграє текст: учні ознайомлюються з текстом чи кількома текстами або усним повідомленням учителя, що містять ситуативно зумовлену проблему – етичну, естетичну, соціокультурну, пізнавальну чи якусь іншу, яка становить для них певну новизну і яку вони повинні усвідомити; у процесі розв’язання проблеми відбувається відкриття учнями нового – певної грані краси, істини, суті моральної норми, ціннісного значення вчинку певної людини тощо. Тематика текстів, що пропонуються учням для ознайомлення в процесі позакласної роботи з української мови, зумовлена самим життям і вимогами соціокультурної змістової лінії чинної програми з української мови. Саме на розв’язанні актуальних соціокультурних проблем має вигранюватися і зростати особистість, привласнюватися національна й загальнолюдська культура, формуватися нові світоглядні орієнтири.

Соціокультурний зміст, відображений у системі текстів, тематика яких від класу до класу дедалі розгалужується й поглиблюється, дає змогу потужний виховний вплив на учнів, забезпечувати формування екологічної, етичної, мислительної, естетичної і мовленнєвої культури, урівноважувати розвиток інтелектуальної і емотивної форм особистості. Нам видається слушною рекомендація Р. Дружененко про доцільність добору національно-культурних текстів, які є мовленнєвими взірцями і допомагають в оволодінні національно орієнтованими мовними одиницями, формуванні мовленнєвих умінь і навичок, національного колориту мовлення учнів [65, с. 26].

У сучасній методиці навчання української мови питання взаємодії мови й культури все частіше трактують із позицій соціокультурної компетентності, під якою розуміють здебільшого “соціокультурний контекст, у якому досліджувана мова застосовується його носіями, а також способи, через які цей контекст впливає на вибір і комунікативний ефект певних мовних форм” [35, с. 169]. Н.Бориско соціокультурну компетентність розглядає як аспект комунікативної здатності, що відбиває специфічні риси суспільства та його культури, які виявляються через комунікативну поведінку членів цього суспільства [32, с. 57].

В аспекті формування в учнів соціокультурної компетентності особливої ваги в системі соціокультурних знань набуває уявлення про соціокультурний простір країни, мова якої вивчається, тобто про сфери дії культури народу, зокрема, про практичне втілення культури в діяльності та поведінці людей, а також у мові, адже культура – це не сукупність ідей та речей, предметів, а концентрований досвід і знання попередніх поколінь, усієї історії людства загалом і кожного народу, що зафіксовано в мові. Соціокультурна компетентність як один із базових компонентів мовної освіти забезпечує формування національно мовної картини світу, оволодіння національно маркованими мовними одиницями, українським мовленнєвим етикетом. Соціокультурна компетентність має самобутні, притаманні лише їй характерні риси. Формування соціокультурної компетентності зумовлене

національно-етнічними, регіональними особливостями та традиціями. Розглядаючи основні риси соціокультурної компетентності, особливо виділимо її гуманістичний, культурологічний, розвивальний характер. Аналіз суттєвості соціокультурної діяльності показує, що в ній взаємодіють репродуктивні, творчі і репродуктивно-творчі елементи. Вони тісно взаємопов'язані й є необхідними умовами для формування соціокультурної компетентності учнів.

Аналіз і синтез спеціальної літератури переконує, що соціокультурна компетентність як інтегроване утворення містить знаннєвий, діяльнісний, ціннісний компоненти.

Уважаємо за доцільне докладно розглянути означені компоненти:

- *знаннєвий*, до якого належать: засвоєння учнями відомостей про Україну, її минуле й сьогодення; природу; народні звичаї і традиції, що відображають менталітет, дух і характер нації; відомих українців, що зробили внесок у розвиток української і світової культури, науки; взірцями національного мистецтва, Важливо при цьому, щоб українознавчі відомості засвоювалися учнями в контексті світової культури;
- *діяльнісний*, що передбачає сформованість в учнів умінь аналізувати, оцінювати соціокультурну інформацію, добирати й використовувати соціокультурні відомості, необхідні для успішного досягнення пізнавальної, комунікативної чи іншої мети;
- *ціннісний*, що містить соціокультурний і комунікативний досвід учнів, сформовану систему цінностей.

Необхідно відзначити, що характер відомостей соціокультурної змістової лінії відмінний від змісту відомостей, які учні здобувають на уроках історії, біології, мистецтвознавства передусім не тим, що вони менш докладні, системні чи абстрактні, а тим, що зорієнтовані на особистісне сприймання, мають ціннісний потенціал і покликані сформувати багатогранний образ України, світу і всесвіту; уміння учнів самостійно

мислити; сформувати громадянську свідомість і особистісний потенціал кожного учня.

Соціокультурна компетентність формується в умовах політичного, соціально-економічного, національно-етнічного, духовного розвитку суспільства. Тому різновидність форм і змісту культурної діяльності, свобода вибору видів творчості, самоствердження, саморозвиток і самореалізація кожного стали сьогодні нормою існування людини.

Сьогодні дають про себе знати тенденції: мається на увазі посилення інтегративних процесів, у результаті яких починають активно зближуватися культурна, освітня і соціальна сфери.

Соціокультурна змістова лінія чинної програми з української мови – це репрезентація культурних і духовних цінностей свого та інших народів, норм, які регулюють стосунки між поколіннями, статями, націями, сприяють естетичному та морально-етичному розвитку учнів. Автори навчально-методичного посібника (Мова наша – українська : навч.-метод. посіб. для вчителя / Л. І. Мацько, О. М. Семенов, Н. Б. Голуб та ін. ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Богданова А. М., 2011. – 512 с.) [121] зміст освіти за соціокультурною змістовою лінією передбачає вивчення основних відомостей про особливості національної культури, звичаїв, традицій, свят, визначних діячів; суспільно-політичні події, державну символіку; побут населення міст, сіл, культурно-архітектурні пам'ятки, музеї, театри тощо; опанування найбільш відомих фольклорних творів рідного народу, лексем, фразеологізмів, афоризмів як відображення народного досвіду, особливостей національного характеру, їх етнокультурний колорит.

Вивчення спеціальної літератури дало уточнити, що *соціокультурна компетентність* – це поліаспектне особистісне утворення, що містить знання про культуру в широкому контексті; уміння продуктивно організовувати власну діяльність, передусім комунікативну, відповідно до соціальних норм поведінки, морально-етичних, естетичних та інших цінностей; досвід особистісно-ціннісного ставлення до соціуму, містить знання учнів про

теорію мовних одиниць, у тому числі з національно-культурним компонентом, семантики мовних одиниць і вміння використовувати їх відповідно до соціально-мовленнєвої ситуації. Національно-культурна семантика простежується на всіх рівнях мови: фонологічному, морфологічному, лексико-семантичному, синтаксичному.

Формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів передбачає розв’язання найважливіших проблем та дотримання державних вимог щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів.

Обґрунтовуючи зміст поняття *“соціокультурна компетентність учнів 8–9 класів”* у лінгводидактичному аспекті, визначимо її складники:

- знання мовної системи і теоретичних відомостей про мовні одиниці;
- соціокультурні знання;
- уміння співвідносити мовні засоби з завданнями, метою та умовами спілкування, тобто з мовленнєвою ситуацією;
- уміння організувати мовленнєве спілкування з урахуванням соціальних норм поведінки;
- володіння національно обумовленою специфікою вживання мовних засобів.

Зміст соціокультурної змістової лінії у 8 класі передбачає опрацювання таких найголовніших тем:

- Україна – європейська держава;
- українська мова і проблеми двомовності в Україні, багатомовність;
- уроки історії і сучасність;
- земля – наш спільний дім;
- багатогранність і творча суть особистості,
- український ідеал: традиційне і сучасне розуміння;
- дружба, любов, сім’я, взаємозв’язок поколінь, культура загальнолюдських і сімейних взаємин;
- мистецтво спілкування, мистецтво критики;

- освіта, наука, техніка, література, культура, мистецтво;
- вибір життєвого шляху.

Учні усвідомлюють усі соціокультурні особливості використання мови і враховують їх у своїй мовленнєвій діяльності; гнучко й ефективно користуються мовою в усіх її аспектах задля досягнення соціальних цілей; освоюють культурно-посередницькі ролі та функції, посилено долають міжкультурні непорозуміння.

Зміст соціокультурної змістової лінії у 9 класі передбачає опрацювання таких найголовніших тем:

- Україна на карті світу;
- Конституція України, мовні права й обов'язки громадян;
- внутрішня і зовнішня політика України, РЄ, ЄЕС, НАТО;
- сторінки історії;
- екологія Землі і наше майбутнє;
- бережімо собори наших душ;
- соціально-економічні проблеми та шляхи їх вирішення;
- науково-технічний прогрес;
- сучасне містобудування й архітектура;
- краса і мода;
- засоби масової інформації та комунікації;
- вибір життєвого шляху.

У процесі формування соціокультурної компетентності учні 9-их класів повинні гнучко й ефективно користуватися мовою в усіх її аспектах для досягнення соціальних цілей; через розуміння етнокультурної, географічної, соціально-економічної та інших закономірностей обстоювати рівність, справедливість, толерантність та інші громадянські цінності суспільства; посилено виконувати роль посередника між українською та іншими культурами; попереджувати і долати міжкультурні непорозуміння; дотримуватися загальноприйнятих норм соціальної поведінки.

Участь учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови сприяє формуванню сучасних світоглядних орієнтирів, що ґрунтуються на усвідомленні гармонійної єдності людини з собою, власним родом, народом, людством, природою, Всесвітом; умінь помічати красу в різних її виявах – у природі, людині, мистецтві, мові, побуті; прагнути діяти за законами краси; усвідомленню загальнолюдських моральних цінностей та спроможності узгоджувати з ними власну діяльність. Знати особливості національної культури, уміти використовувати ці знання та знання, здобуті під час вивчення інших предметів, у власному мовленні, уміти пояснювати значення слів, найуживаніших усталених виразів, читати напам'ять найвизначніші народнопоетичні твори, які відбивають особливості матеріальної і духовної культури народу, його світобачення; використовувати їх у своєму мовленні; дотримуватися правил мовленнєвої поведінки відповідно до загальнолюдських норм та національної специфіки культури. Конкретизуючи поняття соціокультурної компетентності в лінгводидактичному аспекті в роботі визначили її компоненти: знаннєвий, діяльнісний, ціннісний. Соціокультурна компетентність учнів 8–9 класів, крім означених компонентів, містить ще й комунікативний та соціокультурний досвід, здобутий учнями в процесі навчання української мови та інших предметів у попередніх класах, що дає підстави охарактеризувати соціокультурну компетентність як інтегровану міжпредметну. Соціокультурна компетентність має самобутні риси, зумовлені національно-етнічними, регіональними особливостями та традиціями.

Отже, з'ясування сутності базових понять *“позакласна робота”*, *“соціокультурна компетентність”*, *“соціокультурна компетентність учнів 8–9 класів”* уможливило визначення термінологійного поля проблеми дослідження, обґрунтування механізму формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у процесі позакласної роботи з української мови.

1.3. Лінгводидактичні засади організації позакласної роботи з української мови на соціокультурній основі

Позакласна робота з української мови набуває особливої актуальності на сучасному етапі модернізації системи української освіти, є складником навчально-виховного процесу, однією із форм дозвілля учнів, оптимальна організація якого уможливорює зміцнення знань із предмета, готує їх до самостійної науково-дослідної роботи, стимулює розвиток творчих здібностей учнів, пізнавального інтересу. Педагогами і психологами (А. Алексюк, Л. Виготський, В. Кобаль, М. Марусинець, С. Рубінштейн, Б. Теплов, Г. Щукіна та ін.) доведено, що пізнавальний інтерес є основним внутрішнім мотивом навчання, тому розвиток пізнавального інтересу до української мови як на уроках, так і в процесі позакласної роботи надає вчителю значні можливості для того, щоб зацікавити учнів предметом, зробити його улюбленим.

Узагальнення наукових підходів до обґрунтування лінгводидактичних засад організації позакласної роботи з української мови дало змогу виокремити низку принципів, форм, методів, засобів, комплекс яких забезпечує продуктивне формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів.

Зміст і організація позакласної роботи здійснюється на основі комплексної реалізації основних принципів навчання та виховання. Принципи організації позакласної роботи – це вихідні положення, на яких побудовано систему позакласної роботи з української мови, окреслено напрями, визначено стратегію і зміст практичної взаємодії учителя та учнів.

У студіях вітчизняних і зарубіжних філософів, психологів, педагогів, лінгводидактів (А. Алексюк, В. Андрушенко, Ю. Бабанський, З. Бакум, В. Бондар, Л. Виготський, В. Галузинський, П. Гальперін, Н. Голуб, О. Горошкіна, В. Давидов, Є. Дмитровський, Т. Донченко, М. Жинкін, І. Зязюн, С. Караман, Я. Коменський, О. Копусь, В. Кремень, О. Кучерук, І. Лернер, С. Мартиненко, В. Масальський, В. Мельничайко, С. Омельчук,

І. Підласий, М. Пентилюк, К. Плиско, О. Савченко, Т. Симоненко, М. Скаткін та ін.) обґрунтовано підходи до виокремлення принципів навчання і здійснено їх класифікації. У кожній із зазначених галузей науки з різних позицій виокремлено, охарактеризовано й витлумачено принципи навчання.

Кожний із принципів навчання виконує певну дидактичну функцію, тому не можна виокремити з них найбільш чи найменш значущі. Оптимальним вважаємо комплексний підхід до розуміння взаємозв'язку, взаємозумовленості, взаємовпливу означених принципів, що реалізуються в межах певної моделі організації позакласної роботи з української мови.

Ураховуючи вимоги сучасної лінгводидактики, дослідники проблеми виділяють такі принципи позакласної роботи з української мови: індивідуалізації навчання, науковості, наочності, активності і свідомості, систематичності й послідовності, доступності, міцності, зв'язку теорії з практикою, емоційності, креативності, вибірковості, зв'язку позакласної роботи з роботою в класі, практичної спрямованості, добровільності, реалізації міжпредметних зв'язків, комунікативної спрямованості [5, с. 370–372].

У “Словнику-довіднику з української лінгводидактики” акцентовано, що “позакласна робота ґрунтується на таких принципах: взаємозв'язку позакласної роботи з класними заняттями; урахування віку, ступеня підготовленості учнів; вибірковості; наукового підходу; зацікавленості; емоційності; системності; високої інтелектуальної активності учнів; мовленнєвої спрямованості” [202, с.102].

Нам імпонує думка Г. Передрій, що, крім загальнодидактичних принципів, позакласній роботі властиві специфічні принципи, “урахування яких забезпечує успішне проведення позакласної роботи” [154, с. 11]. Дослідниця імпліцитно вирізняє низку специфічних принципів (реалізації міжпредметних зв'язків, реалізації внутрішньопредметних зв'язків), з-поміж яких пріоритетним називає принцип добровільності. З одного боку, це полегшує роботу організатора, бо учень дотримується спеціальних вимог, з іншого – виконує доручення добровільно, умотивовано [154, с. 11].

Специфічні принципи організації позакласної роботи виокремлює О. Потапенко, з-поміж яких вирізняється принцип *професійної спрямованості*, суть якого полягає в тому, що керівник гуртка покликаний ознайомлювати учнів із різними професіями. Змістом такої роботи може стати опрацювання фахових журналів, додаткової літератури, редагування текстів, що мають професійну спрямованість [161, с. 4–7].

Поділяємо думку О. Горошкіної, що принципи організації позакласної роботи – “це своєрідні правила взаємодії словесника й учнів, вихідні положення, на яких ґрунтується система позакласної роботи з української мови” [48, с. 369], зазначаємо, що саме життя диктує появу нових принципів і переосмислення традиційних.

Оскільки навчання і виховання є неподільним процесом, нам видається логічним екстраполювати в контекст дослідження і низку принципів виховання, зокрема такі:

- *суспільна спрямованість діяльності учнів 8–9 класів*, що зумовлює оптимізацію змісту позакласної роботи відповідно до потреб розвитку сучасного суспільства, соціальних викликів, досягнень сучасної науки, техніки, культури і мистецтва;
- *розвиток ініціативи і самодіяльності учнів*, що передбачає врахування в позакласній роботі бажань, пропозицій учнів задля того, щоб кожен із них виконував посильну й цікаву для себе роботу;
- *розвиток винахідливості, технічної та художньої творчості*, що зумовлює систематичне виконання учнями завдань пошукового характеру;
- *зв'язок з навчальною роботою*, що потребує, щоб позакласна робота стала логічним продовженням уроків української мови;
- *використання ігрових форм*; реалізація цього принципу потребує широкого використання пізнавальних ігор, зокрема комп'ютерних, демонстрації цікавих дослідів у процесі позакласної роботи.

Прокоментуємо принципи індивідуалізації навчання, науковості, свідомості й активності, системності й послідовності, доступності, міцності знань, зв'язку теорії з практикою, емоційності, креативності, вибірковості, зв'язку позакласної роботи з роботою на уроках української мови, практичної спрямованості, добровільності, міжпредметних зв'язків, комунікативної спрямованості, соціокультурний, спроектувавши їх у практику організації позакласної роботи з української мови для учнів 8–9 класів.

Так, *принцип науковості* потребує, щоб позакласні заняття будувалися на пізнавальній основі, а не перетворювалися на засіб забави або розваги. У 8–9 класах будь-який навчальний матеріал позакласних занять, навіть якщо він подається в нетрадиційній формі, має відповідати науковим фактам без зайвого спрощення або ускладнення. Особливо це стосується синтаксичної теорії, прагнучи спростити яку, вчителі подекуди вдаються до невинуватого спрощення. Основним засобом навчання синтаксису вважаємо тексти соціокультурного спрямування.

Важливого значення в процесі позакласної роботи набуває *принцип наочності*, оскільки потребує залучення всіх органів чуття учнів до сприймання інформації шляхом залучення аудіовізуальних або словесно-образних засобів, як-от ілюстрації, світлини, які розвивають творчу уяву учнів, мультимедійні презентації з ефектом анімації, зміною кольору, шрифту задля активізації уваги учнів. Зазначимо, що у 8–9 класах, урахувавши, що це підлітковий вік, учителям треба бути уважним у доборі ілюстрацій, малюнків. Водночас схеми речень, запропоновані учням, мають бути чіткими, виразними, зрозумілими; інфографіка має увиразнювати текстовий навчальний матеріал та спонукати учнів до самостійної пошукової діяльності.

Принцип індивідуалізації навчання української мови в позакласній роботі спрямований на максимальне врахування індивідуальних особливостей учнів, рівня розвитку їхніх пізнавальних здібностей, інтересів, нахилів тощо.

Принцип свідомості й активності передбачає зацікавлення учнів новими фактами, відомостями, що забезпечує усвідомлене сприймання, відчуття необхідності набутих знань, бажання знати більше про предмет, творче задоволення. Завдання вчителя-словесника полягає в тому, щоб стимулювати розвиток усіх рівнів активності учнів у позакласній роботі через моделювання проблемних ситуацій, імітації певних життєвих ситуацій, що сприяє формуванню їхньої соціокультурної компетентності.

Принцип системності й послідовності потребує, щоб позакласна робота проводилася як єдиний комплекс різноманітних заходів, пов'язаних між собою тематично, що й забезпечує розкриття причиново-наслідкових зв'язків, явищ, подій. Вправи, спрямовані на усвідомлений пошук навчальної інформації, текстів соціокультурного змісту, доцільно комбінувати й подавати в певній системі з урахуванням внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків згідно з вимогами чинної програми.

Принцип доступності передбачає добір лише таких відомостей, що відповідають віковим особливостям учнів 8–9 класів, їхнім інтересам, запитам, мають соціокультурний потенціал. Доступність змісту позакласної роботи залежить від її організації, урахування рівня здобутих учнями знань.

Принцип міцності знань спрямований на таку організацію позакласної роботи, що забезпечує комплексне усвідомлення й запам'ятовування навчального матеріалу, здобутого в процесі уроків української мови та позакласних заходів у поєднанні з опанованим раніше, застосовуючи асоціативні зв'язки нової інформації з уже відомою учням, забезпечуючи прирощення її. У цьому контексті вважаємо за потрібне наголосити на необхідності розширення й поглиблення соціокультурних відомостей, яких здобувають учні в процесі позакласної роботи. Оскільки основним джерелом соціокультурної інформації є текст, доцільно здійснювати комплексний аналіз тексту, що передбачає виконання учнями граматичних завдань до пропонуваніх текстів, а також аналіз змісту текстів соціокультурного спрямування.

Як свідчить опрацювання дидактичних і лінгводидактичних джерел, *принцип зв'язку теорії з практикою* спрямований на те, щоб позакласна робота з української мови спонукала учнів застосовувати знання в повсякденній практичній діяльності, що зумовлює обов'язкове введення ситуацій, які потребували б підкріплення теоретичних відомостей прикладами й ситуаціями з реального життя.

Принцип емоційності передбачає створення позитивного емоційного тла, впливу на емоційну сферу учнів, передусім засобами мистецтва. Тексти соціокультурного спрямування якнайкраще викликають в учнів позитивні емоції, що сприяє формуванню зацікавленості учнів у пізнанні історії, культури, ментальності українців та інших етносів і толерантного ставлення до представників інших культур. Реалізація принципу дає змогу створювати сприятливі умови для розвитку емоційно-вольової сфери учнів, навчати їх співвідносити мовні засоби вираження з відповідним емоційним настроєм, що передає текст соціокультурного спрямування.

Принцип креативності передбачає розвиток творчого мислення, уяви, мовного чуття, дару слова. Методично правильна організація позакласної роботи уможливорює створення сприятливої атмосфери для розвитку креативності учнів. Креативність учителів-словесників в організації позакласної роботи виявляється у здатності відходити від шаблонної, стандартизованої поведінки, певних стереотипів у проведенні позакласної роботи з урахуванням викликів сучасного соціуму, динаміки зв'язків між суб'єктами навчально-виховного процесу, мобільності мови як системи в сучасному полікультурному просторі.

Принцип вибірковості зумовлений конкретними умовами, у яких відбувається позакласна робота: вік, рівень підготовленості учнів, сформованості в них інтересу до опанування предмета, етап позакласної роботи (початок, продовження), наявність позакласних занять з інших предметів, у яких учні можуть брати участь, кореляція позакласної роботи з української мови з позакласною роботою з інших шкільних предметів.

Сутність *принципу зв'язку позакласної роботи з роботою на уроках української мови* полягає в тому, що знання, здобуті учнями під час уроків, стають підґрунтям для проведення позакласних заходів із предмета. Саме тому систему позакласних занять доцільно планувати з урахуванням тематики уроків української мови, водночас позакласні заняття, не повторюючи змісту й методики уроків, проводити з метою поглиблення знань учнів з предмета. До того ж завдання позакласної роботи з української мови необхідно планувати у тісному взаємозв'язку із загальними завданнями вивчення української мови з урахуванням спільної мети.

Реалізація *принципу практичної спрямованості* виявляється передусім через ілюстрування учням ролі, значення, функцій української мови в різних галузях науки, будь-яких життєвих ситуаціях. Реалізація означеного принципу віддзеркалює спрямованість навчання синтаксису на формування практичних умінь і навичок учнів 8–9 класів, їхньої соціалізації.

Принцип добровільності зумовлює участь учня в мовних заходах лише за власним бажанням. Зацікавлення учнів у процесі позакласної роботи мовним матеріалом підвищує інтерес до уроків української мови, спонукає їх до мовленнєвого самовдосконалення, вироблення мовного смаку, індивідуального мовного іміджу.

Принцип реалізації міжпредметних зв'язків стимулює пошук міжпредметних зв'язків у змісті позакласних заходів, передусім української мови з іноземною мовою, українською та світовою літературою, історією, географією, біологією, образотворчим мистецтвом, музикою, астрономією тощо.

Принцип комунікативної спрямованості зумовлює залучення учнів до систематичної комунікативної діяльності під час проведення різних видів позакласної роботи передусім шляхом моделювання життєво значущих комунікативних ситуацій, концентрування комунікативно значущих відомостей на компетентнісній основі; урахування динамічності змісту навчання в умовах полікультурного середовища.

У контексті дослідження як пріоритетний виокремлюємо *соціокультурний принцип*, що забезпечує формування в учнів соціокультурної компетентності – сукупності знань про матеріальну й духовну культуру українського та інших народів, про соціокультурні стереотипи мовленнєвого спілкування, комунікативний та соціокультурний досвід, здобутий учнями у 8–9 класах та під час навчання в попередніх класах.

Погоджуємося з думкою О. Кучерук, що “однією з умов ефективності шкільної українськомовної освіти є відповідність її сучасному соціальному замовленню на підготовку патріотично налаштованої, активної, духовно багатой мовної особистості учня, з розвиненим інтелектом, здатної результативно взаємодіяти з іншими членами суспільства за допомогою державної мови. Виконуючи на практиці це комплексне замовлення, учитель-словесник має *наповнювати уроки української мови культурними смислами (курсив наш – В.А.)*, тоді учень, відкриваючи їх зусиллями інтелекту, душі, волі, водночас набуватиме соціально-культурного досвіду” [103, с. 2]. Такого ж наповнення потребують позакласні заходи з української мови. Цікавий темарій позакласної роботи, що корелюється з вимогами соціокультурної змістової лінії чинної програми з української мови, пропонує С. Караман, а саме: “Гетьмани України”, “Квіти України”, “Від народних джерел”, “Українські народні пісні”, “Хто ми, чому ми, українці, такі?”, “Пам’ятки звичаєвого права”, “Весна – днем красна”, “Писанки рідного краю”, “Свята українського народу”, “Власні імена людей”, “Традиції та звичаї рідного краю”, “Український рушник”, “Виникнення писемності”, “Розповіді про майстрів художнього слова”, “Наші таланти” [88, с. 118].

Рекомендуємо тематику позакласних заходів: “Свято словників”, “Віртуальна екскурсія шевченківськими місцями”, “Подорож до країни Фразеологія”, “Вишиванка – наш оберіг”. Позакласна робота передбачає і участь учнів у конкурсах творів і творчих робіт, у проектах: “Князь Володимир – сонце Русі”, “Україна – наша Батьківщина”, проект “Знаю свій край”, “Мої чудові земляки”, “Герой нашого часу” – це ті роботи, які можуть

бути присвячені відомим людям села (міста), ліквідатором Чорнобильської трагедії, учасникам АТО, ветеранам війни та праці. Робота над творами має дослідницький характер. Учні вивчають тему твору, збирають необхідний матеріал, систематизують його, узагальнюють і створюють презентації [2].

Вивчення спеціальної літератури переконує, що одним із завдань сучасної освіти є формування особистості, здатної до активної діяльності в сучасному полікультурному просторі, яка зберігає свою національну ідентичність, прагне зрозуміти інші культури, толерантна до представників цих культур. У цьому контексті особливої актуальності набуває *принцип полікультурності*, що зумовлює пошук оптимальних засобів залучення учнів до культури своєї країни та інших країн і забезпечує розвиток особистості та її самосвідомості внаслідок набування нового культурного досвіду.

Оскільки у 8–9 класах учні опановують синтаксис української мови, вважаємо доцільним в процесі організації позакласної роботи враховувати й специфічні принципи навчання синтаксису.

Навчання синтаксису у зв'язку з морфологією та іншими розділами зумовлене тим, що саме на синтаксичному рівні всі мовні одиниці виявляють свої функції, певні граматичні особливості. Так, визначення частин мови іноді можливе лише в структурі речення на основі зіставлення члена речення й частини мови, вибір лексичної одиниці залежить від контекстуального оточення, одиниці фонетичного рівня використовуються з урахуванням їх виражальних можливостей. Тому усвідомлення синтаксичних понять можливе за умови засвоєння відомостей з інших розділів.

Навчання синтаксису у зв'язку з пунктуацією та інтонацією потребує посиленої уваги до інтонаційних особливостей різних за структурою, метою висловлення, емоційним забарвленням речень. Необхідно виробляти в учнів уміння актуального членування речень відповідно до комунікативного наміру, визначати смислові відношення між частинами складних безсполучникових речень залежно від розділового знаку (коми, тире,

двокрапки), доречно користуватися логічним наголосом, відповідно до нього визначати члени речення.

Принцип *навчання синтаксису в поєднанні з розвитком зв'язного мовлення* забезпечує реалізацію мовленнєвої змістової лінії програми, що полягає в формуванні соціокультурної та комунікативної компетентностей учнів 8–9 класів. Синтаксичні вміння й навички є основою оволодіння мовою як засобом спілкування, розуміння структурно-сміслових ознак речення як найменшої комунікативної одиниці має стати підґрунтям усвідомленого відбору мовних одиниць для реалізації мети спілкування в тих чи інших умовах. Опанування учнями синтаксичних понять сприяє вдосконаленню діалогічного й монологічного мовлення, спостереження над функціонуванням синтаксичних одиниць у текстах різних стилів та жанрів мовлення соціокультурного спрямування має бути спрямоване на вдосконалення гармонійного розвитку вмінь і навичок учнів у чотирьох видах мовленнєвої діяльності. Відповідно активне використання в навчальному процесі різних видів мовленнєвої діяльності, моделювання комунікативних ситуацій, залучення учнів до мовленнєвої практики сприятиме засвоєнню синтаксичних понять, виробленню синтаксичних умінь і навичок, передбачених чинною програмою з української мови [120; 156].

Означені принципи організації позакласної роботи реалізуються лише комплексно, у взаємозв'язку й функціонують як цілісна система, що забезпечує правильне визначення мети й завдань позакласної роботи з української мови, оптимальний вибір форм, методів, прийомів, засобів доцільної взаємодії суб'єктів навчання в процесі організації позакласної роботи.

Принципи становлять теоретичне підґрунтя лінгводидактичних засад організації позакласної роботи з української мови, значною мірою визначають використання певних форм, методів, методичних прийомів, засобів навчання. Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури дає підстави дійти висновку про те, що не існує єдиного визначеного підходу

до регламентованого вибору форм, методів, засобів організації позакласної роботи з української мови.

Як зазначають дослідники проблеми (В. Борисенко, О. Горошкіна, Н. Діденко, В. Заєць, О. Караман, С. Караман, С. Омельчук, М. Пентилюк та ін.), форми позакласної роботи в школі різноманітні: одні з них проводяться постійно зі сталим складом учнів, тому їх віднесено до *систематичних*. Це зокрема: робота того чи того мовного гуртка, підготовка усних журналів, мовних радіопередач, робота в системі Малої Академії наук (МАН), випуск стіннівок та ін. Інші – *епізодичні* форми організації позакласної роботи, до яких належать: предметні олімпіади, тижні (декади) української мови, мовні ранки (вечори), екскурсії до бібліотек, музеїв, редакцій, конкурси, виставки, презентації лінгвістичної літератури, міжнародний дитячий конкурс з української мови імені Петра Яцика, мовно-літературний конкурс імені Тараса Шевченка, захисти наукових робіт у системі Малої академії наук, які проводять здебільшого один раз на рік (олімпіади, конкурси та ін.), до певних свят (міжнародний День рідної мови, День слов'янської писемності та ін.), ювілеїв письменників, мовознавців, видатних діячів рідного краю або ж з урахуванням вимог чинної програми (екскурсія перед написанням відповідної творчої роботи). У роботі ми такі форми організації позакласної роботи називаємо умовно епізодичними, оскільки вони також передбачають дотримання певної тематико-хронологічної системи в їх проведенні [31; 48; 59; 69; 86; 87; 136; 150].

Систематичні та умовно епізодичні форми організації позакласної роботи, як переконує практика, доцільно проводити з урахуванням низки чинників: вікових особливостей учнів, змістових ліній чинної програми, передусім соціокультурної, з української мови. На вибір форм впливають і актуальні події в місті (селі), країні, світі. Значний вплив мають тележанри, оскільки, як свідчать спостереження, самотні ознак того чи того тележанру набувають позакласні заходи (моделювання різноманітних ток-шоу, телепередач).

Своєрідною рисою епізодичних форм позакласної роботи є масовість, проте глибшими й ефективнішими, звичайно, є ті, де робота відбувається систематично впродовж тривалого часу.

Одним із поширених видів позакласної роботи є Тиждень української мови та літератури, що відбувається як заздалегідь підготовлене свято, яке пробуджує інтерес до української мови й літератури та має значний вплив на учнів. Заздалегідь учні кожного класу випускають стіннівку чи бюлетень: “Світ спілкування”, “Цікава грамати́ка”, “Перлини народного мовлення”, “Не бійтесь заглядати у словник...” тощо. Тиждень повинен проводитися з урахуванням вікових особливостей школярів та їхніх побажань.

Традиційною формою позакласної роботи є *мовний вечір (ранок)*, що присвячується певній темі, наприклад, “Слова – це кольорові камінці”, “Спочатку було Слово...”, “Якого кольору слова”, “Чи знаєте ви українську мову”, “Причисти мене розмовою українською мовою” тощо. До змісту мовного вечора (ранку) включаються доповіді й повідомлення учнів, виразне читання поетичних і прозових творів, ігри, вікторини, інсценівки, готуються виставки літератури, плакати, стіннівки. Вечір (ранок) – це підсумок тривалої попередньої підготовки: розроблення сценарію, вивчення віршів, пісень, підготовці наочності тощо.

Найпоширенішою формою позакласної роботи є *мовний гурток*, який, за визначенням Г. Передрій, “є центром, навколо якого базуються і організовуються всі інші форми як систематичної, так і епізодичної роботи з української мови” [154, с.22]. Ефективними формами гурткової роботи з мови дослідниця вважає короткі захоплювальні розповіді вчителя про мову, повідомлення учнів реферативного характеру, інформація про результати збору матеріалу з практики живого або книжного мовлення, спостереження над спеціально дібраними мовними явищами з подальшими висновками, цікаві бесіди, вправи, лабораторні роботи, мовні ігри [154, с. 31]. Як зазначає О.Потапенко, корисними формами позакласної роботи є синонімічні переклади, твори на літературні, лінгвістичні теми, складання загадок, віршів,

гумористичних творів, ігри для розвитку поетичних умінь, спостережливості, виголошення доповідей тощо [162, с. 8–9]. Слушною є думка науковця, що з гуртківцями 8-х класів доцільно періодично проводити навчальні конференції, заняття-диспути. Практика проведення гурткової роботи з української мови потребує також удосконалення, урізноманітнення видів гурткової роботи, їх професійної спрямованості. Корисними у цьому контексті лінгводидакти вважають екскурсії, зустрічі з письменниками, мовознавцями, педагогами-новаторами, випуск стіннівок, моделювання сучасних тележанрів (дебати, ток-шоу) тощо.

Плани роботи гуртків складаються вчителями-словесниками з урахуванням особистих інтересів, вікових особливостей, здібностей учнів. Велике значення на засіданнях мовного гуртка має інформація, не вміщена до шкільного підручника, що сприяє розширенню світогляду учнів, удосконаленню мовної, комунікативної, соціокультурної компетентностей учнів.

Особливу роль у формуванні соціокультурної компетентності учнів відіграє лінгвокраєзнавство – напрям сучасного мовознавства, що дає змогу об'єднати лінгвістичну теорію з повсякденною учнівською практикою, залучати до навчально-виховного процесу культурно-освітні заклади населеного пункту, у якому мешкають учні. Так, наприклад, звернення до топонімічних назв, що є одним із найголовніших шляхів вивчення історії рідного краю, розширення світогляду учнів, поглиблення їхнього інтелекту, допоможуть глибше засвоїти на уроках української мови теми “Власні й загальні назви”, “Словотвір”.

Топоніми майже ніколи не бувають випадковими, тому їх називають літописом Землі. Топонімія – явище мовне, що перебуває в постійному розвитку, дуже тісно пов'язане з історією, географією. Назви міст і сіл, гір і долин відбивають матеріальну й духовну культуру народу.

Аналізуючи з учнями семантику мотивувальних основ, слід виділити топоніми ономастичного походження, де мотивувальною основою

виступають власні назви (*Степанівка, Софіївка, Ганнівка, Василівка, Тарасівка* тощо – від імен осіб, *Білоцерківка, Миргородське*, та ін. – від назв інших населених пунктів; *Вознесенське, Троїцьке, Покровське* та ін. – назви, пов'язані з церквами й релігійними святами), а також топоніми апелятивного походження, де мотивувальною основою виступають загальні назви, що характеризують географічні особливості краю, характер рельєфу, флори (*вул. Лісова, Степова, Морська, Паркова*), називають об'єкти, розташовані на цій вулиці (*вул. Автозаводська, Соборна, Шкільна*) тощо.

Добір топонімічного матеріалу для вивчення на засіданнях гуртка можна обмежити не територіально, а тематично (назви вулиць, площ, населених пунктів, що увічнюють імена видатних українців). Для добору матеріалу можуть бути використані різноманітні довідники, плани, мапи, матеріали історичних і краєзнавчих музеїв, бесіди зі старожилами тощо. Аналізуючи дібраний матеріал, діти знайомляться з принципами номінації, джерелами утворення топонімів, специфікою творення назв населених пунктів, вулиць, майданів, провулків тощо.

Гуртки української мови можуть вивчати історію слів і фразеологізмів, мову письменника, граматику, риторику, стилістику тощо. Про багатство й виразність української мови яскраво й переконливо говорили вітчизняні й зарубіжні письменники. Багато таких висловлювань наводяться в шкільних підручниках. Добір відповідного матеріалу, створення альбомів, випуск лінгвістичних газет, підготовка й проведення предметних тижнів, усних журналів, мовних радіопередач тощо, у яких говориться про велич, красу української мови, пробуджують в учнів почуття гордості за свою мову, інтерес і бажання опанувати її. Завдання вчителя полягає в тому, щоб учні самостійно переконалися в об'єктивності цих оцінок. Робота в мовному гуртку з різноманітними лексикографічними виданнями допоможе учневі побачити багатство лексичного й фразеологічного складу української мови, здатність слова мати не одне, а кілька значень, розвинену синоніміку, дериваційні можливості українського слова та багато іншого.

З метою формування в учнів світоглядних уявлень про життя мови і суспільства можна використати науково-популярну літературу про виникнення писемності, діяльність Кирила й Мефодія, про літописців, про монастирі (Києво-Печерська Лавра), які стали осередками культури тощо. Відомості про значення й походження багатьох слів і висловів збагатять уявлення учнів про мову як живе явище, допоможуть зрозуміти діалектику мови, викличуть інтерес до пізнання певних лінгвістичних явищ, сприятимуть виробленню в учнів свідомого ставлення до використання в мовленні багатств української мови.

Учні краще зрозуміють складні лінгвістичні процеси в розвиткові мови, якщо вчитель на конкретному цікавому матеріалі зможе показати джерела цих процесів, їх відображення в мовних фактах, особливо перехідного характеру, наприклад, народження нових слів, виникнення фразеологізмів, перехід одних граматичних розрядів в інші тощо.

Нині знову виникає інтерес до проблеми “людина науки”. Розглядаючи персоналії в системі особистісних, внутрішньо наукових та загально соціальних зв'язків, можна познайомити учнів з біографіями й науковою діяльністю багатьох видатних учених: І. Огієнка, Б. Грінченка, О. Потебні, Ю. Шереха, А. Кримського, Л. Булаховського та ін. Такі особистісні якості, як цілеспрямованість, відданість науці, працелюбність, різнобічність інтересів можуть дати учням матеріал для роздумів над власним життям.

Багатства мови, копітку дослідницьку працю вчених можна показати через роботу з різноманітними словниками. Завдання вчителя полягає в тому, щоб навчити учнів користуватися словниками, виконуючи різноманітні пошукові завдання. Це сприятиме збагаченню словникового запасу учнів й розвитку їхнього зв'язного мовлення (укладання тематичних словничків, невеликі повідомлення про етимологію слів, походження фразеологізмів, стилістичний експеримент тощо).

Олімпіада з української мови – одна з форм позакласної й позашкільної роботи учнів, що проводиться з метою розвитку пізнавальних інтересів,

творчих здібностей учнів, а також для з'ясування кола їхніх інтересів, виявлення охочих, які мають високий рівень знань, для участі в районних (міських) олімпіадах і для організації індивідуальної роботи з ними. Олімпіада – своєрідне філологічне випробування – полягає у виконанні учнями ряду творчих завдань підвищеної складності, що вимагають широкої ерудиції, кмітливості, розвинутого мовного чуття. Своєрідною рисою цієї форми позакласної роботи є широке охоплення учнів і дух змагання. Результати олімпіади дають змогу вчителям-словесникам побачити результати своєї праці, критично оцінити свою роботу.

Олімпіада відбувається в кілька етапів. Перший – у класі, переможці беруть участь у загальношкільній олімпіаді, переможці шкільної – в районній, а переможці районної – в обласній. Переможці обласних олімпіад беруть участь у змаганнях Всеукраїнської олімпіади юних філологів.

Для проведення олімпіади створюється оргкомітет. До нього, як правило, входять заступники директора, керівники шкільних методичних об'єднань, учителі-словесники. З метою підготовки завдань, перевірки й оцінки робіт учасників створюється журі. Очолює журі найчастіше керівник методоб'єднання, до складу можуть входити учителі української мови і літератури, викладачі вишів, які працюють у школі, старшокласники (для проведення олімпіад у молодших класах), студенти, які проходять практику. Склад оргкомітету, журі затверджується директором школи. Голова оргкомітету розподіляє обов'язки між членами. Найвідповідальнішим етапом підготовки є складання завдань для олімпіади. Розглянемо вимоги до них.

- кількість завдань може варіюватися від 4 до 7.
- розташовуються завдання в порядку наростання труднощів.

Перші одне-два завдання повинні бути доступні всім учням, оскільки в шкільній олімпіаді беруть участь усі охочі. Учень, який не виконав жодного завдання, втрачає впевненість у своїх силах, а іноді й інтерес до предмета. Наступні 2-3 завдання підвищеної складності, які має виконати половина

учасників. Останні одне-два завдання складні, виконати їх можуть лише одиниці (це завдання рівня районної (міської) олімпіади).

Завдання повинні стосуватися різних розділів шкільного курсу української мови, але, як правило, вони будуються на матеріалі, що вивчається впродовж поточного року. Бажано, щоб питання й завдання не повторювали тих формулювань, що використовуються в шкільних підручниках, а натомість пропонувалися в цікавій формі, потребували від учнів роздумів, зіставлень, узагальнень. Тривалість олімпіади у 8 класі – 1,5 години; у 9 класі – 2–3 години [121].

Задля сприяння утвердженню державного статусу української мови, піднесення її престижу з-поміж учнівської та студентської молоді, виховання шанобливого ставлення до культури і традицій українського народу з 2001 року проводиться *Міжнародний дитячий конкурс з української мови імені Петра Яцика*, у якому беруть участь учні 1-11 класів загальноосвітніх шкіл. Конкурс покликаний заохотити учнів не просто знати державну мову, а й спілкуватися нею скрізь: у родині, у школі, на вулиці з друзями. Конкурс проходить у чотири етапи: перший – у навчальних закладах, другий – у районах, обласний, третій – обласний, четвертий – загальнонаціональний. Це творче змагання, покликане виявити не тільки рівень знань з української мови, а й знання мовних тонкощів, діалектних особливостей (насамперед у регіональних етапах конкурсу), світоглядну позицію конкурсанта, зокрема в мовних питаннях. Характер завдань обов'язково має бути творчим.

Поширеним видом позакласної роботи є *презентація* – урочисте представлення лінгвістичної літератури, підручників з української мови. Як правило, на цей захід запрошують автора або авторський колектив, представників видавництва, у якому вийшла книжка.

Цікавим видом позакласної роботи є *екскурсія* – колективна подорож, похід до музеїв, промислових підприємств, визначних місць, подорож на історичні об'єкти з метою відвідати, оглянути. Цей вид позакласної роботи набув великого значення як форма й метод навчально-виховної роботи в

школі, у діяльності культурно-освітніх закладів. Словесники організують екскурсії до музеїв письменників, краєзнавчих музеїв, проводять уроки-екскурсії за фотоальбомами, екскурсії в природу тощо. Екскурсії сприяють збагаченню життєвих вражень учнів, розвитку вміння спостерігати, вивчати й точно висловлювати свої враження щодо побаченого. У зв'язку з поширенням інформаційно-комунікаційних технологій останнім часом зросла питома вага віртуальних екскурсій, покликаних унаочнити певні враження учнів, створити відповідне емоційне тло.

Особливий інтерес в учнів 8–9 класів викликає *мовна вікторина* як один із продуктивних видів позакласної роботи; пізнавальна гра, що містить елемент змагання; проводиться переважно на гурткових заняттях, на вечорах української мови. Під час вікторини учням пропонується низка цікавих підготовлених заздалегідь запитань. Рівень складності запитань повинен бути високим, оскільки вони розраховані на кмітливість, ерудованість учнів, їхні глибокі знання з предмета, на сформованість соціокультурної компетентності. Останнім часом під впливом телебачення вікторини набувають ознак телеігор: “Що? Де? Коли?”, “Слабкий ланцюжок”, “Брейн-ринг” тощо. Вікторина – форма змагання, її учасники набирають бали, переможці нагороджуються.

Спостереження за організацією позакласної роботи з української мови у 8–9 класах підтверджують доцільність та ефективність упровадження означених видів позакласної роботи, що мають значний потенціал для формування соціокультурної компетентності учнів.

До лінгводидактичних засад організації позакласної роботи з української мови, услід за О. Потапенком, ми віднесли такі специфічні методи:

- методи організації позакласної роботи, до яких належать метод стимулювального впливу змісту навчання, метод створення ситуації дискусії, проблемний виклад матеріалу, частково-пошуковий, дослідницький;

- логічні методи, до яких належать метод аналізу, метод визначення й пояснення понять, метод виділення головного, метод порівняння, метод узагальнення, метод конкретизації, метод доведення [162, с. 11–12].

Школа прагне якомога краще підготувати своїх випускників до майбутнього навчання у вищих закладах освіти, ознайомити їх з уміннями й навичками наукової праці в обраній галузі. З елементами методики ведення лінгвістичних досліджень учні знайомляться під час підготовки доповідей, рефератів, що передбачено чинними програмами.

Метод стимулювального впливу змісту навчання передбачає створення ситуації новизни, актуальності, наближення змісту навчання до найважливіших відкриттів у науці, до кращих надбань культури, мистецтва, явищ суспільно-політичного життя.

Метод створення ситуації дискусії є особливо цінним на гурткових заняттях з української мови у 8–9 класах. З-поміж прийомів методу, що ставлять учнів в активну позицію на гурткових заняттях виокремлюємо такі: рецензування відповідей (доповідей) однокласників, вільний вибір завдань, створення ситуації обміну інформацією, самоаналізу, ситуації, що стимулює постановку запитань, захист власної думки, добір аргументів до власних міркувань.

На гурткових заняттях доцільно широко застосовувати проблемний виклад матеріалу, частково-пошуковий та дослідницький методи навчання. Цінність проблемного викладу полягає в тому, що гуртківці усвідомлюють способи розв'язання проблеми, ознайомлюються з основами науки, евристичного мислення, способами творчої, пошукової роботи. *Частково-пошуковий метод* потребує від учнів більшої пізнавальної активності за умови створення ситуації дискусії, суперечності. *Дослідницький метод* готує учнів до виконання завдань на найвищому рівні самостійності, учні самі відшуковують суперечність у мовних явищах, формулюють гіпотезу, шукають шляхи розв'язання проблеми.

З-поміж логічних методів найбільш продуктивним вважаємо *метод аналізу*, що передбачає осмислене сприймання інформації, виділення суттєвих ознак, усвідомлення й пояснення зв'язків мовних одиниць, їх синтез.

Метод визначення й пояснення понять – логічні визначення, понятійні диктанти, їх пояснення, робота з лексикографічними й довідковими виданнями, складання семантичних конспектів.

Метод виділення головного – вичленування предмета думки, поділ інформації на логічні частини, їх порівняння, знаходження вузлових слів, групування матеріалу, формулювання висновку із головної думки, добір мовного матеріалу з текстів різної жанрово-стильової належності соціокультурного спрямування.

Метод порівняння – виділення головних ознак, зіставлення, співвіднесення їх, установлення подібності і (чи) відмінності та обґрунтування їх, стилістичний експеримент.

Метод узагальнення – відбір типових фактів, порівняння, переформулювання.

Метод конкретизації – перехід від загальної теорії до конкретного її застосування, сходження від абстрактного до конкретного.

Метод доведення – визначення тези, вибір способів доказу, відбір аргументів, формулювання висновків, установлення причинно-наслідкових зв'язків у текстах соціокультурного спрямування [162, с. 11–12].

Сукупність означених методів, розроблена на функційній основі, свідчить про намагання лінгводидактів знайти оптимальне комбінування методів, які забезпечували б формування ключових і предметної компетентностей учнів у процесі позакласної роботи з української мови.

Отже, лінгводидактичними засадами позакласної роботи визначено такі принципи: індивідуалізації навчання, науковості, наочності, активності і свідомості, систематичності й послідовності, доступності, міцності, зв'язку теорії з практикою, емоційності, креативності, вибірковості, зв'язку позакласної роботи з роботою в класі, практичної спрямованості,

добровільності, реалізації міжпредметних зв'язків, комунікативної спрямованості, соціокультурний, полікультурний; специфічні принципи навчання синтаксису, зокрема: навчання синтаксису у зв'язку з морфологією та іншими розділами; навчання синтаксису у зв'язку з пунктуацією та інтонацією; навчання синтаксису в поєднанні з розвитком зв'язного мовлення. Теоретичне підґрунтя організації позакласної роботи з української мови значною мірою зумовлює використання певних видів, форм та засобів організації позакласної роботи. Ефективними формами позакласної роботи на уроках української мови, що сприяють формуванню соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів, визначено: *систематичні та епізодичні*. До систематичних віднесено: мовний гурток, підготовку усних журналів, мовних радіопередач, випуск стіннівок та ін., до *епізодичних* – предметні олімпіади, тижні (декади) української мови, мовні ранки (вечори), екскурсії до бібліотек, музеїв, редакцій, конкурси, виставки, презентації лінгвістичної літератури, міжнародний дитячий конкурс з української мови імені Петра Яцика, мовно-літературний конкурс імені Тараса Шевченка. До лінгводидактичних засад організації позакласної роботи з української мови віднесено такі специфічні методи: 1) методи організації позакласної роботи, до яких належать метод стимулювального впливу змісту навчання, метод створення ситуації дискусії, проблемний виклад матеріалу, частково-пошуковий, дослідницький та 2) логічні методи, до яких належать: метод аналізу, метод визначення й пояснення понять, метод виділення головного, метод порівняння, метод узагальнення, метод конкретизації, метод доведення. Означені принципи, форми, види, методи реалізуються лише комплексно у взаємозв'язку, функціонують як цілісна система, що забезпечує правильне визначення мети й завдань позакласної роботи з української мови, дає змогу активізувати пізнавальну діяльність учнів, сприяє формуванню їхнього світогляду, удосконаленню вмінь самостійно працювати з інформацією, критично оцінювати її, застосовувати в практичній діяльності задля формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів.

Висновки до першого розділу

Ретроспективний аналіз і синтез наукових студій із досліджуваної проблеми дають підстави стверджувати про актуальність позакласної роботи з української мови в контексті формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів, оскільки методично правильно організована позакласна робота сприяє не тільки якісному засвоєнню знань з української мови, а й впливає на загальний розвиток особистості учнів 8–9 класів. У роботі простежено еволюцію видів, форм, методів позакласної роботи на різних часових відтинках, охарактеризовано внесок видатних представників педагогічної спільноти різних поколінь, українських лінгводидактів, учителів-словесників у теорію і практику організації позакласної роботи; окреслено основні напрями, форми й методи позакласної роботи з української мови.

На основі студіювання різних підходів розкрито базові поняття дослідження: “позакласна робота з української мови”, “соціокультурна компетентність”, “соціокультурна компетентність учнів 8–9 класів”.

Позакласну роботу з української мови потлумачено як цілеспрямовані, організовані на добровільних засадах, з урахуванням соціокультурного контексту, пізнавальних інтересів учнів систематичні мовні заняття, які виходять за межі уроків, іноді й за межі програми, задля формування в учнів стійкої мотивації до опанування предмета, поглиблення знань з української мови, активізації їхньої пізнавальної діяльності, формування ключових, міжпредметних та предметної компетентностей. Позакласна робота з української мови є складником навчально-виховного процесу, однією із форм організації дозвілля учнів, оптимальна організація якого уможливує зміцнення знань із предмета, готує їх до самостійної науково-дослідної роботи, стимулює розвиток творчих здібностей учнів, пізнавального інтересу.

Соціокультурну компетентність охарактеризовано як поліаспектне особистісне утворення, що містить інтегровані знання про мову й культуру в широкому контексті; уміння продуктивно організовувати власну діяльність,

передусім комунікативну, відповідно до соціальних норм поведінки, морально-етичних, естетичних та інших цінностей; досвід особистісно-ціннісного ставлення до соціуму, містить знання учнів про теорію мовних одиниць, у тому числі з національно-культурним компонентом, семантики мовних одиниць і вміння використовувати їх відповідно до соціально-мовленнєвої ситуації. Національно-культурна семантика простежується на всіх рівнях мови: фонологічному, морфологічному, лексико-семантичному, синтаксичному. Обґрунтування змісту поняття “соціокультурна компетентність учнів 8–9 класів” в лінгводидактичному аспекті дало змогу в роботі визначити її компоненти: знаннєвий, діяльнісний, ціннісний. З’ясовано, що соціокультурна компетентність учнів 8–9 класів”, крім означених компонентів, містить ще й комунікативний та соціокультурний досвід, здобутий учнями в процесі навчання української мови та інших предметів у попередніх класах, що дало підстави охарактеризувати соціокультурну компетентність як інтегровану міжпредметну, що має самобутні риси, зумовлені національно-етнічними, регіональними особливостями та традиціями.

Узагальнення наукових підходів до обґрунтування лінгводидактичних засад організації позакласної роботи з української мови дало змогу виокремити низку принципів, форм, методів, засобів, комплекс яких забезпечує продуктивне формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів. Лінгводидактичними засадами позакласної роботи визначено такі принципи: індивідуалізації навчання, науковості, наочності, активності і свідомості, систематичності й послідовності, доступності, міцності, зв’язку теорії з практикою, емоційності, креативності, вибірковості, зв’язку позакласної роботи з роботою в класі, практичної спрямованості, добровільності, реалізації міжпредметних зв’язків, комунікативної спрямованості, соціокультурний, полікультурний; специфічні принципи навчання синтаксису, зокрема: навчання синтаксису у зв’язку з морфологією та іншими розділами; навчання синтаксису у зв’язку з пунктуацією та

інтонацією; навчання синтаксису в поєднанні з розвитком зв'язного мовлення. Теоретичне підґрунтя організації позакласної роботи з української мови значною мірою зумовлює використання певних видів, форм та засобів організації позакласної роботи. Ефективними формами позакласної роботи на уроках української мови, що сприяють формуванню соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів, визначено: *систематичні та епізодичні*. До систематичних віднесено: мовний гурток, підготовку усних журналів, мовних радіопередач, випуск стіннівок та ін., до *епізодичних* – предметні олімпіади, тижні (декади) української мови, мовні ранки (вечори), екскурсії до бібліотек, музеїв, редакцій, конкурси, виставки, презентації лінгвістичної літератури, міжнародний дитячий конкурс з української мови імені Петра Яцика, мовно-літературний конкурс імені Тараса Шевченка. До лінгводидактичних засад організації позакласної роботи з української мови віднесено такі специфічні методи: 1) методи організації позакласної роботи, до яких належать метод стимулювального впливу змісту навчання, метод створення ситуації дискусії, проблемний виклад матеріалу, частково-пошуковий, дослідницький та 2) логічні методи, до яких належать: метод аналізу, метод визначення й пояснення понять, метод виділення головного, метод порівняння, метод узагальнення, метод конкретизації, метод доведення.

Означені принципи, форми, види, методи реалізуються лише комплексно у взаємозв'язку, функціонують як цілісна система, що забезпечує правильне визначення мети й завдань позакласної роботи з української мови, дає змогу активізувати пізнавальну діяльність учнів, сприяє формуванню їхнього світогляду, удосконаленню вмінь самостійно працювати з мовною та соціокультурною інформацією, критично оцінювати її, застосовувати в практичній діяльності задля формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів.

РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 8–9 КЛАСІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

2.1. Методичне забезпечення позакласної роботи з української мови в основній школі

Вимоги до якості шкільної мовної освіти, необхідність формування ключових і предметних компетентностей учнів основної школи, а також багатоаспектні завдання на кожному з її етапів зумовлюють перегляд змісту навчання української мови та позакласної роботи як дієвого складника формування соціокультурної компетентності. Відповідно до вимог Концепції позакласної виховної роботи одним із пріоритетних завдань є поглиблення знань, здобутих у процесі навчання [97, с. 48–55]. Основним змістом позакласних занять у сучасній школі є матеріал навчальної програми з української мови; додатковий матеріал фахових журналів, інший додатковий дидактичний матеріал навчальних посібників; освітні ресурси інтернету; масові заходи, затверджені на засіданнях методичних об'єднань. Вважаємо за доцільне проаналізувати навчально-методичне та організаційне забезпечення позакласної роботи з української мови, що є важливою та необхідною умовою для ефективного проведення позакласних занять для формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів.

У контексті нашого дослідження варто назвати посібник А. Гамалія “Розвиток усної і писемної мови учнів у позакласній роботі” (К., 1964), який підготовлено для вчителів-мовників. Дослідник у посібнику подає методичні поради вчителям щодо розвитку усного й писемного мовлення учнів у позакласній роботі, наводить орієнтовні плани роботи учнівських мовно-літературних гуртків, зразки кросвордів, шарад, загадок та інших цікавих завдань з граматики української мови. Збірник містить десять розділів, додатки та список використаних джерел.

У першому розділі “Значення позакласної роботи в школі” акцентовано на тому, що випускник школи, незалежно від того, ким він стане, яку обере професію, повинен бути грамотною людиною, володіти високою мовною культурою [39, с. 3]. На думку дослідника, позакласна й позашкільна робота мають велике значення: доповнюючи навчально-виховний процес у школі, вони дозволяють поглиблювати знання з предметів, що вивчаються, розширювати кругозір учнів, розвивати їхні здібності і нахили [Там само, с. 4]. А. Гамалій радить позакласну і позашкільну роботу планувати так, щоб у ній не було одноманітності і щоб вона була щільно пов’язана з навчальними програмами, проте під час проведення позакласних занять з української мови, на його думку, не можна дублювати зміст уроків. Позакласна робота не повинна бути просто продовженням навчання, оскільки як повторення, так і продовження вивчення програмового матеріалу не викличе інтересу учнів до предмета. Саме тому позакласну роботу необхідно організовувати так, щоб учні працювали охоче, коли їхня ініціатива і самодіяльність знаходять підтримку і заохочення [Там само, с. 5].

У другому розділі “Гурткова робота” описано різноманітні види гурткової роботи; зазначено, що на шкільні предметні гуртки покладено важливе завдання – прищеплювати учням любов до праці, розвивати у них естетичні смаки, поглиблювати й закріплювати знання з основ наук, розвивати індивідуальні інтереси та здібності учнів. Мета проведення мовного гуртка, як зазначає А.Гамалій, полягає у формуванні вмій і навичок писати твори і подавати їх на розгляд і рецензування, наприклад, з таких тем: “Як виникла мова”, “Історія розвитку української літературної мови”, “Для чого треба володіти грамотною, літературною мовою?”, “Літературна мова і діалекти”, “Пряме й переносне значення слів”, “Мовні запозичення” тощо. Доцільно, щоб на заняттях гуртківці, на думку дослідника, виступали з доповідями, рефератами, активно брали участь в їх обговоренні. Задля зацікавленості учнів учителеві необхідно здійснювати вмілу організацію занять, систематично добираючи для проведення оригінальні завдання, які

прищеплюють учням любов до української мови, розвивають усне й писемне мовлення, проте обмежуватися роботою з гуртківцями лише на заняттях недоцільно, оскільки значну роботу необхідно проводити і між заняттями, визначивши доповідачів, проводячи з ними консультації, даючи поради щодо складання планів-конспектів, планів доповідей, допомагаючи в змістовому й мовному оформленні їх [Там само, с. 7].

В аналізованому розділі наголошено на необхідності проведення під час занять мовного гуртка дослідницької роботи учнів, як-от: збір діалектного матеріалу за завданням учителя, здійснення самостійного пошуку певних мовних одиниць у текстах (добір з художніх творів неологізми, діалектизми, архаїзми, синоніми, антоніми, фразеологізми, пояснення їх лексичного та граматичного значення).

Особливу роль дослідник відводить упровадженню елементів цікавої граматики, збиранню матеріалів на різні лінгвістичні теми до стіннівок, виконанню конкурсних завдань для олімпіад. На заняттях гуртка автор пропонує вводити елементи змагання, наприклад, хто з учнів швидше виконає синтаксичний розбір, що передбачає активізацію розумової діяльності членів гуртка. Нам імпонує думка А. Гамалія, що на кожному занятті мовного гуртка вчитель має стимулювати мовотворчість учнів, спонукати їх до вдумливого відбору слів під час текстотворення, до правильного виокремлення логічних наголосів, логічних пауз, правильного пунктуаційного оформлення текстів, що загалом сприяє піднесенню культури мовлення учнів. Окремий розділ присвячено мовним іграм, які, на думку дослідника, сприяють підвищенню інтересу учнів до оволодіння предметом, проте методику проведення мовних ігор належним чином не описано, подано лише окремі завдання до мовних ігор [39].

У 1969 році виходить друком навчальна книжка А. Гамалія “Настільні мовні ігри”, у якому автор подає різні види настільних мовних ігор, зокрема “Грамматичне доміно”, “Хто швидше”, “Складіть слова”, “Хто перший”, “Орфографічна скринька”, “Синтаксичне лото”. Особливий інтерес для

нашого дослідження викликає гра “Синтаксичне лото”, у межах якої запропоновано повторення таких тем із синтаксису і пунктуації української мови: “Узагальнювальні слова при однорідних членах речення”, “Двокрапка у безсполучниковому складному реченні”, “Тире у безсполучниковому складному реченні”. На жаль, і в цьому посібнику бракує методичних настанов для проведення мовних ігор, до того ж відсутні правила гри, що ускладнює її проведення. Натомість весь розділ складається із рубрик “Для гравців”, у яких подано речення з пунктуаційними помилками та “Для ведучого”, де подано речення без помилок. Наведемо як приклад речення для гравців: *1. Весна була тепла парувала земля, від перших листочків ішов тонкий аромат*, до якого не подано навіть граматичного завдання, жодних коментарів. Вважаємо, що такий спосіб подачі матеріалу є малоефективним, оскільки не викликає інтересу ні в учнів, ні в учителів-словесників. До того ж нам видається не зовсім коректною назва “Синтаксичне лото” з огляду на те, що зміст гри репрезентує переважно пунктуаційні норми [40].

У 1979 році виходить друком навчальний посібник для вчителів Г. Передрій “Позакласна робота з української мови у 4-8 класах”. Посібник починається розділом “Місце і значення позакласної роботи з мови”, у якому обґрунтовано зміст поняття “позакласна робота”, визначено спільне і відмінне уроків з української мови та позакласної роботи, проаналізовано ефективність класних занять і позакласної роботи та визначено мету й завдання їх [154].

Мета позакласної роботи з української мови, на думку дослідниці, цілком підпорядковується загальним завданням навчання і виховання учнів у школі. У процесі проведення позакласних мовних заходів Г. Передрій пропонує для розв’язання такі важливі завдання: розширення й поглиблення знань, одержаних на уроках, що досягається, з одного боку, шляхом використання позапрограмного матеріалу, а з другого – через опрацювання цікавих і складних мовних фактів, які стосуються тем, визначених програмою; вироблення й закріплення навичок аналізу, синтезу, класифікації, систематизації мовних фактів, що вдосконалює мовний розвиток, граматичне

мислення, що формує чуття мови; розвиток усного й писемного мовлення, удосконалення навичок правильно, точно й образно висловлювати думку, дбати про багатство, чистоту і красу мовлення; підвищення інтересу до української мови як навчальної дисципліни, збудження прагнень вивчати, досліджувати мову; розвиток індивідуальних здібностей окремих учнів, формування навичок проводити копіткі лінгвістичні дослідження [154, с. 5-7].

У розділі “Принципи організації позакласної роботи з мови” здійснено аналіз загальнодидактичних принципів навчання (доступності, наступності й перспективності, зв’язок теорії з практикою, індивідуального підходу до учнів). Крім дидактичних принципів, яких учитель дотримується як на уроках, так і в позакласних заходах, дослідниця виокремлює ще й спеціальні, властиві позакласній роботі, урахування яких забезпечує і гарантує успішне проведення занять. Пріоритетним визначено принцип добровільності, хоч науковець зазначає про необхідність залучення до позакласної роботи не лише здібних, а й слабких і навіть невстигаючих з мови учнів. У цьому контексті нам видається за доцільне виділити принцип заохочення (стимулювання) учнів до позакласної роботи. До того ж загальнодидактичні принципи позакласної роботи описано надто стисло, щоправда, зміст розділу дає підстави для виокремлення ще кількох принципів, як-от науковості, наочності, емоційності, активності і свідомості, міцності знань, хоч Г. Передрій слушно зазначає, що розвиток здібностей учнів реалізується не тільки шляхом збагачення їхніх знань, а й шляхом формування навичок самостійної наукової роботи з мовознавства, до яких належать як спостереження над мовою й аналіз мовних явищ і фактів, так і опрацювання лінгвістичної літератури. Одержуючи або розширюючи певні відомості про мову, учні разом з тим пересвідчуються, наскільки багата й гнучка рідна мова, проймаються любов’ю до неї і її творця-народу [Там само, с. 7–8].

Однією з головних передумов успішного проведення позакласної роботи з української мови, як зазначає Г. Передрій, є збудження й підтримування інтересу до неї. Дослідниця обґрунтовує, що зацікавленість

позакласної роботи з мови розвивається різними шляхами, по-перше, розуміння учнями значення рідної мови як навчальної дисципліни для освіти і загального розвитку людини; по-друге, це питання про використання в позакласних заходах матеріалів “цікавої граматики”. Зазначимо, що в посібнику вперше запропоновано використовувати замість поняття “цікава грамика”, термін “цікава мова”, що значно розширює змістовий діапазон позакласної роботи.

Уперше в аналізованому посібнику докладно описано й визначено розвивальний потенціал самобутніх за формою видів роботи (змагання, шаради, кросворди тощо), які, на переконання автора, ефективними стануть лише тоді, коли вони пов’язані зі змістом уроку мови, “приурочені певній темі” [Там само, с. 13]. Особливу увагу приділено проведенню мовних ігор, що є складником позакласного заняття, мовних задач, наприклад, знайдіть помилку в реченні: *Велике значення грала в його вихованні література*. Передайте думку правильно в двох варіантах, уживаючи слова *грала* і *мала*. Розв’язання таких задач, на нашу думку, сприяє вдосконаленню вмінь доречного слововживання, досягненню емоційної виразності продуктованих учнями текстів, формуванню рефлексійних умінь.

Ґрунтовним є розділ “Зміст, форми і види позакласної роботи з мови”, у якому чітко зазначено, що, плануючи зміст позакласної роботи, учитель керується програмою з української мови для відповідного класу, що оптимізує відбір мовного змісту для позакласної роботи з урахуванням типологічних характеристик учнів, ступеня їхньої підготовленості, важливості теми в мовній освіті й вихованні. Це дозволяє добре продумати систему позакласної роботи на кілька років, тобто реалізувати пролонговане планування позакласних заходів у певній системі.

Значне місце в посібнику відведено обґрунтуванню доцільності проведення гурткової роботи з української мови. Поділяємо думку дослідниці, що гурток української мови доцільно проводити з урахуванням змісту розділів шкільної програми, що опановуються у відповідному класі. З

огляду на це запропоновано такі тематичні напрями роботи гуртків: “Гурток лексики”, “Гурток словотворення й етимології”, “Гурток граматики”. Для нашого дослідження особливий інтерес викликає “Гурток граматики”, присвячений вивченню проблемних питань морфології й синтаксису [154].

На тих же засадах пропонує планувати гурткову роботу в 4-8 класах і О. Потапенко, який теж вбачає ефективність гурткової роботи з урахуванням змісту розділів шкільної програми з української мови: “Гурток фонетики і орфографії”, “Гурток лексики і фразеології”, “Гурток граматики”, “Гурток юного лінгвіста”. Автор посібника прагне модернізувати змістові й технологічні аспекти гурткової роботи з урахуванням психологічних і психолінгвістичних чинників. Це підтверджують методичні рекомендації, запропоновані науковцем: “...необхідно ознайомлювати гуртківців з машинними мовами, проблемами спілкування з ЕОМ, психолінгвістикою, соціолінгвістикою, роллю мови в політичному, культурному житті країни. З цією ж метою доцільно на гурткових заняттях звертатися до матеріалів преси, теле- і радіопередач” [162, с. 11].

Як засвідчує аналіз змісту посібника, автор уперше в українській лінгводидактиці надає пріоритет комунікативному спрямуванню гурткової роботи. На думку дослідника, щоб створити на заняттях гуртка ситуацію дискусії, необхідно добре підготувати опонента, доповідача, допомогти дібрати аргументи, контраргументи, що сприяє формуванню комунікативних умінь учнів, реалізації їхніх творчих здібностей. [Там само с.11]. Для забезпечення високої активності учнів на заняттях, на думку дослідника, необхідно забезпечити їх довідковими й лексикографічними виданнями, фаховими часописами [162, с.8].

Прикметною ознакою посібника є прагнення автора розширити й урізноманітнити форми, види гурткової роботи. О.Потапенко не лише пропонує цікаві форми роботи, як-от: “лицарський турнір” – граматичний двобій, конференція, заняття-диспути та ін., покликані розвивати дискусійні вміння й навички, критичне мислення учнів [162, с.11].

Посібник має виразне соціокультурне спрямування, що реалізовано передусім у запропонованих для позакласної роботи завданнях. Автор прагне реалізувати міжпредметні зв'язки української мови з літературою, математикою, фізикою, географією, що сприяє активізації уваги учнів, посиленню інтересу до предмета, формуванню цілісного уявлення учнів про мову як динамічну систему, її взаємозв'язки з іншими мовами, з культурою, літературою, мистецтвом, історією. Аналізований посібник має теоретико-прикладне спрямування.

Особливий інтерес викликав у нас науково-методичний посібник Т. Глухової “Позакласна робота як засіб піднесення ефективності уроку”, у якому різні форми позакласної роботи розглядаються як засіб піднесення ефективності навчання на аспектих уроках завдяки залученню старшокласників до активного пошуку, презентації власних здобутків у передачах українського телебачення [41].

Для нашого дослідження важливим є також посібник Г. Середюк “Позакласна робота з української мови” (2007), основу якого становлять орієнтовні плани тематичних і предметних тижнів, матеріали до розроблення усних журналів, конференцій, а також сценарії літературних свят, літературний календар, план роботи гуртка “Юний кореспондент”, зміст яких сприяє формуванню соціокультурної компетентності учнів. Добре, що до кожної методичної розробки запропоновано список рекомендованих джерел. Аналізований посібник надає конкретну допомогу вчителям-словесникам в організації позакласної роботи з української мови [193].

Посібник за редакцією М. Баган (Бібліотека “Шкільного світу”) вміщує багатоаспектний матеріал з української мови: методичні матеріали до мовних змагань, кросворди, сценарії, лінгвістичні ігри та конкурси, що можуть бути використані як під час уроків, так і в процесі позакласної роботи. Посібник має значний соціокультурний потенціал [13].

Останні роки окреслилася тенденція до видання невеликих за обсягом практикоорієнтованих посібників для вчителя, що містять переважно готові

розробки позакласних заходів різних видів без методичних рекомендацій, коментарів, порад учителеві-словесникові або учневі. Щоправда, у посібнику для вчителів (упорядник К. Голобородько) докладно висвітлено методику і особливості проведення окремих видів позакласних занять: предметного тижня, лінгвістичних ранків і вечорів, читацьких конференцій, вікторин, олімпіад, прес-центрів, клубів знавців української мови тощо [158].

З-поміж наявних джерел популярним для вчителів став посібник В. Федоренка “Енциклопедія інтелектуальних ігор на уроках української мови”, який вони широко використовують не лише на уроках, а й у позакласній роботі. Поділяємо думку автора, що “...гра – найбільш емоційна форма здобуття знань, вона дає дитині радість, створює стабільну ситуацію успіху і водночас щонайповніше забезпечує мовний розвиток” [244]. У посібнику подано 100 ігор, як-от “Антисуржик”, “Атлас слів”, “Буквопошук”, “Комбінаторика”, “Лінгвостафета”, “Мовний аукціон”, “Рекламний ролик”, “Театр етикету” та ін. Посібник чітко структуровано; кожна з запропонованих ігор описана за такою структурою: методична цінність, правила гри (з урахуванням альтернативних), матеріал для гри, приклади виконання проблемних і складних для учнів завдань, що полегшує вчителю вибір тієї чи тієї гри для уроків та позакласних заходів.

Прикметною ознакою посібника є його соціокультурне наповнення. Так, наприклад, у грі “Лінгвоживопис”, що розвиває не тільки уважність учнів, мовну пам’ять, а й сприяє зміцненню теоретичних знань із теми, закріплює навички мовного аналізу, формує естетичні смаки.

Для проведення гри клас ділять на кілька команд. Учням кожної з команд пропонується розкласти картки із мовними завданнями відповідно до пунктуаційних особливостей наведених у них речень. Зазначимо, що картки з одного боку містять речення, з іншого – фрагмент репродукції відомих картин, наприклад, картки для першої команди містять репродукцію картини І. Рєпіна “Запорожці пишуть листа турецькому султану”, для другої команди – репродукцію картини С. Святославського “Завесніло”. Складаючи картки з

реченнями в певній послідовності, учні виконують завдання відповідно до правил гри. Перевірити правильність виконання мовних завдань їм допомагає зворотний бік картки, що є своєрідним ключем до перевірки правильної відповіді. Крім граматичних завдань, учні виконують творчі, наприклад: складають текст листа запорожців до султана; описують зовнішність або характер одного із зображених на картині козаків, прогнозують уявну реакцію султана на прочитаний лист, дають характеристику кольористиці картини. Мовні ігри, запропоновані в посібнику, сприяють формуванню в учнів комунікативної, мовної, мовленнєвої й соціокультурної компетентностей.

Логіка нашого дослідження потребувала аналізу підручника з “Методики навчання української мови в середніх освітніх закладах” (Колектив авторів за редакцією М. Пентилюк: М. Пентилюк, С. Караман, О. Караман, О. Горошкіна, З. Бакум, М. Барахтян, І. Гайдаєнко, А. Галетова, Т. Коршун, А. Нікітіна, Т. Окунович, О. Решетілова). На думку авторів, важливим складником навчально-виховного процесу є позакласна робота з української мови, під яким розуміють цілеспрямовані, організовані на добровільних засадах, на основі пізнавальних інтересів учнів мовні заняття з ними, що виходять за межі уроків, іноді й за межі програми з метою поглиблення знань школярів, активізації їхньої пізнавальної діяльності. Позакласна робота з української мови формує пізнавальний інтерес до предмета, допомагає розкрити учням красу й багатство української мови, її роль у формуванні особистості й розвитку держави [121].

Підтримуємо думку дослідників проблеми, що особливу роль у формуванні мовної особистості відіграє лінгвокраєзнавство, яке дає змогу об'єднати лінгвістичну теорію з повсякденною учнівською практикою, залучити до навчально-виховного процесу культурно-освітні заклади населеного пункту, у якому мешкають учні. Так, наприклад, звернення до топонімічних назв, що є одним із найголовніших шляхів вивчення історії рідного краю, розширення світогляду учнів, поглиблення їхнього інтелекту,

допоможуть глибше засвоїти на уроках української мови та в позакласній роботі виучувані теми.

На заняттях гуртка автори радять для збору матеріалу використовувати різноманітні довідники, плани, карти, матеріали історичних і краєзнавчих музеїв, бесіди зі старожилами тощо. Обробляючи зібраний матеріал, діти знайомляться з принципами номінації, джерелами утворення топонімів, специфікою творення назв населених пунктів, вулиць, майданів, провулків тощо. Відбір топонімічного матеріалу для вивчення на засіданнях гуртка можна обмежити не територіально, а тематично (назви вулиць, площ, населених пунктів, що увічнюють імена видатних українців).

Гуртки української мови можуть вивчати історію слів і фразеологізмів, мову письменника, граматику, риторику, стилістику тощо. Про багатство й виразність української мови яскраво й переконливо зазначали вітчизняні й зарубіжні письменники. Багато таких висловлювань наведено в шкільних підручниках. Добір відповідного матеріалу, створення альбомів, випуск лінгвістичних газет, підготовка й проведення предметних тижнів, усних журналів, мовних радіопередач тощо, у яких говориться про велич, красу української мови, пробуджують в учнів почуття гордості за свою мову, інтерес і бажання опанувати її. Завдання вчителя полягає в тому, щоб учні самостійно переконалися в об'єктивності цих оцінок. Робота в мовному гуртку з різноманітними лексикографічними виданнями допоможе учневі побачити багатство лексичного й фразеологічного складу української мови, здатність слова мати не одне, а кілька значень, розвинену синоніміку, дериваційні можливості українського слова та багато іншого.

Відомості про значення й походження багатьох слів і висловлень збагатять уявлення учнів про мову як живе явище, допоможуть зрозуміти діалектику мови, викличуть інтерес до пізнання певних лінгвістичних явищ, сприятимуть виробленню в учнів свідомого ставлення до використання в мовленні багатств української мови.

Задля формування в учнів світоглядних уявлень про життя мови і суспільства можна використати науково-популярну літературу про виникнення писемності, діяльність Кирила й Мефодія, про літописців, про монастирі (Києво-Печерська Лавра), які стали осередками культури тощо. Учні краще зрозуміють складні мовні процеси, якщо вчитель на конкретному цікавому матеріалі зможе доступно пояснити народження нових слів, виникнення фразеологізмів, перехід одних граматичних розрядів в інші, трансформаційні процеси згортання складної синтаксичної конструкції в реальне слово й навпаки тощо. Як свідчать бесіди з учителями, спостереження, вивчення досвіду педагогічних колективів з організації позакласної роботи з української мови словесники використовують посібники з факультативів, курсів за вибором, викладання яких передбачено за відповідними програмами, рекомендованими Міністерством освіти і науки; також науково-популярну літературу, довідкові видання, інтернетні видання, досвід навчальних закладів, комп'ютерні технології. У збірнику курсів за вибором і факультативів з української мови за редакцією К. Таранік-Ткачук запропоновано перелік програм, над змістом яких активно працювали методисти (О. Авраменко, О. Глазова, В. Заєць, М. Пентиліук, С. Омельчук, Ю. Кузнецов, Л. Кочергіна, Л. Кузьменко, та ін.).

Як показав аналіз результатів анкетування вчителів-словесників, попри наявність значної кількості видань для організації позакласної роботи, учителі відзначають брак методичних рекомендацій, матеріалів соціокультурного спрямування для проведення мовного гуртка, усних журналів, мовних радіопередач, предметних олімпіад, тижнів (декад) української мови, мовних ранків (вечорів), міжнародного дитячого конкурсу з української мови імені Петра Яцика, мовно-літературного конкурсу імені Тараса Шевченка.

Отже, аналіз навчально-методичного забезпечення організації позакласної роботи з української мови у 8–9 класах засвідчив очевидні лакуни, однією з яких є ґрунтовні методичні рекомендації, сучасні методики організації

позакласної роботи з урахуванням вимог чинної програми з української мови, її змістових ліній, зокрема соціокультурної.

2.2. Змістовий компонент позакласної роботи з української мови у 8–9 класах загальноосвітнього навчального закладу

У сучасному освітньому просторі особливої ваги набуває позакласна робота з української мови, що сприяє підвищенню загальномовного рівня учнів, розширенню змістового діапазону навчання української мови відповідно до запитів і здібностей учнів. Нині перед загальноосвітніми закладами стоїть завдання підготувати цілісну, креативну, самостійну особистість, спроможну швидко орієнтуватися в масштабних інформаційних потоках, відповідальну за власні мовленнєві вчинки, здатну до продуктивної взаємодії з представниками різних культур, однак спостереження за навчально-виховним процесом, опитування вчителів-словесників, анкетування учнів 8–9 класів засвідчують, що вони не завжди вміють правильно користуватися здобутою інформацією, відчують брак соціокультурних відомостей у процесі спілкування, що засвідчує необхідність пошуку ефективних механізмів, засобів та умов формування соціокультурної компетентності. Оскільки можливості уроку хронологічно обмежені, до того ж у процесі уроку необхідно реалізувати триєдину мету й низку часткових завдань, вважаємо доцільним використати соціокультурний потенціал позакласної роботи з української мови, що уможливить накопичення соціокультурної інформації.

Завдання позакласної роботи у процесі навчання української мови полягають у розширенні, поглибленні здобутих на уроках мови знань, удосконаленні практичних умінь і навичок учнів; вихованні ініціативи, самостійності, творчих здібностей, інтересу до предмета. Позакласна робота має значний виховний потенціал, оскільки сприяє формуванню в учнів поваги й інтересу до культури українського народу-носія мови, вихованню культури

спілкування, потреби в практичному застосуванні української мови в позанавчальних ситуаціях, у підтриманні інтересу до навчання. Для нашого дослідження важливим виявилось твердження С. Карамана, що позакласна робота “сприяє інтегруванню відомостей, здобутих учнями на уроках української мови та літератури, історії й географії, музики та образотворчого мистецтва й з інших предметів у слово” [87, с. 112].

Аналіз наукових студій українських лінгводидактів (В. Борисенко, Н. Голуб, О. Горошкіної, С. Карамана, О. Кучерук, І. Лопушинського, І. Маруніч, С. Омельчука, М. Пентиліук, Г. Передрій, О. Потапенка, С. Яворської та ін.) дав змогу Н. Діденко дійти висновку, що, під час організації позакласної роботи з української мови важливого значення набуває вибір її змісту з такими обов’язковими компонентами: *прагматичним, що зумовлює формування в учнів комунікативних умінь і навичок; гносеологічним, спрямованим на розширення в учнів знань про загальні закономірності розвитку мови, питання лексикології, фразеології, фонетики, граматики, діалектології і топоніміки тощо; аксіологічним, зорієнтованим на розвиток в учнів ціннісних орієнтацій і мотивів діяльності* [59]. З огляду на діапазон проблеми дослідниця виокремлює *когнітивно-професійний компонент* – поглиблення знань учнів про особливості професійного спілкування, зокрема жанри мовлення, пов’язані з обраним фахом, мовленнєвий етикет ділового спілкування тощо.

Ми поділяємо думку дослідників проблеми (Н. Голуб, О. Горошкіна, Н. Діденко, С. Караман, О. Потапенко), що завдання позакласної роботи з української мови для учнів 8–9 класів полягають у розширенні, поглибленні здобутих на уроках знань, удосконаленні умінь і навичок учнів; вихованні ініціативи, самостійності, творчих здібностей, інтересу до предмета. Значення позакласної роботи полягає і в тому, що учні оволодівають багатьма необхідними вміннями й навичками, зокрема користуватися довідковими, лексикографічними виданнями, здійснювати інформаційний пошук,

виступати перед аудиторією, організувати конкурси, вечори та ін. [42; 48; 60, 88; 162].

На відміну від уроку, регламентованого вимогами держстандарту та чинної програми, зміст позакласної роботи має ширший змістовий діапазон і формується з урахуванням викликів сьогодення, краєзнавчого компонента, уподобань учителя-словесника.

Ми проаналізували понад 50 планів роботи гуртків з української мови для 8–9 класів і переконалися в багатовекторності змістового наповнення **ix**. У процесі аналізу і синтезу шкільної документації було виокремлено такі змістові домінанти в організації гурткової роботи: “Цікава граматики”, “Ономастика”, “Лексикологія і фразеологія”, “Риторика” тощо. Найбільш актуальним у 8–9 класах вважаємо ознайомлення учнів з граматичною інформацією, що поглиблює й розширює знання, здобуті під час уроків української мови. Значну кількість сценаріїв позакласних заходів з української мови для учнів 8–9 класів ми розробили й оприлюднили на шпальтах Всеукраїнського науково-методичного часопису “Українська мова і література в школах України”. Оскільки згідно з чинною програмою учні опановують відомості з синтаксису й пунктуації, завдання позакласної роботи полягає в забезпеченні системності й наступності задля підтримання стійкої мотивації до навчання української мови, усвідомлення граматичної теорії, її трансформації в практичну площину, репрезентації самотності української мови. Наприклад, під час заняття мовного гуртка з теми “Без граматики не вивчиш і математики” учні опанують відомості про роль і структуру граматики, граматичні норми, засоби поєднання слів у словосполученні та в реченні, особливості перекладу українською мовою прийменникових конструкцій, граматичні особливості частин мови в інших мовах, складні випадки слововживання, граматичні зв'язки в прислів'ях і приказках [4]. Крім того, учні засвоюють інформацію про синтаксичне членування мовлення, загальні правила текстотворення, логіку розвитку думки, синтаксичну синонімію, необхідність уникання багатослів'я, одноманітних граматичних форм, невмотивованої інверсії тощо. Саме на

заняттях гуртка вчитель-словесник подає інформацію про походження розділових знаків, факультативні, авторські розділові знаки. Осмислення граматичної теорії, здобутої на уроках української мови та заняттях гуртка, сприяють формуванню в учнів уявлення про мову як динамічну систему, що постійно розвивається.

Ознайомлення на заняттях мовного гуртка з риторичним топосом “порівняння” допомагає учням на уроках української мови усвідомлено й творчо використовувати порівняльні звороти у власному мовленні. Учні 8 класу під час уроку легко та зацікавлено виконують запропоновані вчителем вправи, як-от:

I. Прочитайте речення. Визначте у них порівняльні звороти, поясніть уживання розділових знаків. Зверніть увагу на те, з чим порівнюють різні пори року письменники.

1. Весна, як автобус дальнього рейсу, біля самотнього пасажера не зупиняється (*В. Яворівський*). 2. Весна-чарівниця, неначе цариця, наказ свій послала, щоб краса вставала (*Олена Пчілка*). 3. Літо збігло, як день, і з невлежаного туману вийшов синьоокий, золоточубий вересень (*М. Стельмах*). 4. Величною ходою, наче поважна королева, прийшла осінь, прибрана в шати тисяч кольорів, прикрашена рубіновими сережками калини, коралями глоду, шипшини і терну (*І. Чендей*). 5. Зима стоїть персидська, як бузок, і жоден птах її не хилитає (*Л. Костенко*).

II. Продовжте низку речень власними прикладами.

- *Ознайомтесь з репродукціями декількох картин. Опишіть картини, що найбільше зацікавили вас, використовуючи порівняльні звороти. Чим вони привернули вашу увагу? Назвіть відомих українських художників.*

- *Розробіть маршрути подорожей місцями, де жили відомі українські письменники, використовуючи речення з порівняльним зворотами.*

Для закріплення знань із синтаксису й формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів доцільно застосовувати на заняттях гуртка різноманітні завдання, зокрема пропонувати учням аналізувати синтаксичні

форми або замінювати одну форму іншою, будувати ту чи ту синтаксичну конструкцію. Кожен вид роботи необхідно підпорядковувати виробленню умінь і навичок визначати будову й значення синтаксичних конструкцій, уживати їх під час усного й писемного мовлення за такою схемою:

1. Первинне ознайомлення з текстом соціокультурного спрямування.
2. Визначення типу, жанру, стилю мовлення, основної думки.
3. Аналіз речень, складання схем речень.
4. Самостійний добір учнями прикладів певних синтаксичних конструкцій.
5. Трансформація тексту, зокрема компресія, поширення, перестановка частин речення.
6. Синтаксичне конструювання, тобто складання речень певної структури за конкретною схемою.
7. Добір синтаксичних синонімів.
8. Синтаксичний розбір обраних учителем із тексту речень.

Наприклад:

- *1. Прочитайте текст. Поясніть, як уживання однорідних членів допомагає точніше й образніше зображувати події, явища, предмети дійсності.*

І в минулому, і тепер майстри в Петриківці змальовували квіти, фрукти, ягоди такими, якими бачили їх на лоні природи. Від покоління до покоління передавалася любов до природної форми, до природних кольорів, а головне – до відтворення дрібних деталей. Тому так ретельно вимальовані прожилки на кожній пелюстинці квітки, загострені краї листочків, усілякі вусики й пагінці. Це неодмінна ознака петриківських розписів. Кожен майстер вкладав своє бачення царства квітів. Ось чому в них не просто троянди, настурції чи мальви, а своєрідний синтез усього привабливого, що є в царстві флори.

Видатні майстрині в Петриківці Тетяна Пата, Віра й Галина Павленко, Віра Клименко, Надія Білокінь, Поліна Глущенко, Надія Пікуш по-різному використали вікові традиції декоративного малювання свого села, але

індивідуальна природа творчості кожної з них не завадила їхній спільності в заглибленні в деталі (За Д. Степовиком).

- II. Укажіть, які з однорідних членів мають залежні слова, тобто є поширеними. Допишіть їх унизу, ставлячи стрілку й запитання.

Зразок: любов до форми, кольорів

↓ ↓
природної природних
(якої?) (яких?)

Випишіть однорідні члени речення у вигляді схем.

Щедра й прекрасна доля випала Петриківці. Її оптимістичне й життєлюбне мистецтво народилося в непокріпаченому козацькому селі й стало виявом незламного характеру народу-трудівника, філософа, митця. У своїх розписах петриківські майстри оспівували красу життя, свої уявлення про світлі мрії, надії, сподівання. Квіти завжди буяли, сміялися до сонця, свідчили про силу народного духу (За Л. Лисенком).

- I. Запишіть текст, замінюючи невідокремлені означення відокремленими.

Чи змінилося значення цих членів речення? Поясніть свої думки.

Привезені з далеких сонячних земель соняшники стали символами степової України. Люди вірять, що вони весь час повертають за сонцем облямовані вогняними пелюстками голівки, ніби побоюючись, що світло може розсердитися й назавжди покинути землю. Є чимало сонячних назв і в інших рослин. “Сонцеглядом” називають цикорій, а “сонцесвітом” — кам’яну троянду (З книги “Ми Українці”).

II. Робота в групах.

“Біологи”. Укладіть словникову статтю “Соняшник” для біологічного словника.

“Письменники”. Поясніть, як ви розумієте слова “сонцегляд”, “сонцесвіт”. Придумайте власні новотвори – образні назви предметів,

рослин з першою основою “сонце...”. Напишіть твір-мініатюру з використанням образних слів.

“Художники”. Розкажіть про кольори, якими можна змалювати соняшник вранці, вдень, у сутінках, під час дощу.

Продумана систематична робота мовного гуртка слугує пропедевтичним етапом для якісного опанування мовних тем.

Аналіз спеціальної літератури дозволяє констатувати, що змістовий компонент позакласної роботи умовно можна поділити на мовознавчий і соціокультурний сегменти. Перший сприяє збагаченню й розширенню знань учнів із рідної мови; створює інтелектуальне тло, що уможливорює усвідомлене й осмислене засвоєння програмового матеріалу; розвиваються уміння і навички усного й писемного мовлення, творчі здібності учнів. Другий сегмент (соціокультурний) містить такі важливі напрями, як вивчення і спостереження мови в усіх її різновидах, збагачення мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою тощо. Оскільки мова охоплює всі пласти національної культури, у ній закладено невичерпні можливості формування пізнавальних інтересів учнів, що значною мірою впливає на формування їхньої національної свідомості. Систематичне введення до змісту позакласної роботи з української мови позамовного матеріалу допомагає педагогу викликати в учнів інтерес до державної мови, навчити поважати себе, свою родину, свій народ, любити й шанувати свою мову.

У межах мовознавчого сегмента виокремлюємо такі складники, що корелюються з рівнями мовної системи: фонетичний, лексико-фразеологічний, морфемно-дериваційний, морфологічний, синтаксичний, стилістичний, риторичний, орфографічний та пунктуаційний.

Соціокультурний сегмент містить позамовні відомості, які допомагають краще опанувати мову. Наприклад, пояснюючи особливості написання таких власних назв, як *Маріуполь*, *Севастополь*, *Мелітополь* і *Тернопіль*, доцільно дати етимологічну довідку про різне походження омонімічних компонентів -

поль, і -піль, що допомагає учням уникати орфографічних помилок у процесі мовної практики.

Опанувати написання власних назв допоможе цікава інформація про відомих людей, імена яких стали назвами певних предметів. Наведемо уривок тексту, запропонований учням 8 класу, під час вивчення теми “Однорідні члени речення”. Зміст тексту дозволяє працювати комплексно: визначити основну думку тексту, дізнатися про етимологію загальних назв, що перейшли з власних, збагатити словниковий запас учнів та повторити правила вживання великої літери, розділових знаків у реченнях з однорідними членами.

У нашій мові є назви предметів, явищ, які названі іменами людей, але пишуться з маленької букви.

Звернемо увагу ось на такі назви: дизель, ампер, ватман, вольт, герц, рентген. За цими назвами стоять реальні люди: німецький інженер Дізель, французький хімік Ампер, власник паперової фабрики, англієць Ватман, італійський фізик Вольт, німецький фізик Герц, німецький фізик Рентген.

*Ось назви квітів: бегонія, камелія, магнолія. Мало хто знає, що назви ці утворені від імені **французького** ботаніка Бегона, **італійського** священика Камеллі, що привіз у Європу з Японії цибулинки квітів, **французького** природознавця Магнолія (З журналу).*

Зауважимо, що змістове наповнення соціокультурного сегмента позакласної роботи з української мови орієнтоване передусім на вимоги чинної програми (соціокультурної змістової лінії), що сприяє формуванню соціокультурної компетентності учнів, тому доцільно пропонувати учням завдання, які спонукають до самостійного спостереження над мовою, сприяють розумінню різних типів синтаксичних конструкцій, збагачення словникового запасу учнів шляхом введення в тексти лексем, що репрезентують національну самобутність української мови на зразок *берегиня, оберіг, рушник, чорнобривці, кульбаба, мальви, лелека, криниця, журавель, джерело, родина, водограй, родина, небокрай, видноколо, любисток* тощо.

Учні 8–9 класів у позакласній роботі охоче опрацьовують мовно-стилістичні явища художніх творів, що вивчаються за програмою з української літератури. Це дозволяє їм глибше проникнути у творчу лабораторію письменника, збагнути особливості його ідіостилю, усвідомити проблематику, образну основу твору, глибше пізнати культуру й традиції народу – носія мови. Так, під час вивчення відокремлених членів речення доцільно пропонувати учням такі завдання:

- *I. Запишіть текст, уставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть їх уживання. Визначте, з якою метою використано відокремлені члени речення.*

У різних народів є чимало обрядових звичаїв і традицій пов'язаних з вербою. У поляків, наприклад, уважається, що диявол перекидаючись на сову полюбляє сідати на стару вербу. Ось чому такі старі верби боялися рубати. Існував давній слов'янський звичай: навесні, на Юрія виганяючи вперше худобу на пасовисько вдаряли її освяченою вербою. У Чехії вербу втикали в полі вірячи, що таким чином посіви від граду, мишей і кротів убережуться (*За А.Кондратюком*).

II. Робота в групах.

“Лексикографи”. *Укладіть тематичний словничок (5-6 слів) “Народні звичаї”.*

“Етнографи”. *Напишіть твір-мініатюру на одну з тем: “Рослин-символи”, “Весняні свята”, “Великодні свята”. Визначте тип і стиль мовлення написаного тексту.*

- *I. Прочитайте й перекажіть текст. Визначте роль відокремлених членів речення. Випишіть ключові слова. Визначте стиль, тему, основну думку, засоби та способи зв'язку речень у тексті.*

ЗАПОРОЗЬКА СІЧ

Запорозька Січ мала постійні державні символи. Це — гетьманська булава, корогва, бунчук, пернач, печатка, литаври, значки. Вони називалися

клейнодами, тобто коштовностями, дорогоцінними речами. Їх зберігали й використовували як святині.

Кожен клейнод був ознакою влади конкретної особи козацької старшини. Булава й бунчук служили символами влади гетьмана, кошового. На військових радах гетьман тримав її в правій руці. Бунчук (палиця, прикрашена пасмами кінського волосся) носив під час походу над головою гетьмана чи кошового бунчужний, щоб козаки бачили, де перебуває їхній командир. Печатка зберігалась у військового судді або в курінного отамана чи паланкового полковника. Пернач (жезл) носив за поясом полковник. Інколи він передавав його якому-небудь мандрівникові як доказ гарантій козацької безпеки. Значки видавалися куреням, а палиці — осавулам. Корогви (хоругви), тобто прапори, й литаври належали всьому війську. Клейноди, за винятком палиць і литавр, зберігались у військовій скарбниці або в Покровській церкві. Винесення їх і використання супроводжувалися змістовними церемоніями, як і в тогочасних сусідніх державах. Отже, Запорозька Січ була державним утворенням (А. Онищенко).

II. Укладіть тематичний словник, зі слів, ужитих у тексті.

III. Поясніть значення слова клейнод. Складіть з ним просте речення ускладнене відокремленими членами речення.

Продуктивними вважаємо завдання, що підвищують культуру мовлення учнів 8–9 класів, формують в учнів чуття мови та слова, зокрема комунікативно доцільний добір перифраз, синонімів, антонімів, вибір з низки паронімів, наприклад:

- *Прочитайте приказки. Сформулюйте за їх змістом правила мовленнєвого етикету.*

1. Бережи хліб на обід, а слово на відповідь. 2. Краще мовчати, ніж брехати. 3. Дав слово – дотримай його. 4. Не хочеш почути дурних слів, не кажи їх сам. 5. Що маєш казати, то наперед обміркуй. 6. Хліб-сіль їж, а

правду ріж. 7. Треба знати, де що сказати. 8. Ласкаве слово – як день ясний. 9. Погане слово проковтні. 10. Всякому слову свій час.

- *Прочитайте прислів'я. Які порушення мовленнєвого етикету в них названі?*

1. Базіка – мовний каліка. 2. Ляпає язиком, як постолом. 3. Накрив мокрим рядом та ще й помелом. 4. Говорить, наче три дні не їв. 5. Гавкає, як собака на прив'язі. 6. Заторохтіла сорока, наче діжка з горохом. 7. Меле, як порожній млин. 8. Бесіди багато, а розуму мало. 9. Глухий слухає, як німий говорить. 10. На городі бузина, а в Києві дядько.

- *Прочитайте. Поясніть, за яким значенням розрізняють подані слова. Поставте виділені іменники в родовому та орудному відмінках однини. Складіть із ними прості односкладні та складнопідрядні речення з підрядною означальною частиною.*

Вираз і вислів. Ці слова вважали за абсолютні синоніми, тому в класичній літературі бачимо іменник *вираз* у різних значеннях: “Почала... солодкими *виразами* любові промовляти” (І. Нечуй-Левицький); “*Вираз* на лиці понуро-урочистий” (П. Куліш).

У сучасній українській літературній мові ці слова розрізняються за значенням: там, де мовиться про якусь думку чи міркування, передані небагатьма словами, кажуть *вислів*: “*За висловом* чий” (Російсько-український фразеологічний словник І. Виргана й М. Пилинської), у всіх інших випадках, зокрема й у математиці, користуються іменником *вираз*: “Ротмістр і очима і всім *виразом* показував, щоб він забирався геть” (П. Панч); *вираз* $a^2+b=c$.

Відсутність, присутність, брак, наявність. В українській мові є слова *відсутність, відсутній, присутність, присутній*, які вживаються стосовно наявності чи відсутності когось. Наприклад: “Ще з-за дверей почув голосні розмови і веселі сміхи офіцерів, *присутніх* у залі” (І. Франко); “Треба

записати всіх *відсутніх* на зборах” (із живих уст); “Злочинця допитано” в *присутності* свідків” (із газетної хроніки).

Проте часто слова *відсутність*, *відсутній* уживають навіть тоді, коли мовиться не про людей, а про речі: “За *відсутністю* достатніх доказів такі справи слід припиняти”; “На літеру В чомусь *відсутні* слова “вагання”, “вагатися”. Чи на своєму місці стоять у цих реченнях такі слова, чи, може, краще сказати по-українському “за браком достатніх доказів”, “на літеру В чомусь *бракує* (нема) слова “вагання”? Певно, що краще. Українська художня література у своїх класичних і сучасних зразках користувалась саме такими словами: “Коли в тебе *бракує* того насіння, позич його” (О.Стороженко); “*Брак* досвіду до лиха приведе” (переклад М.Бажана).

Гірка чи гора? “Володимирська *гірка*” – бачимо напис при вході на Володимирську гору в Києві; “З Володимирської *гірки* видно Поділ, Дніпро-Славутич з чудовими київськими пляжами й далекі задніпрянські простори”, – читаємо в сучасному нарисі. Але чому там і там написано *гірка*, а не *гора*? Невже вона – набагато менша за інші гори, що на них розкинулась наша українська столиця, – за Батиєву, Старокиївську, Щекавицьку? Ні, не менша, отож, немає підстави називати її іменником зі значенням зменшеності. Але в українській мові слово *гірка* має не так зменшене, як пестливе значення: “Пахло березовими бруньками, шуміла повідь та дзюрчали струмочки з кожної *гірки*” (Марко Вовчок). Узвишшя, менші за гору, зуться по-українському *горб* (“Вирубала дрючок та стала на *горбі*”. – Казка), *пагорбок*, *пагорб*, *пагорок* (“По зелених *пагорбках* паслися вівці”, – П. Панч). Високі Дніпрові схили здавна зуться на Україні горами.

- І. Складіть діалоги, добираючи з кожної частини таблиці одну-дві репліки.

Уведіть звертання в речення.

Зразки формул етикету і відповідей на них	
<i>Вибачте!</i>	<i>Слухаю вас...</i>
<i>Пробачте!</i>	<i>Ви до мене?</i>
<i>Вибачте, ви не скажете...</i>	<i>Що ви кажете?</i>
<i>Перепрошую, ви не знаєте...</i>	<i>На жаль, не скажу.</i>

<i>Скажіть, будь ласка...</i>	<i>Пробачте, не знаю.</i>
<i>Прошу!</i>	<i>Даруйте, не знаю.</i>
<i>Слухаю!</i>	<i>Даруйте, нічим не можу</i>
<i>На жаль, не знаю</i>	<i>допомогти</i>

У позакласній роботі з української мови доцільно практикувати вправи граматико-стилістичного характеру, що мають виразне соціокультурне спрямування, як на заняттях гуртка, так і під час мовних конкурсів, вікторин. Граматичні завдання до означених вправ здебільшого мають бути спрямовані на реконструювання синтаксичних конструкцій, на заміну однієї синтаксичної конструкції іншою, синонімічною; на здійснення аналізу стилістичних особливостей різних типів речень; на добір потрібних мовленнєвих засобів для побудови синонімічних структур тощо. Наведемо зразки вправи граматико-стилістичного характеру:

- *I. Розкриваючи дужки, об'єднайте прості речення в складносурядні за допомогою сурядних сполучників, що виражають одночасність, послідовність, чергування явищ, протиставлення, зіставлення тощо.*

Серпень ще називають порою меду та яблук (Найбільше свято цього місяця – жнива). Помітно скорочується довгота світлого дня (вона поступово наближається до останнього рівнодення). Чистими і прозорими стають зорі (Перша половина місяця мало чим відрізняється від кінця липня). Для лисиць, козуль починається осіннє линяння (Ховрашки готуються до сплячки) (З календаря).

II. Підготуйте повідомлення про різні пори року, вдаючись до опису пейзажів.

- *I. Прочитайте текст. Поясніть причини відокремлення членів речення. Доберіть до тексту заголовки.*

Сходу сонця народний світогляд надавав неймовірно важливого значення. У той момент сонце надзвичайно енергетичне, воно оживляє, пробуджує увесь світ, дає тепло, світло, силу й енергію всьому. Усі темні, злі

сили розбігаються перед його лицем урізнобіч, гинуть і щезають навіки. Вранішнє сонце має також і лікувальну силу. Найзаповітніше бажання спішили сказати сонцю, яке сходить, бо вранішнє сонце, викупане й виспане, завжди милостиве. Воно благословляє день. То ж селянин, уздрівши оновлене світило, здіймав шапку, кланявся йому.

Часто на великі свята підіймались на гору – символ неба, шлях до сонця, щоб зустріти світило. У дні свят, зокрема й у неділю, сонце буває віщим, тобто посилає долю або недолю (*З книги “Українські символи”*).

II. Чому українці надавали великого значення сходу сонця?

- *I. Прочитайте і запишіть текст. Поставте пропущені розділові знаки, зважаючи на те, що в першому реченні є обставина з уточнювальним смислом.*

Цікаву рослину можна бачити часом попід парканами у вогких і тінистих місцях. Її листя з одного боку гладеньке і блискуче з якимось холодним полиском а з другого білясте ніби вкрите м'якою й ніжною павутиною. Два протилежні враження від цієї квітки холодна байдужість і тепла ніжність. Народ прозвав рослину мати-й-мачуха (*А.Матвієнко*).

II. Виконайте завдання.

1. У другому реченні визначте граматичні основи, підкресліть усі члени речення. Визначте пунктограми.

2. Складіть легенду про рослину мати-й-мачуха.

- *Творчий диктант. Доповніть початки складних речень так, щоб утворилися безсполучникові.*

Культура мовлення – це духовне обличчя людини...

Основою мовленнєвої культури є грамотність... Але цим поняття мовленнєвої культури не вичерпується. Будеш вслухатися в живе мовлення, користуватися словниками, вдумливо читати політичну, художню, наукову літературу, звертаючи при цьому увагу на особливо вдалі висловлювання, на побудову речень... Треба активно розвивати своє мовлення...

Ми розглядаємо *змістовий компонент* позакласної роботи з української мови у 8–9 класах як мобільну, складну за структурою категорію, що тісно пов'язана з усім процесом навчання української мови учнів основної школи. У межах системного уявлення про зміст навчання української мови, про кінцевий результат цього процесу (сформованість ключових і предметних компетентностей), про соціокультурну компетентність, мету її формування (розвиток умінь, необхідних для сприймання, інтерпретації та використання української мови відповідно до культурного та соціального контекстів) можна вважати, що змістовий компонент формування соціокультурної компетентності є важливим складником класної та позакласної роботи з предмета.

Отже, окреслені змістові сегменти позакласної роботи з української мови сприяють збагаченню й розширенню знань учнів, розвивають їхні вміння і навички усного й писемного мовлення, творчі здібності, забезпечують ефективне формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів.

2.3. Критерії, показники та рівні сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів

Для визначення критеріїв сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів нам необхідно було уточнити зміст поняття “критерій”. Критерій (від грецьк. “kriterion”) – це мірило для визначення оцінки предмета, явища, ознака, що покладена в основу класифікації предметів і явищ, понять [46]. Критерій повинен встановлювати зв'язки між усіма компонентами досліджуваної системи; відображувати динаміку вимірюваної якості у часі; поєднувати кількісні та якісні показники, за рівнем виявлення яких можна оцінювати про більший або менший ступінь вираження цього явища.

На думку науковців, критерій є ознакою, за якою “класифікуються, оцінюються (та одержують оцінки) психічні явища, дії або діяльність,

зокрема при їх формалізації [46]”. Критерій дає змогу оцінити динаміку й результативність експериментального дослідження.

Розроблення критеріїв та рівнів сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів ґрунтується на врахуванні змістового компонента та структурності поняття “компетентність”, психолого-педагогічної структури видів, форм організації позакласної роботи з української мови, а також на осмисленні шкільного курсу української мови на соціокультурній основі.

Важливим завданням роботи стало визначення критеріїв, показників і рівнів сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у процесі організації позакласної роботи з української мови. У контексті нашого дослідження важливою виявилася думка К. Інгекампа, що “в процесі діагностування сформованості певних елементів у навчальній діяльності вчитель порівнює теперішню поведінку суб’єкта навчання з його попередньою поведінкою, поведінкою інших осіб, з описом поведінки визначеної особи або ж з описом стандартної поведінки; аналізує задля виявлення причин відхилень у поведінці, прогнозує поведінку в інших ситуаціях або в майбутньому, інтерпретує, щоб після індексації та оцінювання наявної інформації надати відмітку поведінці; повідомляє іншим про оцінювання їхньої поведінки для організації зворотного зв’язку та впливу на їхню поведінку в майбутньому; контролює вплив повідомлень для фіксування досягнутого результату [81, с. 23]”.

У нашому дослідженні критерії визначено через низку показників, вимірювання яких дає змогу виявити рівень результативності. На основі вивчення спеціальної літератури, спостережень за навчально-виховним процесом основної школи, бесід з учителями-словесниками, учнів 8–9 класів було визначено низку критеріїв і показників сформованості соціокультурної компетентності учнів (Див. табл. 2.3.1).

**Критерії і показники сформованості соціокультурної компетентності
учнів 8–9 класів у процесі позакласної роботи**

КРИТЕРІЇ	ПОКАЗНИКИ
КОГНІТИВНИЙ	<ul style="list-style-type: none"> • позитивне ставлення до пізнавальної діяльності в позакласній роботі; • повнота засвоєння знань та поглиблення знань з української мови; • самостійність у здобутті й засвоєнні та поглибленні знань з української мови; • повнота виконання вправ і завдань; • успішність виконання завдань;
ПОЗАЛІНГВАЛЬНИЙ	<ul style="list-style-type: none"> • наявність “енциклопедичних” країнознавчих знань (обізнаність учнів щодо загальних відомостей про історію, державний устрій, географічне положення України); про культуру країни (на рівні окремих явищ, фактів, персоналій); • фонових знань (розуміння національно-культурних особливостей окремих понять і відповідних лексичних одиниць); • знань і вмінь у використанні лінгвокраїнознавчої інформації (володіння лінгвокраїнознавчими реаліями).
КОМУНІКАТИВНИЙ	<ul style="list-style-type: none"> • вправне володіння та використання здобутих соціокультурних знань у комунікативній діяльності; • уміння вести діалог, полілог, монолог, трансформувати чужі думки; • прагнення до мовленнєвого вдосконалення.

Для визначення рівнів сформованості соціокультурної компетентності учнів використано спостереження, аналіз, бесіди, тести, систему вправ і завдань для позакласної роботи.

Учням 8–9 класів пропонувалося відповісти на однакові запитання соціокультурного змісту. Як приклад наведемо деякі з них:

1. Назвіть відомі вам країни, де є українські діаспори (Географічний параметр).
2. У якій сфері людської діяльності зробили внесок такі особистості: М. Драгоманов, І.Франко, М.Лисенко, І.Сікорський, М.Амосов, І.Огієнко, Б.Грінченко, О.Потебня, М.Грушевський, В.Винниченко? (Внесок країни у світову культуру, науку).
3. Кому належать прізвища Хмельницький, Мазепа, Петлюра? (Історія країни).
4. Як розшифровуються аббревіатури УНАН та НУНС? (Реалії сучасного життя).
5. Назвіть прізвища, ім'я та по батькові Президентів України (Реалії сучасного життя).
6. На чому, крім Конституції і Акта проголошення незалежності України, урочисто присягають Президенти України? (Реалії сучасного життя).
7. Хто був основоположником української класичної музики? (Внесок у культуру).
8. Назвіть сучасних українських композиторів і співаків.
9. Хто є автором висловлювання: “Любіть Україну, як сонце, любіть, як вітер, і трави, і води... В годину щасливу і в радості мить, любіть у годину негоди.”? (Література).

Для виявлення стартового рівня сформованості соціокультурної компетентності учням 8–9 класів було також запропоновано систему різних вправ і завдань. Наведемо вправи і завдання для учнів кожного класу окремо.

Вправи і завдання для учнів 8 класу:

- 1. *Запишіть текст, уставляючи пропущені літери й розкриваючи дужки. Розставте необхідні розділові знаки при вставних словах, словосполученнях і реченнях.*

Усе це трохи нагадує д. тективну історію.

Громадянська війна в Україні. В одному з маєтків (біло)гвардійський офіцер Ізенбек знаходить загадкові дощечки. Інший на його місці певно (не)надав би їм особливого значення, а він забрав знахідку з собою. Довго мандрували після цього загадкові дощечки, аж поки (не)потрапили на очі спеціалістам.

“Дощечки Ізенбека” таку назву вони отримали спочатку дали поштовок до (багато)літньої дискусії, яка (не)вщухла й до сьогодні. Після перших варіантів перекладу вони одержали ту назву, під якою й тепер знані в науці: “Велесова книга” або “Велес книга”.

Читаючи цей твір (на)певно відчували, що (не)відомий автор веде з кимось проховану полеміку. Робить випад проти так званої норманської теорії походження руської державності. (Не)випадково автор її постійно наголошує, що “...кров наша просто рече, що єсьми русичі, (не)слухайте ворогів...”.

Отже загадку “Велесової книги” ще й досі остаточно (не)розв’язано. Можливо майбутні часи дадуть нам вичерпні відповіді на всі пов’язані з нею запитання (За М. Слабошпицьким).

• II. Виконайте завдання за текстом

1. Доберіть заголовки до тексту.
2. Визначте засоби зв’язку речень у тексті.
3. Поясніть значення слів **полеміка**, **дискусія**. Чи можна їх вважати синонімами?
4. Попрацюйте в групах за обраним напрямом:

“Історики” – розкажіть, що вам відомо про час написання “Велесової книги”.

“Літературознавці” – розкажіть, у яких ще творах художньої літератури розкажується про минуле України.

“Учителі” – підготуйте запитання для своїх однокласників за змістом тексту.

- 2. Проведіть стилістичний експеримент: запишіть текст, прочитайте відповідно до розділових знаків; змініть порядок слів або будову речення так, щоб відокремлені члени речення стали невідокремленими й навпаки. Зробіть висновок.

Найздоровіша й найсмачніша та вода, що схована в колодязній споруді. Скільки на українській землі криниць і колодязів! Є скромні копанки, викладені камінцями, є польові криниці з важким надійним ланцюгом, з корбою або журавлем. Зустрічаються монументальні колодязі, що будувалися довго, ґрунтовно, з вигадкою. Бесідки над ними прикрашені химерними дранковими сплетіннями, вигадливою різьбою, півниками (За В.Супруненьком).

- 3. 1. Прочитайте речення. Визначте, які члени речення відокремлені. Перебудуйте речення з виділеними членами так, щоб не було відокремлення. Що змінилося в тексті?

Нічник, козацьке або котяче сонце, золота діжа, лисий віл — сільські дотепники змагаються, **придумуючи назви** нічному світилу. Мудреці зі степових хуторів доводять, що місяць розташований до землі ближче, ніж сонце, тому що світла від нього небагато, а його має вистачати, щоб освітити земний обшир. **Із серйозним виглядом сивовусі** діди, котрі зранку до перших зірок сидять перед воротами на вербових колодах, переконують цікавих, ніби гори й долини — то результат бійки двох братів. Один брат перемиг другого, підчепив на вила й підняв над головою (З *Енциклопедії українознавства*).

1. Придумайте назви нічному світилу. Поясніть, чому ви так його назвали.

2. Чому слова земля, місяць і сонце автор ужив у тексті як загальні, а не як власні?

3. Чи знаєте ви легенди, казки або перекази про небесні світила? Розкажіть своїм однокласникам.

Вправи і завдання для учнів 9 класу:

- 1. Виразно прочитайте текст. Доберіть заголовок до нього. Випишіть складнопідрядні речення. Позначте граматичні основи, визначте структуру цих речень і намалюйте по дві схеми: вертикальну й горизонтальну.

Ім'я цієї жінки оповите легендами. Ми щось чули про неї, щось читали. Але варто зізнатися, що таки знаємо дуже мало. Роксолана, дружина, турецького султана, рудокоса невеличка полоняночка, мов та руденька білочка із рогатинських лісів, Настя Лісовська – донька збіднілого шляхтича, який був священиком у тому ж місті Рогатині...

Хіба не диво, що ця дівчинка виявила такі глибокі знання багатьох іноземних мов, знала звичаї європейських творів, кохалась і розумілась на архітектурі, науці, писала пречудові вірші! Багато чеснот цієї незвичайної жінки можна було б назвати. Але треба згадати головне – це чотири десятиліття, протягом яких нога турецького воїна не точила землі України.

Ще один штрих до її портрета – Роксолана не була пишною красунею від природи. Але перевершила всіх найчарівніших дів із султанського гарему красою своєї душі, щирістю та розумом, винятковим обдарованням від природи. Збереглися оригінали її поетичних творів, писані турецькою мовою, державні документи, затверджені її підписом. Сподіваємось, що незабаром прочитаємо щось із її творчості, а також вірші самого Сулеймана, присвячені своїй цариці, матері його дітей, вірному візиріві, шанованому державному і громадському діячеві.

Ця мудра жінка носила велику тугу в своєму серці. Чи не в імені її відповідь на той біль? Роксолана – русинка, українка, пагінець давньої славної землі. Чи не дивно: володіти чи не півсвітом, а тужити за квіткою шипшини у ранішній росі, яка цвіте коло татової церкви у Рогатині? (Л. Селіна).

- Виконайте завдання за текстом:

1. Визначте головну думку тексту.

2. Поясніть правопис виділених слів.

3. Попрацюйте групами.

“Історики” підготуйте доповідь про період правління Сулеймана;

“Художники” напишіть словесний портрет Роксолани;

“Письменники” продовжте текст відповіддю на запитання *Чи не дивно: володіти чи не півсвітом, а тужити за квіткою шипшини в ранішній росі, яка цвіте коло татової церкви у Рогатині?*

- 2. Спишіть, розставляючи потрібні розділові знаки. Розкажіть, до якого типу мовлення належить цей текст. Визначте види підрядних речень.

Серед постатей що реабілітовані історією але глибинно не пізнані в Україні ім'я Івана Івановича Огієнка. Сучасники називали його людиною енциклопедичних знань, праці й обов'язку. І це не випадково. Адже свій природжений хист ученого, педагога, державного, громадського, церковного і культурного діяча він однаковою мірою успішно застосовував і як мовознавець і літературознавець, і як редактор та видавець, і як перекладач та поет, і як ректор та міністр, і як православний митрополит та історик української церкви. Важко сказати, у якій з названих сфер діяльності І.Огієнко залишив найпомітніший слід. Беззаперечним є те, що він чесно і сповна служив українській справі. До останніх днів свого довгого й важкого життя не полишав сподвижницької діяльності на ниві відродження нації, у захисті, а згодом в утвердженні та розвої рідної мови, культури в цілому. Переконає в тому хоча б той факт, що бібліографія наукових, публіцистичних та художніх праць ученого за неповними даними становить понад тисячу одиниць (М. Тимошик).

3. Прочитайте текст, правильно інтонуючи його. Доберіть заголовок. Випишіть складні речення. Проведіть спостереження: якими засобами (інтонацією, сполучними словами, сполучниками) з'єднані частини складного речення.

Українці – це нація, що її віками витісняли з життя шляхом фізичного знищення, духовної експропріації, генетичних мутацій, цілеспрямованого

перемішування народів на її території, внаслідок чого відбулася амнезія історичної пам'яті і якісні втрати самого національного генотипу. Образ її спотворювався віками, їй приписувалася мало не генетична тупість, не відмовлялося в мужності, але інкримінувався то націоналізм, то антисемітизм. Велике диво, що ця нація на сьогодні ще є, вона давно вже могла б знівелюватися й зникнути. Фактично це раритетна нація, самотня на власній землі у своєму великому соціумі, а ще самотніша в універсумі людства. Фантом Європи, що лише під кінець століття почав набувати для світу реальних рис. Вона чекає своїх філософів, істориків, соціологів, генетиків, письменників, митців (*Ліна Костенко*).

II. Станьте співавторами тексту Ліни Костенко, доповнивши його власними роздумами.

Наступним етапом констатувального зрізу стало оброблення результатів тестування. Подаємо окремі зразки тестів, використаних у процесі констатувального етапу педагогічного експерименту.

Тестові завдання для учнів 8 класу

1. Чиєсь мовлення, передане дослівно, називається:
 - а) непрямою мовою
 - б) прямою мовою;
 - в) словами автора.
2. Слова автора – це:
 - а) коментар до прямої мови;
 - б) цитата;
 - в) репліка.
3. Чуже мовлення, уведене в текст у вигляді частини складного речення, називається:
 - а) прямою мовою;
 - б) словами автора;
 - в) непрямою мовою.

4. Парний розділовий знак, що вживається для виділення прямої мови, цитат тощо:
- а) двокрапка;
 - б) лапки;
 - в) тире.
5. Який знак пропущено в реченні *“У вигляді мови людині дано великий дар, – писав Олесь Гончар.*
- а) кома;
 - б) тире;
 - в) лапки.
6. Речення з непрямою мовою – це:
- а) просте неускладнене речення;
 - б) складне речення;
 - в) просте ускладнене речення.
7. Чи ставиться знак питання в реченнях з непрямою мовою, що містять непряме питання?
- а) Так;
 - б) ні.
8. Якій схемі відповідає речення? *“Мамо, – каже старший брат, – ходім додому!” (Марко Вовчок).*
- а) “П, – а, – П!”
 - б) “П”, – а.
 - в) А: “П!”
9. Якщо цитата наводиться не повністю, то на місці пропущених слів ставиться:
- а) тире;
 - б) кома;
 - в) три крапки.
10. У яких стилях мовлення необхідно обов’язково робити точне посилання на джерело, з якого цитується матеріал?

- а) у науковому;
- б) у художньому;
- в) у розмовному.

11. Вислів (крилата фраза, приказка, уривок з пісні тощо), уміщений перед текстом твору, називається:

- а) реплікою;
- б) словами автора;
- в) епіграфом.

12. Оберіть правильний варіант заміни прямої мови непрямою.

Сестра запитала: “Хлопці, ви повернетесь до третьої години?”

- а) Сестра запитала, чи повернуться вони до третьої години.
- б) Сестра запитала у хлопців, чи повернуться вони до третьої години.
- в) Сестра запитала у хлопців, чи ви повернетесь до третьої години?

III. Розкажіть про значення цитування в мовлені людей, використовуючи різні способи передачі прямої мови.

Тестові завдання для учнів 9 класу

1. Допишіть подані правила.

Для передачі чужого мовлення існує кілька способів:

- а) речення з прямою мовою передають...
- б) речення з непрямою мовою передають...
- в) прості речення із вставними конструкціями також використовуються...
- г) просте речення з додатком використовується...

2. Слова автора і пряму мову розділяють

- а) кома й тире;
- б) кома, тире, знак оклику;
- в) кома, тире, двокрапка, лапки;
- г) кома, двокрапка, тире.

3. Непряма мова приєднується до слів автора

- а) сполучником підрядності;

- б) займенником;
- в) часткою;
- г) сполучником підрядності, відносним займенником, часткою.

4. Укажіть речення, у якому допущено пунктуаційну помилку.

- а) “От люди, навіть за тваринами не можуть доглянути”, – невдоволено зітхає дівчина (*О. Дибовська*).
- б) “Умова їхнього щастя – блиск сонця й синє небо...” — чомусь пригадалися дівчині слова Ольги Кобилянської – улюблена цитата з новели про гуцулів (*І. Захаревич*).
- в) – Ну, здрастуй, немовлятко, миле Боже створіння! Вітаю з появою в цьому цікавому непростому світі! Я – твій Янгол-охоронець і буду з тобою довго-довго, доки не передам у руки Всевишнього... (*Г. Коназюк*).
- г) Вона ледь доторкнулася губами його щоки й, згораючи в рум'янцях, сказала: Після відпустки, у неділю, себто сьогодні, їхатиму назад (*Гр. Тютюнник*).

5. Цитата може наводитися в супроводі слів автора

- а) як пряма мова;
- б) як непряма мова;
- в) як невласна пряма мова;
- г) як тема чужого мовлення.

6. Зміст питальних речень чужого мовлення при заміні непрямою мовою передається реченнями

- а) із питальними займенникам *хто, що, який*;
- б) із неозначеними займенниками *хто-небудь, що-небудь, який-небудь*;
- в) із прислівниками *тут, там, десь, колись*;
- г) із відносними займенниками *хто, що, який*, прислівниками *як, де, коли*, питальною часткою *чи*.

7. Укажіть правильне твердження.

- а) у складносурядному реченні використовуються тільки єднальні сполучники;
 - б) у складносурядному реченні використовуються тільки розділові сполучники;
 - в) у складносурядному реченні використовуються тільки протиставні сполучники;
 - г) у складносурядному реченні використовуються тільки єднальні, розділові і протиставні сполучники.
8. Укажіть складне речення.
- а) Летить, кипить, іскриться синь груднева;
 - б) Склубочилися хмари угорі, а на гілках — голодні снігурі;
 - в) Говорили про хмари і тепло, про ранню весну...;
 - г) До болю й до життя я знову звикну, вертаючи з далекої лавби (*Із те. Л. Первомайського*).
9. Укажіть складносурядне речення, у якому правильно розставлені розділові знаки.
- а) Віраж через останню кучугуру, і ось вам море (*О. Гончар*);
 - б) Вже вечір одсинів, і розкидає ніч свої лампади (*В. Сосюра*);
 - в) Палали села; і дуби палали (*М. Петренко*);
 - г) Нам єднає серця до Вітчизни любов, і з любові наш труд виростає (*В. Сосюра*).
10. У якому реченні, незважаючи на спільний член речення, треба поставити кому?
- а) У полях диміла місячна курява і бриніли жита (*М. Стельмах*);
 - б) На хуторі вмирає день і гасне перестигла бронза пшениць (*М. Стельмах*);
 - в) У кошику червоніла не тільки молода картопля а й йоршилися білоносі огірочки (*М. Стельмах*);
 - г) І хай тоді сивіють брови і кров у жилах погаса (*В. Сосюра*).
11. У якому реченні сполучник а не протиставний?

- а) І на землі не стало ще одної жниці, а на небі зажеврила ще одна зірка (*М. Стельмах*);
- б) У дуплі знов шеберхнув вітерець, а на шляху стихла пісня (*М. Стельмах*);
- в) Зараз тихо й спокійно, а хвилину тому по дворах чулася стрілянина (*Ю. Яновський*);
- г) Сонце ще не зайшло, а вже вплив місяць (*О. Гончар*).

12. Укажіть речення з умовно-наслідковими відношеннями.

- а) Розкажи мені про поле чисте — стану я і лагідним, і чистим (*М. Чернявський*);
- б) Минуло свято, і Корній — одразу в поле (*У. Самчук*);
- в) Надвечір хуга втихла, а повітря стало прозорим (*Гр. Тютюнник*);
- г) Він увійшов у гущавину, і тінь прикрила його (*А. Крат*).

На основі аналізу результатів діагностувального зрізу було визначено рівні сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів: *високий, достатній, середній та елементарний*.

Високий рівень характеризується позитивним ставленням учнів до пізнавальної діяльності в позакласній роботі; наявністю в них “енциклопедичних” соціокультурних знань про культуру країни; фонових знань; знань і вмінь у використанні лінгвокраїнознавчої інформації (володіння лінгвокраїнознавчими реаліями); вправним володінням та використанням здобутих соціокультурних знань у комунікативній діяльності; умінням розмежовувати словосполучення і речення, вичленовувати з речення словосполучення з різними типами зв’язку; розрізняти в реченні головні й другорядні члени, характеризувати їх; будувати речення різних типів; визначати види односкладних і ускладнених простих речень; розпізнавати й аналізувати складні синтаксичні одиниці в готовому тексті; будувати тексти різних типів, стилів і жанрів; характеризується сформованістю усвідомленої стійкої мотивації до участі в позакласній роботі з української мови, розумінням відповідальності за свою мовленнєву поведінку, умінням вільно спілкуватися у

будь-якій мовленнєвій ситуації, досягати комунікативної мети, умінням виявляти творчі здібності під час спілкування на соціокультурну тематику.

Достатній рівень характеризується позитивним ставленням учнів до пізнавальної діяльності в позакласній роботі; наявністю в них соціокультурних знань; про культуру країни; фонових знань; знань і вмінь у використанні лінгвокраїнознавчої інформації (володіння лінгвокраїнознавчими реаліями); достатнім володінням та використанням здобутих соціокультурних знань у комунікативній діяльності; володінням уміннями розпізнавати й розмежовувати словосполучення і речення в тексті, розпізнавати підмет і присудок у двоскладному реченні; знанням семантики другорядних членів речення, розпізнаванням односкладних речень в готовому тексті, розрізненням неповних двоскладних речень від повних односкладних; побудовою речень зі вставними конструкціями відповідно до комунікативного завдання; розрізненням структурних відмінностей простих і складних речень. Проте, оволодівши вміннями і навичками розрізняти словосполучення і речення, припускаються помилок у мовному оформленні висловлювань різної стильової спрямованості; репрезентує усвідомлення учнями необхідності поглиблення знань з української мови в позакласній роботі, вільне оперування навчальним матеріалом, грамотне користування усною і писемною формами мовлення в різноманітних життєвих ситуаціях. Зміст висловлення відрізняє виразність, точність, хоча в мовленні можуть траплятися окремі лексичні, орфоепічні, граматичні, фактичні помилки соціокультурного змісту;

Середній рівень характеризується позитивним ставленням учнів до пізнавальної діяльності в позакласній роботі; наявністю в них фрагментарних соціокультурних знань; сформованістю вмінь у використанні лінгвокраїнознавчої інформації; належним володінням та використанням здобутих соціокультурних знань у комунікативній діяльності; умінням визначати в словосполученні головне і залежне слово, утворювати словосполучення, різні типи речень; встановлювати межі речень у тексті; аналізувати прості й складні речення; визначати синтаксичну роль самостійних

і службових частин мови; будувати текст відповідно до ситуації мовлення; визначають засоби зв'язку між простими реченнями в складному, однак недостатньо використовують отримані знання із синтаксису, припускаються помилок у процесі моделювання, редагування синтаксичних категорій, виконують завдання на репродуктивному рівні, у результаті чого висловлювання відзначається недосконалістю, бідністю і стереотипністю; характеризує учнів, які розуміють важливість вивчення української мови в позакласній роботі, їхнє мовлення загалом правильне, однак інтонаційно невиразне. Учні вміють створювати власні тексти, частково правильно добирають лексичні засоби, однак не завжди можуть пояснити значення безеквівалентної лексики і слів іншомовного походження; уміють виявляти помилки під час аналізу текстів соціокультурного спрямування, але відчують труднощі під час складання висловлень з певного стилю, типу, жанру мовлення; використовують однотипні книжні фрази, створюючи діалоги;

Елементарний рівень характеризується відсутністю належної мотивації до пізнавальної діяльності в позакласній роботі; відсутністю соціокультурних знань; слабким рівнем знань теоретичного матеріалу: відсутнє цілісне уявлення про синтаксичні одиниці, учень не вміє визначати структуру та засоби зв'язку в словосполученні й реченні, стилістичну роль речень за метою висловлювання та емоційним забарвленням; відповідь характеризується відсутністю навичок практичного застосування знань. В учнів не сформована відповідальність за власну мовленнєву поведінку. Учні припускаються помилок у визначенні основної думки тексту соціокультурного спрямування, стилю тексту та його жанру, не дотримуються послідовності й логічності аналізу текстів, не повністю можуть відтворити соціокультурну інформацію, не мають сталих навичок редагування, конструювання власних висловлювань.

Показники рівнів сформованості соціокультурної компетентності учнів 8 і 9 класів у процесі вивчення синтаксису на уроках та в позакласній роботі з

української до початку експериментального навчання представлено в таблиці 2.3.2.

Таблиця 2.3.2

Рівні сформованості соціокультурної компетентності учнів 8 і 9 класів

Класи	Кількість учнів	Високий рівень		Достатній рівень		Середній рівень		Елементарний рівень	
		Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток
8	324	32	10%	65	20%	162	50%	65	20%
9	316	38	12%	79	25%	167	53%	32	10%

Отже, результати констатувального етапу педагогічного експерименту підтвердили необхідність розроблення методики формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови.

Висновки до другого розділу

Опрацювання наукових джерел засвідчує, що позакласна робота є потужним ресурсним потенціалом для формування соціокультурної компетентності учнів. Проблема використання позакласної роботи з української мови знайшла своє втілення в спеціальних дослідженнях, зокрема: А. Гамалія “Розвиток усної і писемної мови учнів у позакласній роботі” (К., 1964), “Настільні мовні ігри” (К., 1969). У 1979 році виходить друком навчальний посібник для вчителів Г. Передрій “Позакласна робота з української мови у 4-8 класах”, О. Потапенка “Гурткова робота з української мови в 4–8 класах” (К.,1989). Особливий інтерес викликають науково-методичні посібники М. Баган “Мовні змагання: кросворди, сценарії лінгвістичних ігор та конкурсів з української мови” (2003) та ін.Т. Глухової “Позакласна робота як засіб піднесення ефективності уроку”, Г. Середюк “Позакласна робота з української мови” (2007) та ін.

Теоретичне осмислення проблеми організації позакласної роботи з української мови в кінці ХХ на початку ХХІ століття подано в працях Н. Голуб, О. Горошкіної, Н. Діденко, Р. Дружененко, В. Заєць, О. Караман,

С. Карамана, А. Ляшкевич, С. Омельчука, М. Пентилюк, В. Тихоші, С. Яворської та ін. Проте, як засвідчує аналіз, навчально-методичне забезпечення організації позакласної роботи з української мови у 8–9 класах потребує подальших розробок, які б містили ґрунтовні методичні рекомендації щодо проведення різних видів позакласної роботи з урахуванням вимог чинної програми з української мови, її змістових ліній, зокрема соціокультурної.

У роботі розглянуто *змістовий компонент* позакласної роботи з української мови у 8–9 класах як мобільну, складну за структурою категорію, що тісно пов'язана з усім процесом навчання української мови учнів основної школи. У межах системного уявлення про зміст навчання української мови, про кінцевий результат цього процесу (сформованість ключових і предметних компетентностей), про соціокультурну компетентність, мету її формування (розвиток умінь, необхідних для сприймання, інтерпретації та використання української мови відповідно до культурного та соціального контекстів) можна вважати, що змістовий компонент формування соціокультурної компетентності є важливим складником класної та позакласної роботи з предмета: Окреслені змістові сегменти позакласної роботи з української мови сприяють збагаченню й розширенню знань учнів, розвивають їхні вміння і навички усного й писемного мовлення, творчі здібності, забезпечують ефективне формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів.

Для з'ясування рівнів сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови було визначено такі критерії й показники: *когнітивний; позалінгвальний, комунікативний*. (На їх основі визначено рівні сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови: високий, достатній, середній, елементарний. Результати констатувального етапу педагогічного експерименту підтвердили необхідність розроблення методики формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА РОЗРОБЛЕНОЇ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 8–9 КЛАСІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

3.1. Зміст і організація експериментальної методики

Результати аналізу теоретичних і практичних напрацювань дослідників проблеми організації позакласної роботи з української мови в основній школі дали підстави для розроблення та експериментальної перевірки методики формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови. Важливим складником експериментальної методики, що сприятиме її ефективній реалізації, вважаємо комплекс умов:

- оптимізація принципів, методів, прийомів позакласної роботи з української мови;
- оновлення змісту позакласної роботи з урахуванням соціокультурної лінії чинної програми;
- урахування в процесі планування позакласної роботи специфічних принципів навчання української мови та організації позакласної роботи;
- оптимальне співвідношення традиційних та інноваційних форм і видів позакласної роботи;
- використання інформаційно-розвивального потенціалу текстів соціокультурного спрямування.

Метою експериментальної методики організації позакласної роботи з української мови ми визначили: формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у класній та позакласній роботі шляхом органічного доповнення змісту мовної освіти учнів соціокультурними відомостями, вироблення загальнонаукових, мовних, мовленнєвих та комунікативних умінь і навичок учнів основної школи.

Окреслимо найважливіші чинники організації позакласної роботи з української мови: завдання, принципи, види, форми, методи, прийоми, засоби позакласної роботи.

Пропонованою методикою передбачено розв'язання визначених завдань у процесі формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі:

- формування стійкої мотивації учнів до участі в позакласній роботі з української мови;
- ознайомлення учнів з найважливішими відомостями про українське мовознавство, його розвиток, традиції, сучасний стан, історію розвитку української мови, мовленнєвий етикет українців, соціокультурні традиції мовленнєвої поведінки.
- ознайомлення учнів із відомостями про національну культуру, традиції, звичаї, обряди, ментальність, спосіб життя українського народу;
- залучення учнів до спілкування в актуальних комунікативних сферах діяльності, розвиток у них здатності до міжособистісної та міжкультурної комунікації;
- формування вмінь вільно користуватися всіма багатствами виражальних засобів української мови, формулювати власні думки в усній і писемній формах мовлення.
- удосконалення культуромовних, стилістичних, риторичних, правописних умінь і навичок.

Результатом організації і проведення позакласної роботи за пропонованою методикою є позитивні зміни у розвитку мовної особистості учня, здатності до добровільного самостійного опанування мовних та соціокультурних відомостей.

Основними завданнями експерименту, зумовленими метою, завданнями, гіпотезою дослідження, є:

- 1) розробити методику формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови та експериментально перевірити її ефективність;
- 2) дібрати принципи, методи, прийоми, форми, види організації позакласної роботи з української мови на соціокультурній основі;
- 3) розробити програму експерименту та навчальний посібник з організації позакласної роботи для вчителів та учнів 8–9 класів з української мови;
- 4) створити комплекс позакласних завдань, спрямованих на формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів.

Під час розроблення експериментальної методики ми спиралися на виокремлені і проаналізовані детально у підрозділі 1.3 загальнодидактичні і специфічні принципи організації позакласної роботи з української мови:

- науковості;
- наочності;
- активності й свідомості;
- індивідуалізації навчання;
- систематичності й послідовності;
- емоційності;
- креативності;
- демокритизації й гуманізації;
- міжпредметних зв'язків;
- взаємозв'язок урочної і позакласної роботи;
- наукового поглиблення;
- практичної спрямованості;
- добровільності;
- комунікативної спрямованості;
- соціокультурний;
- полікультурний.

Своєрідність експериментальної методики формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови зумовили додаткові специфічні принципи навчання синтаксису, що були виділені нами шляхом аналізу фахової літератури, узагальнення досвіду учителів-словесників:

- *навчання синтаксису у зв'язку з морфологією та іншими розділами* зумовлене тим, що саме на синтаксичному рівні всі мовні одиниці виявляють свої функції, певні граматичні особливості; визначення частин мови почасти можливе лише в структурі речення на основі зіставлення члена речення й частини мови, вибір лексичної одиниці залежить від контекстуального оточення;
- *навчання синтаксису у зв'язку з пунктуацією та інтонацією* зумовлює посилення уваги до інтонаційних особливостей різних за структурою, метою висловлення, емоційним забарвленням речень;
- принцип *навчання синтаксису в поєднанні з розвитком зв'язного мовлення* забезпечує реалізацію мовленнєвої змістової лінії програми, що полягає в формуванні соціокультурної та комунікативної компетентностей учнів 8–9 класів.

Під час організації експериментальної методики ми враховували сучасні лінгводидактичні підходи до навчання української мови в класній та позакласній роботі, передбачені Державним стандартом – особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний, а також соціокультурним з огляду на наявність соціокультурної змістової лінії чинної програми, спрямованої на формування соціокультурної компетентності учнів [56].

Як свідчить аналіз спеціальних джерел, **особистісно орієнтований підхід** спрямований на особистість учня і реалізується у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії, розвиток особистості педагога і учнів на основі рівності у спілкуванні, партнерських відносин [103].

Упродовж останнього десятиріччя у вищій та середній освіті особливої актуальності набуває **компетентнісний підхід**, який зорієнтований на

формування компетентностей в учнів та майбутніх фахівців. Компетентнісний підхід науковці визначають як поняття і як системну концепція опису освіченості особистості [43; 281; 290].

Діяльнісний підхід передбачає розвиток умінь і навичок особистості, застосування їх на практиці, вміння адаптуватися у соціумі, самореалізацію, формування здібностей до колективної діяльності і самоосвіти [59].

Соціокультурний підхід полягає насамперед у розгляді елементів навчально-виховного процесу з позицій їх впливу на формування загальної культури учнів. Погоджуємося з думкою дослідників (З.Бакум, Н.Голуб, О. Горошкіна, Н.Діденко, Л. Мацько, С. Караман, О. Кучерук, С. Омельчук та ін.), що соціокультурний підхід впливає на ціннісну орієнтацію учнів, соціалізацію особистості у процесі активної навчальної діяльності, забезпечує соціокультурний розвиток особистості.

У дослідженні зосереджуємося на реалізації означених підходів з урахуванням складників соціокультурної компетентності учня 8–9 класів.

Відповідно до окреслених завдань було розроблено програму позакласної роботи, побудовану на основі чинної програми з української мови для 8–9 класів, що передбачала комплексний підхід до формування соціокультурної компетентності учнів. Програма передбачала використання систематичних та епізодичних видів позакласної роботи, зокрема мовних гуртків, мовних свят, вікторин, круглих столів, презентацій літератури, випуск стіннівок, участь у мовних конкурсах, вікторинах, Малій академії наук тощо.

Формування змісту позакласних занять здійснено за критеріями актуальності, науковості, соціокультурної й комунікативної значущості. Критерій актуальності передавав відбір соціокультурних відомостей, цікавих для учнів 8–9 класів, що відповідають викликам сьогодення. Критерій науковості передбачав добір науково обґрунтованих відомостей з української мови та соціокультурної інформації про стан сучасної лінгвістики, відомих мовознавців. До того ж учням пропонувалася достовірна соціокультурна інформація. Критерії соціокультурної й комунікативної значущості зумовили

введення відомостей, що сприяють поглибленню соціокультурних знань учнів, що є запорукою ефективної комунікації.

Програма експериментального навчання містить тематику текстів соціокультурного спрямування, рекомендований список літератури, інтернетних джерел.

Система методів і прийомів в експериментальній методиці базувалася на запропонованій сучасними лінгводидактами О. Біляєвим, С. Караманом, М. Пентилюк, О.Потапенком та ін. [162, с. 110–121]. Основними специфічними методами позакласної роботи з української мови обрано такі:

- методи організації позакласної роботи, до яких належать метод стимулювального впливу змісту навчання, метод створення ситуації дискусії, проблемний виклад матеріалу, частково-пошуковий, дослідницький;
- логічні методи, до яких належать метод аналізу, метод визначення й пояснення понять, метод виділення головного, метод порівняння, метод узагальнення, метод конкретизації, метод доведення [162].

Крім того, застосовувалися інтерактивні методи, що сприяли формуванню соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів. У процесі позакласних занять організовувалася індивідуальна, групова робота, дослідницькі проекти, рольові ігри, методи ситуативного моделювання та опрацювання дискусійних питань, зокрема імітаційні ігри, займи позицію, зміни позицію, ток-шоу, дискусія, метод проектів тощо. Важливою складовою інтерактивних методів були вправи, спрямовані на аналіз текстів соціокультурного спрямування та вдосконалення вмінь, що забезпечують сприймання висловлювань: орієнтуватися в ситуації та змісті спілкування, планувати власні мовленнєві дії, заглиблюватися в смисл висловлювання, здійснювати самоконтроль за сприйманням мовлення; створення висловлювань: уміння орієнтуватися в ситуації та змісті спілкування, планувати висловлення, створювати усне висловлення, розвивати тему й головну думку, добираючи його зміст, тип мовлення, жанр, мовні засоби,

здійснювати контроль за мовленням з урахуванням комунікативної ситуації, визначати типи речень, комунікативно доцільно використовувати синтаксичні мовні одиниці у власному мовленні.

Ми виділили в межах формувального три етапи педагогічного експерименту, визначивши мету, завдання, спрогнозували очікувані результати, обрали ефективні форми, методи, прийоми, засоби організації позакласної роботи.

Перший етап дослідного навчання – *мотиваційний* – орієнтований на визначення структури позакласної, мотивований вибір форм, методів організації позакласної роботи (*систематичних, епізодичних*), їх співвідношення; підвищення мотивації до активної участі та співпраці в позакласній навчальній діяльності, самовдосконалення, саморозвиток, пізнавальну діяльність, коригування уже набутих умінь і навичок у попередніх класах задля формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів. На цьому етапі передбачалося формування в учнів соціолінгвістичної, лінгвокультурознавчої, прагматичної, діяльнісної компетентностей, формування професійно орієнтованих здібностей і інтересів, добиралися відповідні дидактичні матеріали, навчально-методичне забезпечення.

Мету першого етапу визначаємо як формування в учнів стійкої мотивації до участі в позакласній роботі з української мови, розвиток активності, мовного чуття, формування в них мовної, комунікативної та соціокультурної компетентностей з урахуванням інтересів до певних професій, пов'язаних з досконалим володінням мовою. З-поміж видів позакласної роботи впродовж першого етапу домінував мовний гурток.

Другий етап – *основний* – мав на меті перевірити ефективність систематичних та епізодичних форм, методів, прийомів і засобів організації позакласної роботи з української мови. Крім участі в роботі мовного гуртка, учнів залучали до участі в інших видах позакласної роботи, як-от вікторини, екскурсії, олімпіади, мовні конкурси, тижні української мови, випуск

стіннівок, проектна діяльність, що будувалася на дослідницькій основі й стала підґрунтям для подальшої участі в роботі секції МАН.

Третій етап – *дослідницький* – передбачав, крім участі в традиційних формах позакласної роботи, залучення учнів до систематичної дослідницької діяльності в системі МАН, лінгвістичних читань.

Добір конкретних завдань до кожного етапу реалізовувався впродовж експериментальної роботи, про що йдеться в наступному підрозділі третього розділу.

У контрольних класах передбачалося проведення позакласної роботи за традиційною системою. В експериментальних класах організація і проведення позакласної за розробленою експериментальною програмою, що охоплювала як традиційні, так і інноваційні форми та методи із залученням ресурсу текстів соціокультурного спрямування.

3.2. Перевірка ефективності методики формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів в процесі позакласної роботи з української мови

Ефективність розробленої методики формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у процесі позакласної роботи з української мови перевірялася під час формувального етапу педагогічного експерименту, що відбувався впродовж 2015 – 2016 / 2016 – 2017 навчальних років. Експериментом було охоплено 258 учні 8 класів загальноосвітніх навчальних закладів і 245 учнів 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів м. Києва – Спеціалізованої школи № 252 імені Василя Симоненка Оболонського району та Школи I-III ступенів № 249 Деснянського району; Бердянської спеціалізованої школи I-III ступенів № 16 з поглибленим вивченням іноземних мов Бердянської міської ради Запорізької області; Піщанської загальноосвітньої школи I-III ступенів Куп'янської районної ради Харківської області; Кам'янець-Подільської загальноосвітньої школи № 16 I-III ступенів.

Ураховуючи особливості проведення експериментального дослідження (добровільність участі в позакласній роботі), було виокремлено експериментальні та контрольні класи: у 8 експериментальних класах (ЕК) навчалися 128 учнів, у контрольних (КК) – 130 учні; у 9 класах експериментальних (ЕК) – 120 учнів, у контрольних (КК) – 125 учнів.

Контрольні й експериментальні класи відбиралися за результатами констатувального зрізу, учні мали приблизно однаковий рівень сформованості соціокультурної компетентності та умови проведення позакласної роботи з української мови, що забезпечило об'єктивність результатів дослідження.

У контрольних класах організація позакласної роботи мала усталений традиційний характер, в експериментальних класах – проводилася за експериментальною програмою, що передбачала оптимізацію принципів, методів, прийомів позакласної роботи з української мови; оновлення змісту позакласної роботи з урахуванням соціокультурної лінії чинної програми; урахування в процесі планування позакласної роботи специфічних принципів навчання української мови та організації позакласної роботи.

Реалізація програми відбувалася у системній взаємодії дисертантки й учителів-словесників, які працювали в експериментальних класах і передбачала: інструктаж щодо реалізації програми експерименту; оптимальний поетапний розподіл видів позакласної роботи з урахуванням змісту мовної та соціокультурної змістових ліній чинної програми; розроблення експериментальних матеріалів: плани проведення позакласних заходів, розробки та сценарії, технології, проекти, моделювання окремих форм, пам'ятки-алгоритми проведення окремих видів позакласної діяльності, методичні рекомендації.

Дані спостережень за діяльністю учнів контрольних та експериментальних 8–9 класів підлягали аналізу та статистичному обробленню.

На першому етапі – *мотиваційному* – було передбачено з-поміж різних форм позакласної роботи гурткову, оскільки систематичність її проведення, постійний склад членів гуртка, визначена тематика з урахуванням вимог чинної програми з української мови дозволяли спрямовувати учнів 8–9 класів на опанування української мови на уроках і в позакласній роботі на соціокультурній основі. Для цього під час першого заняття гуртка “Мова моєї майбутньої професії” учнів було розподілено на творчі групи з урахуванням їхніх професійних уподобань. Для формування творчих груп учням запропонували обрати з переліку назв професій, що нараховував 10 позицій, одну, з якою вони хотіли б пов’язати свою подальшу професійну діяльність. У процесі анкетування учнів із запропонованих десяти назв професій учні обрали лише п’ять, таким чином було створено п’ять творчих груп, що діяли на постійній основі: “Майбутні вчителі”, “Майбутні журналісти”, “Майбутні мовознавці”, “Майбутні екскурсоводи”, “Майбутні лікарі”.

Основна увага приділялася вибору дидактичного матеріалу для засідань мовного гуртка. На основі аналізу літературних джерел, власного педагогічного досвіду, вивчення думок і пропозицій учителів було визначено критерії добору навчального матеріалу: актуальність, інформативність, соціокультурний потенціал, професійна спрямованість.

На *основному етапі*, мета якого полягала в формуванні соціокультурної компетентності учнів та виробленні практичних умінь і навичок оперувати мовним матеріалом, перелік форм та видів позакласної роботи було значно розширено. Крім гуртків, учнів залучали до участі в вікторинах, мовних конкурсах, святах, екскурсіях. Особливу роль впродовж основного етапу було приділено проектній діяльності, що здійснювалася на дослідницькій основі.

З-поміж епізодичних форм позакласної роботи особливе місце на другому етапі відведено підготовці учнів до міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика, Всеукраїнської олімпіади з української мови, міжнародного мовно-літературного конкурсу імені Тараса Шевченка.

Під час третього етапу – *дослідницького* – учнів було залучено до лінгвістичних читань, роботи в системі МАН, проектів, конференцій за різною тематикою, конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт, що відіграють важливу роль у розвитку інтелектуальних здібностей, формуванні науково-пошукових, професійно орієнтованих умінь і навичок, готовності до вибору майбутньої професії.

За бажанням здібні учні могли долучатися до науково-дослідницької, експериментальної діяльності у системі функціонування територіальних відділень Малої академії наук (МАН). Така форма позакласної роботи з української мови сприяла розвитку творчого потенціалу, активності у самостійній діяльності, реалізації прагнення до наукового пошуку, набуття дослідницьких, пошукових умінь, тому під час дослідного навчання ми надавали особливого значення участі в конкурсі-захисті науково-дослідницьких робіт МАН.

Формування науково-дослідницьких умінь в ЕК мало комплексний характер, попередньо проводилася позакласна робота на різних етапах навчальної діяльності: створення колективних дослідницьких проектів; творчих проектів; проведення лінгвістичних експериментів; лінгвістичні дослідження; написання рефератів; проведення занять у наукових гуртках, музейних, філософських; науково-практичні конференції, семінари; наукові читання; віртуальні дослідницькі змагання; навчальні екскурсії; індивідуальні заняття та консультації з написання науково-дослідницьких робіт МАН.

Задля формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів в позакласній роботі з української мови учням пропонувалися для кожного з етапів конкретні завдання. Так, на першому етапі на засіданнях мовного гуртка було запропоновано виконати такі завдання:

Для творчої групи “Майбутні вчителі”

- *1. Прочитайте текст. До яких роздумів покликав вас автор?*

Так, це до тебе, саме до тебе це слово! Це від тебе залежить зараз, чи порветься золота нитка тисячоліть, а чи оживе і заграє на сонці!

Чуєш, пісня лунає, ти мимохить тягнешся вслід за нею – вона старіша від тебе на тисячоліття і на тисячоліття молодша. Слово у пісні, як вода в ріці. Жива вода рідної мови на ноги зведе тебе і тоді, коли ти зневірився у всьому. І перше слово твоє, до мами звернене, материнське слово хай розширює твої груди озоном людської гідності. Це ти несеш слово в серці, як наполохану пташку. Слово довірилося тобі і повірило в тебе. *Не сполохай рідного слова, а захисти його, до серця притули, життям своїм переповни.* Ти, саме ти – і ніхто інший (За І. Драчем).

II. Перепишіть виділене в тексті речення, поясніть, як ви розумієте його зміст. Виконайте синтаксичний розбір цього речення.

Для творчої групи “Майбутні журналісти”

- 1. 1. Прочитайте епіграф до теми, запишіть його в зошити. Чи погоджуєтеся ви з думкою, висловленою письменником? Висловіть власні міркування з порушеної проблеми.
- 2. 1. Прокоментуйте вислови. Запишіть їх у зошити.
 1. Українська мова не вчора придумана. Вона не сирота, має слов'янську родину й світову славу (Д. Павличко).
 2. Мова є вмістилищем усього сутнісного, вона безпараметрична, кордони її ніколи не збігаються з географією (П. Мовчан).
 3. Світ Божий великий, і складається з окремих народів чи націй, і кожен народ – окреме закінчене ціле. І в тому й краса всесвіту, що народи зберігають окремішність. Як на пишній луці кожна окрема квітка має свій окремий колір і запах (Іван Огієнко).
 4. Для мене мови народів – як зорі на небі. Я не хотів би, щоб усі зорі злилися в одну величезну, на півнеба, зірку. Для цього є сонце. Але хай сяють і зорі. Хай у кожної людини буде своя зірка (Р. Гамзатов).
 5. Творіть, пишіть, вигадуйте і – головне – говоріть українською! Це й буде тим внеском, який може зробити кожен із нас (Р. Кушнар'єв).

II. *Оберіть за бажанням роль журналіста або респондента (того, у кого беруть інтерв'ю). Журналісти пропонують три-чотири запитання з теми “Розвиток української мови”.*

Для творчої групи “Майбутні мовознавці”

- *I. Прочитайте текст. Поясніть, що таке мовленнєва культура майбутнього мовознавця і як її досягти. Виділіть ключові слова в тексті. У кожному абзаці знайдіть речення, що виражає його основну думку. Складіть план тексту. З'ясуйте, як пов'язані речення у тексті.*

Основою мовленнєвої культури є грамотність, тобто дотримання загальноприйнятих літературних норм у користуванні лексичними, фонетичними, морфологічними, синтаксичними і стилістичними засобами мови. Але цим поняття мовленнєвої культури не вичерпується. Мовлення має бути не тільки правильним, а й лексично багатим, синтаксично різноманітним.

Щоб цього досягти, треба вслухатися в живе мовлення, вдумливо читати політичну, художню, наукову літературу, звертаючи при цьому увагу на вживання окремих слів, на особливо вдалі висловлювання, на побудову речень, користуватися словниками. Треба активно розвивати своє мовлення: усно й письмово викладати думки, виправляти себе, перебудовувати сказане, шукати найкращі й найдоцільніші варіанти висловлювання.

Культура мовлення тісно пов'язана з культурою мислення. Якщо людина ясно, логічно мислить, то й мовлення в неї ясне, логічне. І навпаки, якщо в людини немає думок, якщо вона говорить про те, чого не розуміє або не знає, то й мовлення в неї плутане, беззмістовне, захаращене зайвими словами, непотрібними красивостями. Мовлення тоді гарне, коли воно якнайповніше і якнайточніше передає думки чи малює образи, легко сприймається.

Грамотне, багате мовлення – це вияв поваги до людей *(За Л. Мацько)*.

II. Випишіть із тексту прості речення, підкресліть граматичні основи, виконайте синтаксичний розбір їх.

Для творчої групи “Майбутні екскурсоводи”

- *I. Уявіть собі, що ви – представник туристичного бюро. Запропонуйте дітям з Луцька екскурсію на Черкащину і навпаки. Складіть рекламний текст і програму перебування учнів 8–9-х класів на Волині та на Черкащині.. Використовуйте в мовленні односкладні речення.*

Розкажіть про географічні особливості етнографічних районів.

Розкажіть про цікаві історичні епізоди, пов’язані з цими територіями.

Розкажіть про Волинь і Черкащину літературну.

Для творчої групи “Майбутні лікарі”

- *I. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовки. На основі тексту та власних спостережень сформулюйте правила спілкування лікаря з пацієнтом.*

Спілкування лікаря з хворим – це бесіда обоюдно зацікавлених людей, мета яких перемогти недугу. Вона вимагає від медика певних зусиль, нервових витрат, щоб залишитися доброзичливим, невимушеним, терпимим. Усе це необхідно для подолання в бесіді з пацієнтом цілком природної його тривожності, дратівливості, виснаженості.

Хворого можуть відштовхнути, налякати навіть темп, висота звучання голосу, інтонація, яку іноді називають душею слова. Інтонація може змінити зміст одного й того ж слова. Воно може підбадьорити, стати “щитом і бальзамом для ран”, і навпаки, знищити, перекреслити всі сподівання. Причому інтонація мовлення лікаря, так само, як і актора, повинна узгоджуватися з його виразом обличчя, жестами. Для пацієнта все це є джерелом інформації, яку він потім прискіпливо аналізує, щоб винести вирок: довіряти чи ні.

Між “що сказати” і “як сказати” не існує альтернативи. І все ж принцип “не зашкодь” вимагає від лікаря бути особливо уважним, обережним у виборі

слів, тим більше, коли йдеться про трагічний діагноз і треба зробити вибір: казати правду чи утриматися. Не слід висловлювати думки з приводу попереднього діагнозу. Лише остаточний висновок дає підстави для призначень, порад, рекомендацій. Біля ліжка хворого не можна зловживати медичною термінологією. Вона дратує його, змушує нервувати в очікуванні чогось несподіваного. Є слова-табу, які необхідно виключити зі словника медика. Насамперед, це зневажливі, грубі. Безцеремонні звертання до колег, пацієнтів, запитання, коментарі в умовах, коли хворий не може бути відвертим, або коли вони змушують його засоромитися.

А ось комплімент, так само як і висловлене співчуття, не тільки покращує настрій, а й, за твердженням деяких учених, навіть продовжує життя (За Г. Золотухіним).

II. Випишіть із тексту прості речення, підкресліть граматичні основи, виконайте синтаксичний розбір їх.

Робота мовного гуртка продовжувалася на всіх етапах експериментального навчання, однак на другому етапі домінували граматичні завдання, запропоновані на матеріалах текстів соціокультурного змісту, що зумовлено змістом чинної програми. Наведемо приклади таких завдань:

- *I. Прочитайте виразно текст. Підкресліть слова, на які, на вашу думку, падають логічні наголоси. Визначте вид кожного речення. Доберіть заголовок. Визначте тему й мікротему.*

Українська сцена була багата яскравими творчими індивідуальностями. Серед визначних акторів і співаків ХХ століття поруч з іменами виконавців вітчизняних і зарубіжних стоїть ім'я великої української співачки **Соломії Крушельницької**. Її життя минало у складний час глибоких суспільних потрясінь, її відданість і самопосягання музи класичного співу й надзвичайна природна обдарованість вивели її в сузір'я найвидатніших голосів світу.

Захоплено вітали **Крушельницьку** Львів і Петербург, Варшава й Відень, Буенос-Айрес і Нью-Йорк.

У кожному своєму концерті Соломія Крушельницька виходила на сцену з українською народною піснею, несучи її в життя далеко за межами Батьківщини (За В. Врублевською).

II. Поясніть правопис виділених слів.

III. Розкажіть про відомих сучасних українських виконавців народних пісень.

- *I. Прочитайте. Доберіть заголовок. Визначте граматичну основу кожного речення. На прикладі поданих речень сформулюйте визначення присудка як головного члена речення.*

Нині у світі відомо сорок різних видів мінеральних вод. Більшість з них є в Україні. Вивчає їх бальнеологія — наука, що сягає своїм корінням сивої давнини.

За багатством цілющих джерел, виявлених в **останні** роки, наша країна поступається місцем хіба що Кавказові. Особливо **численні** вони в Карпатах. Цей мальовничий гірський вал таїть у собі казкову підскельну силу. Так, у районі стародавнього Ужгорода є великі родовища вуглекислої води **нарзанного** типу. Це справді чудодійна вода. Вуглекислота, як ми знаємо, бере участь у багатьох реакціях біосинтезу*, входить до складу крові, підтримує кислотно-лужний баланс в організмі. До неї вельми чутливі нервові клітини дихального центру головного мозку. Тому й приймають **ванни** з чудодійною водою під час лікування **серцево-судинних** захворювань (І. Падалка).

II. Поясніть правопис виділених слів.

III. Попрацюйте в групах:

“Лікарі” — розкажіть, що вам відомо про лікувальні можливості мінеральної води.

“Екскурсоводи” — запропонуйте цікавий маршрут Карпати відпочивальникам санаторію для дітей та дорослих.

“Учителі” — підготуйте запитання для учнів за змістом тексту.

“Журналісти” – підготуйте інтерв’ю з лікарем санаторію та з відпочивальниками з теми “Вплив джерельної води на здоров’я людини”.

“Мовознавці” – розробіть етимологію назв карпатських мінеральних вод.

- Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовки. Випишіть ключові слова й словосполучення. Запишіть 3-4 компліменти, які б ви зробили своїй подрузі, матері, бабусі, вчительці. Під час переви зробіть двом трьом учням компліменти. Простежте, як змінюється настрій однокласника після компліменту.

Загальновідомо, що вміння радіти чужим успіхам – мірило людської шляхетності, а сказати людині приємний комплімент – означає вселити в неї віру в себе, у власні сили. Слово “комплімент” українська мова запозичила з французької (буквально перекладається як *вітання*). Однак з часом первинне значення слова певною мірою було змінено. Великий тлумачний словник української мови подає таке визначення цього слова: “приємні, люб’язні слова; похвала, лестощі”. Компліменти можуть висловлюватись одноліткунку з приводу рівня його обізнаності або зовнішнього вигляду, улюбленому акторові (письменникові, художникові) як вияв визнання його таланту тощо. Проте найчастіше компліменти адресовані близьким людям, знайомим, приятелям. Зміст і стиль компліменту залежать від статі, віку, соціального становища адресата, від характеру взаємин з ним, змісту розмови (С. Богдан).

- Прочитайте. Доберіть заголовки. Випишіть із тексту додатки. На які питання відповідають додатки?

Є в житті кожного народу часи, коли нікому ніщо не прощається, коли всяке добро або зло, зроблене людиною, падає на незримі чаші найтонших терезів історії. Це важкі часи випробувань, коли народу загрожують розорення, рабство і смерть.

І щасливий той, хто, винісши народне горе, і попрацювавши немало, і немало проливши крові на полях битв, може потім уже сказати собі і світу, що в найстрашнішу годину не було у нього зерна неправди за душею.

Але горе тому, хто по злобі, мізерності, по нікчемності душі своєї піддається в фатальну хвилину слабодухості, своїм низьким інстинктам і кине товаришів своїх і народ свій в ім'я мнимого врятування особистого життя, в ім'я брехливих обіцянок ворога.

Довго і не один раз прокляне він у холодних обіймах ворога свою слабодухість, але вже ніколи не повернути йому чистоти своєї, не повернути йому товариства, не повернути Батьківщини.

Відвернеться від нього гнівна Вітчизна, і забуде його, і отрясне його, як жалюгідний прах, від своїх ніг. І загине відступник, оплакуючи день і час свого ганебного падіння.

Забуде його мати, забуде батько. Перемінять прізвище його брати і діти. І пропала людина, пропала безслідно й ганебно для всього і всіх на віки вічні.
(*О. Довженко.*)

Завдання для гурткової роботи з української мови побудовані переважно на текстовому матеріалі соціокультурного спрямування. Системне використання текстового матеріалу ознайомлює учнів із характерними особливостями зв'язку висловлювання й готує для глибокого розуміння чужих та створення власних текстів. У процесі роботи з текстом формуються насамперед мовна, комунікативна й соціокультурна компетентності учнів.

Текст як основний засіб навчання дає змогу запропонувати завдання на всіх рівнях, перевірити засвоєння мовленнєвознавчих відомостей (визначити тип, стиль мовлення, способи об'єднання речень у межах складного синтаксичного цілого, засоби зв'язку речень у тексті, здійснити актуальне членування речення тощо). Для вчителя текст – це засіб формування ціннісних орієнтацій, комунікативної, лінгвістичної, культурологічної (українознавчої) компетенцій учнів, для школярів текст – джерело інформації, об'єкт розуміння й вивчення. Саме на рівні тексту відбувається з'ясування семантики слова, його понятійних зв'язків, усвідомлення стилістичної диференціації моделювання зв'язного висловлювання.

Особливої уваги потребує художній текст, оскільки він формує і розвиває етичний потенціал особистості за рахунок поєднання конкретно-історичного, національно-особливого і загальнолюдського компонентів твору, показуючи нерозривний зв'язок дійсності “своєї” країни, “своєї” культури з історичним розвитком і дійсністю культури світової. На думку психологів, люди більшою мірою схильні розбирати і оцінювати вчинки і відчуття літературних героїв, ніж свої власні. Саме у художньому тексті часто наявні діалоги, де використовуються різні форми мовного узусу, формули ввічливості, фонова і безеквівалентна лексика. Це у свою чергу дозволяє краще зрозуміти специфіку і своєрідність культури іншої мови.

Характерною особливістю художнього тексту є його антропоцентричність, тобто художня література направлена в першу чергу на пізнання людини, що відповідає пізнавальним устремлінням більшої частини учнів.

Використання художніх текстів невіддільно від соціокультурного аспекту. Разом з вирішенням основних мовних і соціокультурних завдань, читання художніх текстів сприяє введенню учнів в світ культури країни.

З творів художньої літератури учні дізнаються про моральні, етичні, духовні цінності минулих поколінь і своїх сучасників; про відношення народу до своєї вітчизни; про взаємини народу і релігії; взаєминах людини і суспільства; про сімейний і побутовий устрій; про національні звичаї, обряди і т.д. Таким чином, художній твір розглядається нами як джерело соціокультурного розвитку особистості учня.

Як глибинне розуміння автентичного художнього тексту, що включає соціокультурну інформацію ми удаємося до такого прийому, як інтерпретація тексту. Останній пов'язаний з етичним і естетичним вихованням учнів, є однією з умов розвитку якостей, необхідних для самореалізації особи.

Специфіка художнього тексту полягає в тому, що він не стільки описує який-небудь фрагмент дійсності, скільки служить засобом його осмислення і вираження емоційного до нього ставлення.

Різноманітні тексти, цікаві для учнів за змістом, сприяють формуванню соціокультурної компетенції на особистісно значущому матеріалі, посилюють внутрішню мотивацію, розвивають інтелект.

Оскільки щороку 9 листопада, у День української мови та писемності, в Україні проводиться конкурс з української мови, у якому беруть участь мільйони школярів та студентів і який уже давно став по-справжньому популярним і престижним у молоді. **2000-го** року його ініціював відомий меценат і громадський діяч із Канади, засновник і перший президент Ліги українських меценатів Петро Яцик. Метою цього мовного змагання, як записано у його положенні, є піднесення престижу рідної мови в Україні, а також утвердження її державного статусу. Експериментальною програмою було передбачено участь учнів 8–9 класів у мовному конкурсі. Для їх підготовки було розроблено спеціальні завдання. Подаємо їх зразки.

8 клас

- 1. *Напишіть твір з теми “Без мови рідної, юначе, й народу нашого нема” (В. Сосюра).*
- 2. *Запишіть російські прізвища українською мовою, розташували їх за алфавітом.*

Беляев, Ильющин, Третьяков, Толстой, Донская, Арефьев, Григорьев, Тимофеев, Николаев, Игнатов, Семенов, Королев, Писарев, Евдокимов, Воробьев, Шукшин, Гуцин, Зверев.

- 3. *Утворіть від поданих слів за допомогою суфіксів -ськ-, -цьк-, -зьк- прикметники.*

Буг, Красний Луч, Золотоноша, Кагарлик, Токмак, Рига, Одеса, Волноваха, Бахмач, Дрогобич, Вінниця, Запоріжжя.

- 4. *Запишіть разом або окремо слова, поділені рисою. Обґрунтуйте написання не з дієприкметниками.*

Не/розквітлі жоржини, не/налите сонцем яблуко, не/политі сином айстри, не/скошені ниви, не/зібраний урожай, не/зібраний селянами вражай, ніким

не/сходжені стежки, не/вмитий дощем лан, ніким не/порушуваний спокій, не/спечений хліб.

- 5. Виконайте синтаксичний розбір речення.

Жити – це зустрічати вранішнє сонце, радіти передчуттю дня, поринати у всякі приємні клопоти...(М. Слабошпицький).

- 6. Усне завдання. Усне завдання. Складіть опис лікарської рослини в художньому стилі.

II варіант

- 1. Спишіть текст, уставляючи пропущені літери й знімаючи дужки, розставляючи розділові знаки.

Бачив ти коли/небудь як цвітуть соняшники на полі? Море соняшникового цвіту. Безліч ро(з,с)..кішних в..ликих пром..нистих квіток. І кожна квітка обов..язково тягн..ться до сонця. Відійде сонце, скажімо, на пів/день, а вони всі, як по команді, знову за ним пов..ртаються. Тільки/но воно (с,з)ходить з/за обрію, а всі соняшники (в,у)же пов..рнули до нього свої голови. Часом буває, зламає його хто, або буря на з..млі покладе, а він однаково вив..ртається і голівкою до сонця тягн..ться. Тягн..ться доти, поки цвістиме, тягн..ться стільки, скільки (в,у) нього сили вистачить. От за це люди й люблять її, оцю квітку. За/те, що вона до сонця тягнеться. І людей таких люблять, що, як ти їх не/гни, не/викручуй, а вони все до хорошого (в,у) життя тягнуться. Як соняшники до сонця (За В.Козаченком).

1. Визначте тип мовлення. Доведіть свою думку.
2. Доберіть синоніми до підкреслених слів.
3. Випишіть з тексту прийменники. Визначте їх групу за походженням.
4. Розкажіть про соняшник у науковому стилі (5-7 речень). З'ясуйте сферу вживання цього тексту.
5. Усно опишіть сонячну квітку в художньому стилі Які мовні засоби ви для цього використаєте? З якою метою?

9 клас

- 1. *Складіть невеличке оповідання “Зимові свята українського народу”, вживаючи відокремлені обставини, виражені дієприслівниковими зворотами.*
- 2. *Затранскрибуйте слова над’яр’я, джерельний.*
- 3. *Замініть подані словосполучення прислівниками-синонімами.*

Зробити на швидку руку, обличчям догори, дуже далеко, з усіх боків, обличчям донизу, як роблять українці, добре і швидко робити, кожного вечора, босими ногами, з обох боків.

- 3. *Відредагуйте речення:*

1. Читаючи Шевченка, мене охоплює співчуття до тяжкого стану кріпаків. 2. Повістка дня слідує. 3. Ти вийдеш на слідуєчій зупинці, а ми поїдемо до останньої. 4. З вулиці доносилися крики людських голосів. 5. В нашому класі любий учень розповість біографію Марка Вовчок.

- 4. *З поданих простих письмово складіть складносурядні речення й складнопідрядні речення, використовуючи необхідні засоби зв’язку й уникаючи повтору слів. Визначте смислові відношення між частинами складносурядних і складнопідрядних речень.*

1. Людина починається з любові. Любов виростає з дитинства. 2. У давнину було мало книг. Вони мали більшу вартість і славу. 3. День хилився до заходу. Навколо зовсім не помітно було вечірнього заспокоєння. 4. Церква плекає віру в Бога. Школа плекає розум нації. 5. На клумбах горіли маки. Ранні левкої тільки розпускалися.

- 5. *Виконайте синтаксичний розбір речення.*

Колись, за незапам’ятних часів, жив собі на просторах якогось краю невідомий кочовий народ, випасав свої стада з віку в вік, перебираючись з місця на місце. (А.Матвієнко).

- 6. *Усне завдання. Підготуйтеся до виголошення короткої промови (2-3 хвилини) з теми “Любіть травинку і тваринку, і сонце завтрашнього дня” (Л.Костенко)*

II варіант

- 1. *Напишіть твір на одну з тем:*
 1. Щопохвилинно множ скарби добра нетлінного, живого (Н.Душак).
 2. Слово має збройну силу (М.Рильський).
 3. Доля моєї родини в долі України.
- 2. *Утворіть іменники від назв областей України за допомогою суфікса -ин(а)-. Поясніть, які зміни приголосних відбулися.*

Вінницька, Черкаська, Донецька, Львівська, Дніпропетровська, Хмельницька, Херсонська, Миколаївська, Рівненська, Кіровоградська, Одеська, Харківська, Київська, Житомирська, Тернопільська, Луганська, Сумська, Полтавська.

- 3. *Доберіть синоніми до поданих фразеологізмів.*

Байдики бити, брати за горло, грати першу скрипку, аби день до вечора, узяти верх, перехоплює дух, рукою подати.

- 4. *Поясніть значення слів. Складіть з ними речення.*

Благополучний – щасливий; домашній – свійський, дружний – дружній, діалектний – діалектичний.

- 5. *Виконайте повний синтаксичний розбір речення.*

Намагайтесь не повторюватись – ні переказуючи одну історію кілька разів, ні смакуючи подробиці своєї розповіді, які, на вашу думку, справили найбільше враження чи сподобались слухачам (Е.Поуст).

- 6. *Завдання усного туру: розкажіть про людину, яку б ви назвали великим українцем.*

Уже став традиційним у загальнодержавному масштабі Міжнародний мовно-літературний конкурс імені Тараса Шевченка. Підготовка учнів до участі в конкурсі стала важливим напрямом експериментально-дослідної

роботи. Для цього ми вивчили досвід понад десяти шкіл різних регіонів України й, узагальнивши напрацювання учителів-словесників і методистів районних та обласних методичних об'єднань учителів української мови та літератури, ми уклали систему завдань для проведення конкурсу на шкільному рівні. Наведемо приклади:

Завдання для учнів 8 класів

- *Напишіть твір-роздум про плинність, скороминучість життя людини на землі, про її долю (за поезіями Т.Шевченка “Ой три шляхи широкії”, “Минають дні, минають ночі”)*
- *Прочитайте текст. Що ви думаєте з цього приводу? Напишіть листа Президенту Сполучених Штатів Америки, у якому зробить повідомлення про те, що ви щойно дізналися, розкажіть у художньому стилі про велич і силу Шевченкового слова.*

Виступаючи в Парламенті України, Президент США Дж. Буш-старший цитував промовисті рядки Кобзаря, нагадував, що у Вашингтоні височіє пам'ятник геніальному синові українського народу.

Але, очевидно, і досі в нас залишається маловідомим, що до спорудження монумента безпосередньо причетні президенти США 50-60 років ХХ ст., які підтримали давнє прагнення українців поставити пам'ятник Т. Г. Шевченкові в столиці країни.

- *Прокоментуйте слова поета “Караюсь, мучусь...але не каюсь!”... Як ви їх розумієте? Свої думки обґрунтуйте. У творі-роздумі наведіть переконливі аргументи про долю Кобзаря, долю України у той час, а також використайте цитати з поезій Т.Г. Шевченка. “Думи мої, думи мої”, “Мені однаково, чи буду”.*
- *Напишіть твір-роздум про плинність, скороминучість життя людини на землі, про її долю (за поезіями Т. Шевченка “Ой три шляхи широкії”, “Минають дні, минають ночі”)*

- *Виправте помилки у поданих словосполученнях та введіть їх у твір на тему “Трагічна й велична доля Кобзаря”.*

Пароплав Тарас Шевченко, академік гравер, великий кобзар, читати кобзар, Кирило Мефодіївське Брацтво, художник-Сошенко, Київський Університет “імені Тараса Шевченка”, Шевченко художник, Академія Мистецтв, Шевченківський стиль, шевченкові слова, Брюлов, Лауреат національної премії ім. Т.Г. Шевченка.

- *Напишіть твір-міркування про твори, в яких оспівуються національні символи на матеріалі творчості Тараса Шевченка, використавши тезу “Батьківська хата, материна пісня, святий хліб, вишитий рушник, червона калина, зажурена верба, вірний своєму краю лелека – все це наші давні і добрі символи, обереги. Вони оповиті легендами, оспівані в піснях, до них звертаються поети і прозаїки у своїй творчості”.*
- *Прочитайте текст. Висловіть свої міркування про громадянську позицію Т. Г. Шевченка, про сенс людського життя. Використайте у тексті односкладні та неповні речення.*

“Кобзар” належить до найвпливовіших книг усіх часів, він наскрізь наповнений прагненням волі, передчуттям її неминучості, поезії “Кобзаря” пронизані вірою в незнищенність людини, вірою в те, що людина ніколи не змириться з безправ’ям, рабство ніколи не стане для неї за норму існування (За Олесем Гончаром).

- *Прочитайте текст. Випишіть складні речення. Доповніть текст роздумом про роль народної пісні в житті людини.*

ПІСНІ ВЕЛИКОГО ТАРАСА

Коли я була зовсім малою, у нас дома дуже любили співати. Зберуться після роботи літнім вечором і співають.

Я знала, що завжди наприкінці співатимуть дідові улюблені пісні “Реве та стогне...” і “Як умру...”. Дід теж підтягатиме. Я знала всі слова, і хоч не всі вірно вимовляла і розуміла, тоненько й собі співала.

Ми жили далеко від Дніпра, але я уявляла собі, який він широкий, могутній, і вночі, під час бурі, реве та стогне і підіймає високі хвилі. А закінчувалась після тихо-тихо, наче буря скінчилась і все засинало. Я дуже любила цю пісню.

А коли співала “Як умру...”, починала її завжди басами, – мені ставало сумно і трохи страшно. Пісню звали “Заповіт”. Я уявляла високу гору над Дніпром, на ній могилу і звідти ген-ген далеко видно: лани, річки, всі міста і села (За О.Іваненко).

- *Продовжте початок твору своїми роздумами про Т.Шевченка – піснетворця, використавши назви 5 його творів, покладених на музику, а також односкладні речення різних типів, речення, ускладнені дієприкметниковим та дієприслівниковим зворотом.*

У поетичних образах Т.Шевченка – невичерпне джерело ліризму української музики...Яка прекрасна симфонія всеперемагаючої любові звучить у ліричних поемах і віршах Кобзаря !...

Завдання для учнів 9 класу

- *Прочитайте текст, доповніть його своїми роздумами на тему “Слово Шевченка – змалку”, використовуючи односкладні речення, пряму мову, речення з відокремленими членами речення, складні синтаксичні конструкції.*

У Японії ще в дошкільних закладах кожна дитина засвоює 170 традиційних японських віршів (хакайяму) поета пізнього середньовіччя Іеси Кобаяні. То невже нашим дітям не варто взяти з собою в життєву дорогу щороку (з дитсадка і до закінчення школи) не менше десяти віршів Тараса Шевченка, щоб, покидаючи рідний дім, знати майже половину Шевченкового “Кобзаря” – національної Біблії нашого народу?

- *Завершіть текст своїми роздумами, використовуючи відокремлені означення, відокремлені обставини, складносурядні речення.*

Про нерозв'язані вузли української історії, про мораль народу, про українське серце, навіть про мальовничий український пейзаж Шевченку дав Бог говорити з найвищою емоційною напругою, з нестримністю, яка мимоволі захоплює. Цей дар не просто розповісти, живописно змалювати, а пронизати читача словом, як променем, більше потрібний для нас...

- *Напишіть твір на тему ““Кобзар” Т.Г.Шевченка – це Біблія українського народу”, прокоментувавши слова Ю.Мушкетика: “Кажуть, немає програми державотворення? Ось вона, тут! У “Кобзарі”! Читаймо й робімо, як тут написано, – й збудуємо Україну”. Подані слова письменника введіть у свій твір, перебудувавши їх на речення з непрямою мовою. Використайте також поширені й непоширені звертання у різних позиціях у реченні.*
- *Продовжіть початок твору своїми роздумами про сучасність творчості Тараса Шевченка, використовуючи складені іменні та дієслівні присудки, складні речення, цитати.*

Справжній талант краще видно на відстані часу, а творчість митця...

- *Як ви розумієте слова М.Рильського: “Значення Шевченка як живописця, рисувальника, гравера, само вже могло б забезпечити йому почесне місце в історії мистецтва”.*
- *Охарактеризуйте постать Т.Г.Шевченка як художника, використовуючи складні синтаксичні конструкції.*
- *Завершіть текст своїми роздумами на тему “Провісник долі України”, використовуючи вставні конструкції, складносурядні й складнопідрядні речення.*

Тарас Шевченко. З цим іменем сьогодні на планеті ідентифікується Україна та українці. І хто б ти не був, де б ти не жив, той, хто перечитає “Кобзаря”, не зможе уявити своєї долі без Шевченка.

Той, хто крізь алмазну грань Кобзарєвого слова гляне у світ, той уже ніколи не спиниться в дорозі до ідеалу – істинного багатства між людьми і

народами. Шевченко належить до найулюбленіших поетів світу – від Біловежі до Гімалаїв, від Сицилії до Японії...

- *Продовжте початок твору своїми роздумами про геніальність та актуальність збірки “Кобзар” Т. Шевченка, використовуючи прості неускладнені й ускладнені речення, сполучникові складні речення.*

“Кобзар” Т. Шевченка для багатьох – це і буквар, і пісенник, і підручник з історії, і енциклопедія, і посібник з етики...

Упродовж другого етапу експериментально-дослідного навчання учнів залучали до проведення вікторин, мовних конкурсів, олімпіад.

Вікторини були спрямовані на виявлення рівня знань учнів 8–9 класів з української мови. Задля зацікавлення учнів мовні вікторини проводилися у формі дидактичної гри, учням пропонували завдання з цікавої граматики, наприклад:

1. Чи погоджуєтеся ви з думкою українського мовознавця Алли Коваль “...саме в слові остаточно виявляється характер людини, її ставлення до оточення, вихованість, людяність, чуйність, такт, простота, скромність”? Обґрунтуйте свою позицію.
2. Які смислові зв'язки між сурядними частинами у складному (одночасність дій, послідовність, перелічення, причиново-наслідкові)?
3. Якими засобами виражені єднальні відношення (інтонація, сполучники)?
4. Назвіть сполучники, що виражають єднальні відношення.
5. Поясніть уживання розділових знаків у складносурядному реченні з єднальними сполучниками.
6. Назвіть смислові зв'язки між частинами складносурядних речень зі сполучниками *а*, *але* *та* (у значенні *але*).
7. Назвіть смислові зв'язки між частинами складносурядних речень зі сполучниками *проте*, *однак*, *зате*.
8. Яка особливість інтонації в складносурядних реченнях із протиставними та зіставними сполучниками?

9. Назвіть смислові зв'язки між частинами складносурядних речень з розділовими сполучниками *або, чи, хоч, то ... то, не то ... не то, хоч ... хоч, або ... або*.
10. Яка особливість інтонації в складносурядних реченнях з розділовими сполучниками?
11. Назвіть смислові зв'язки між частинами складносурядних речень з градаційними сполучниками.
12. Яка особливість інтонації в складносурядних реченнях з розділовими сполучниками?
13. Які речення називаються складнопідрядними?
14. Якими засобами приєднується до головної частини підрядна?
15. Що таке сполучник?
16. Як розрізнити сполучники і сполучні слова?
17. Які речення називаються складнопідрядними з підрядним означальним?
18. Які складнопідрядні речення називаються займенниково-означальними?
19. Чим поєднуються частини складнопідрядних речень з підрядним означальним?
20. Як називають складні речення, предикативні частини яких об'єднуються в одне ціле за смислом та інтонацією, без сполучників і сполучних слів?

Тематика позакласних заходів була узгоджена з тематикою соціокультурної змістової лінії програми та корелювалася з уроками розвитку зв'язного мовлення. Так, уроку розвитку зв'язного мовлення з теми “Повідомлення на тему про мову, що потребує зіставлення й узагальнення матеріалу в науковому стилі” передувало засідання гуртка української мови, у процесі якого учні 8 класу ознайомилися з історією походження розділових знаків, що сприяло усвідомленню мови як динамічної системи й полегшило піл час уроку сприймання інформації про пунктуацію.

Уроку “Усний вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток з історії й культури в художньому стилі” передувало виконання учнями проектного завдання для засідання мовного гуртка –

підготовка проекту збірника диктантів для учнів 8 класу з теми “Архітектурні пам’ятки України”, у процесі якого кожен учень мав підготувати 3 тексти відповідної тематики, проілюструвати його (світлина, малюнок, репродукція картини), пояснити орфограми й пунктограми тексту. Така робота сприяла усвідомленню учнями поняття “пам’ятка”, розвитку в них умінь описувати пам’ятку архітектури, бачити деталі, акцентувати на них увагу, що забезпечило в процесі уроку розвитку зв’язного мовлення успішне виконання завдання.

У процесі експерименту ми розробили низку сценаріїв мовних заходів, тематика яких зумовлена соціокультурною змістовою лінією чинної програми з української мови і спрямована на формування предметної, міжпредметної соціокультурної і ключових компетентностей учнів. Наприклад: “Мова моя українська”, “Не стримуй себе творити добро”, “Дорости до Шевченка”, “Свято Великодня”, “Русанівська осінь” тощо. (Див. Додатки).

Однією з форм позакласної роботи з української мови в експериментальному навчанні стала олімпіада – епізодична форма позакласної роботи, що проводиться задля розвитку пізнавальних інтересів, творчих здібностей учнів, а також для з’ясування кола їхніх інтересів, виявлення учнів які мають високий рівень філологічних знань, для участі в районних (міських) олімпіадах та для організації індивідуальної роботи з ними. Результати виконання завдань олімпіади дали змогу побачити учням результати своєї праці, критично оцінити свою роботу. Ми розробили систему завдань для підготовки учнів 8–9 класів до олімпіади. Певна частина завдань була побудована на текстовому матеріалі соціокультурного спрямування. Виконання творчих завдань потребувало застосування системи соціокультурних знань учнів. Наведемо приклади:

Завдання для підготовки до олімпіади

8 клас

I варіант

- 1. *Спишіть, орфографічно й пунктуаційно оформивши текст, урахувавши чергування у-в, і-й.*

(У,в)країнські (к,К)арпати це край в..личезної Карпа...кої гірської країни. Це середньо/висотні гори їхні витягнуті з північного заход... на південний схід паралеле(л,лл)ьні гірські хр...бти мають а(с,сс)им...тричну будову.

Чорногора Полонинс...кий хр...бет Рахівські гори у(в)ажуються найвищими гірськими ма(с,сс)ивами.

В (У,в)країнських (К.к)арпатах не/має л...довиків (і,й) постійної снігової лінії але в/зимку м...лує око засніж...(н,нн)а панорама гірських краєвидів казковий зимовий ліс пр...сипаний снігом (З підручника).

- 2. Визначте стиль і тип мовлення тексту, обґрунтуйте свою думку.
- 3. Затранскрибуйте виділені слова.
- 4. Доберіть синоніми до слова краєвид.
- 5. Випишіть із тексту спільнокореневі слова, виконайте їх розбір за будовою.
- 6. Накресліть схему другого речення.
- 7. Поширте текст описом гірських краєвидів.

II варіант

- 1. Спишіть, орфографічно й пунктуаційно оформлюючи текст, ураховуючи чергування у-в, і-й.

Ні таки є ради чого жити на цьому світі страждати грішити (і,й) освячуватися таки є заради чого народжуватися. А задля чого? А хоча б тому щоб (у,в)мерти трохи пізніше від тієї миті як зупиниться твоє серце. Наперекір (у,в)сьому треба обдаровувати цей світ добром (і,й) красою тільки тоді він може існувати тільки тоді ми його залишаємо на/завжди а не він нас.

Тепер у 56 літечок Катерині Білокур було (у,в)се зрозуміло принаймні те що належало зрозуміти жінці яка відреклася від (у,в)сього іншого аби тільки не зрадити своїм диво/птахам намальова(нн,н)им на домотканому рушникові (у,в) л...стопадову ніч (В. Яворівський).

- 2. Визначте стиль і тип мовлення тексту, обґрунтуйте свою думку.
- 3. Затранскрибуйте виділені слова.

- 4. Доберіть низку означень до слова *світ*.
- 5. Провідмініяйте числівник, ужитий у тексті.
- 6. Накресліть схему останнього речення.
- Напишіть твір-мініатюру на одну з тем: “Мальовничі полотна Катерини Білокур”, “Про що розповідають фарби”, “Даруйте світові добро й красу!”.

9 клас

I варіант

- Спишіть, орфографічно й пунктуаційно оформивши текст, ураховуючи чергування у-в, і-й.

Природа це гармонія рівновага. Ми люди звикли думати що (у,в)се (у,в) природі *відбувається* само по собі під дією отої п...р...можної потреби жити рухатись цвісти співати залишати *нащадків*... Але чи зам..слюється кожний із нас над тим що природа незалежна торжествуюча (і,й) (у,в)семогутня також потр...бує нашої доброти? Чи розуміємо що беручи ми люди мусимо (і,й) віддавати коли не хочемо жити в убогому *світі* позбавленому звуків (і,й) барв? (В. Маняк).

- 2. Визначте стиль і тип мовлення тексту, обґрунтуйте свою думку.
- 3. Затранскрибуйте виділені слова.
- 4. Доберіть низку означень до слова *природа*.
- 5. Визначте частиномовну приналежність слів останнього речення.
- 6. Накресліть схему останнього речення.
- 7. Продовжіть текст, зберігаючи стиль і авторську тональність.

II варіант

- Спишіть орфографічно й пунктуаційно оформивши текст, ураховуючи чергування у-в, і-й. (5 б.)

Я под..вився на клапт..к нічного неба що в..сів (в,у) п..рсп..ктиві між двома рядами кам..яниць (і,й) тоді в/раз ві..чув що (у,в)же почалася в..сна. Там на темно/з..леному шматі світили зорі. Але то були не/зв..чайні зорі що ними як пісками Сахари всипано протягом віків світову поезію то були

в..сняні зорі. Від їх м..р..хтливого трохи вологого світла пахло в..сною. Не/смійтесь (й,і) зорі (й,і) гор..зонт (й,і) дал..чінь (і,й) навіть саме ж..ття (в,у)се може пахнути! (Б. Антоненко-Давидович).

- *Визначте стиль і тип тексту, обґрунтуйте свій вибір.*
- *Визначте тему й основу думку тексту. Доберіть заголовок до тексту
Затранскрибуйте підкреслені слова.*
- *Доберіть синоніми (по 2-3) до слів **кам'яниця** й **горизонт**.*
- *Доберіть низку складних прикметників-означень до слів **зорі** й **світло** (по 4-5).*
- *Накресліть схему виділеного речення. Продовжіть текст роздумом про те, чи може пахнути життя.*

На другому етапі експериментально-дослідного навчання значну увагу було приділено організації проектної діяльності учнів у позакласній роботі з української мови. Є. Полат зазначає, що метод проектів – це сукупність операцій та дій у виконанні будь-якого виду діяльності, а технологія – це чітке опрацювання цих операцій та дій, певна логіка їх виконання. Педагогічні технології зовсім не передбачають жорсткої алгоритмізації дій і не виключають творчого підходу. На її думку, метод проектів, з одного боку, передбачає за своєю суттю використання широкого спектру проблемних, дослідницьких, пошукових методів, зорієнтованих чітко на реальний, практичний результат, а з другого боку – опрацювання проблеми цілісно, з урахуванням різних факторів та умов її вирішення і реалізації результатів. Отже, метод проектів – це спосіб досягнення дидактичної мети через детальне опрацювання проблеми (технології). Завершенням цього опрацювання повинен бути реальний, видимий, практичний результат, оформлений тим чи іншим чином [133].

За визначенням С. Сисоєвої, метод проектів є однією з педагогічних технологій, “яка відображає реалізацію особистісно орієнтованого підходу в освіті (саме педагогічною технологією, хоча у назві технології

використовується слово “метод”) і сприяє формуванню уміння адаптуватися до швидкозмінних умов життя людини постіндустріального суспільства” [196, 126]. В “Українському педагогічному словнику” подано визначення, згідно з яким метод проектів є організацією навчання, “за якою учні набувають знань і навичок у процесі планування й виконання практичних завдань-проектів” [205].

Особливо учнів зацікавив проект “Рідне місто: учора, сьогодні, завтра”, що передбачав написання творчих робіт на визначені вчителем теми.

Мета проекту полягала в тому, щоб викликати в учнів інтерес до проблем рідного міста і з’ясувати їхнє бачення шляхів вирішення соціокультурних проблем у майбутньому; визначити рівень мовленнєвого розвитку учнів. З-поміж найбільш значущих завдань виокремимо такі:

- а) розвивати в учнів досвід творчої діяльності;
- б) виробляти в школярів культуру писемного мовлення;
- в) формувати в підростаючого покоління активну громадську позицію
- г) сприяти формуванню соціокультурної компетентності учнів.

Пропонуємо тематику творчих робіт (*казка, вірш, роздум, есе, малюнок*):

8–9 класи

1. Рідне місто – місто контрастів.
2. Лист до мера міста.
3. Моє місто з висоти дев’ятого поверху.
4. Якби в мене була можливість змінити місто, з чого б я почав?
5. Місто, в якому я живу.
6. Рідне місто: мрії та дійсність.

Дослідницькі проекти максимально наближені до ґрунтовних наукових досліджень, оскільки передбачають наявність таких складників, як: висвітлення актуальності проблеми, визначення об’єкта та предмета дослідження, висування мети, чітке структурування, статистичне оброблення та узагальнення результатів дослідження, формулювання висновків,

окреслення перспектив подальшого дослідження проблеми. Саме тому проекти проводилися на другому й третьому етапах педагогічного експерименту.

На третьому – дослідницькому – етапі учні виконували й захищали проект “Мовний ідеал у майбутній професії”. Учні з різних інформаційних джерел добирали й систематизували відомості про мову представників обраних професій.

Опрацювання спеціальних джерел допомогло учням з’ясувати, що слово має велике значення в професійній діяльності лікаря, учителя, журналіста, екскурсовода, дослідника.

Як приклад наведемо уривок з учнівського повідомлення про роль слова в професії лікаря.

Успіх лікування залежить не тільки від професійних умінь поставити правильний діагноз і призначити ефективне лікування. Лікар повинен уміти спілкуватися з хворим, урахувавши його важкий стан і емоційне напруження. Ще з глибокої давнини мистецтву бесіди та таланту цілющого слова лікаря надавали великого значення (Сушрута, Гіппократ, Гален, Абу Алі Ібн Сіна, Парацельс). Сила словесного переконання інколи не може зрівнятися з дією навіть найефективніших медикаментозних засобів.

Професійна сфера спілкування лікаря дуже широка. Лікар повинен уміти спілкуватися і з медичними працівниками-професіоналами, і з непрофесіоналами (пацієнтами, родичами пацієнтів). Крім того, лікарі часто виступають на радіо й телебаченні, ведуть широку просвітницьку діяльність у різних колективах, особливо під час поширення різноманітних епідемій. Таке різнопланове коло комунікантів вимагає особливих умінь користуватися своїм мовленням у певних ситуаціях спілкування. Найбільш важливою й значущою в професійному спілкуванні лікаря є діада “лікар – пацієнт”. Саме через спілкування з хворим лікар може встановити точний діагноз захворювання й правильно призначити лікування. Велику роль тут відіграє довіра пацієнта до лікаря. Чим більше хворий довіряє лікареві, тим швидше й ефективніше лікар зможе досягнути кращих результатів

лікування. Для цього необхідно швидше завоювати довіру хворого, застосовуючи всі свої знання й уміння вести бесіду. Пацієнт буде довіряти тому лікареві, який може дати ґрунтовний аналіз захворювання, пояснити методи й тривалість лікування.

Упродовж третього – дослідницького – етапу експериментально-дослідного навчання пріоритетну роль було відведено організації роботи учнів у системі МАН.

Мета роботи МАН полягала в органічному доповненні змісту мовної освіти учнів, розширенні соціокультурних відомостей, виробленні загальнонаукових і окремих (мовних, мовленнєвих, творчих) умінь і навичок.

Учнем обиралася тема дослідження, у процесі виконання якого він розширював свої знання шляхом поглибленого вивчення однієї з тем шкільного курсу української мови, набував дослідницьких, самоосвітніх умінь. Теми учнівських наукових робіт були спрямовані на висвітлення актуальних проблем, наприклад:

1. Стилiстичне використання (мовних одиниць) у творах (письменників, зокрема письменників-земляків).
2. Зiставний аналіз творів-оригіналів і перекладів.
3. Аналіз використання (мовних одиниць) у сучасному мовленні.
4. Особливості мови реклами.
5. Особливості інформаційного мовлення.
6. Аналіз тексту в лінгвокраїнознавчому аспекті.
7. Соціолінгвістичні дослідження мовних явищ.
8. Засоби образності в художньому творі.
9. Мовленнєвий портрет сучасного старшокласника
10. Мовне обличчя мого міста.

Профільна секція працювала за спеціально розробленими програмами, зміст яких відбиває методологічні, науково-теоретичні підвалини сучасної лінгвістики. Програма передбачала залучення учнів до роботи, спрямованої на розвиток наукового мислення (аналізу, критики, моделювання,

прогнозування тощо), на формування власної позиції дослідника – члена МАН. Цьому сприяли індивідуальні, колективні (групові, фронтальні) форми навчання, а також упровадження семінарів, наукових дискусій, диспутів, конференцій, захистів і обговорення рефератів.

У контексті нашого дослідження викликали науково-дослідні роботи соціокультурного спрямування, наприклад, “Концепт “Україна” у художніх творах”, “Концепт “патріотизм” у сучасному соціумі”, “Концепт “калина” у фольклорних текстах”, “Мова народних казок”, “Мова української пісні”, “Текст кулінарного рецепту як лінгвокультурний феномен” та ін.

Підсумком роботи учнів-членів МАН стали конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт, що закладають основи створення майбутньої наукової еліти України. У конкурсі-захисті оцінювалася особиста участь кожного члена МАН.

Наведемо уривки з учнівських робіт, які готувалися в ситемі МАН.

Уривок з роботи “Комплімент як мовленнєвий акт”

За “Словником іншомовних слів”, комплімент як складник спілкування – це “люб’язний, приємний вислів із похвалою, схваленням”.

На підставі аналізу поданих визначень та в контексті теорії мовленнєвих актів, їх класифікацій ми визначаємо комплімент як мовленнєвий акт, що являє собою особливі прості і складні мовленнєві дії, використані мовцем для підтвердження висловленої ним прагматичної значущості позитивних якостей адресата. Об’єктом компліменту можуть бути різноманітні актуальні, або наявні; віртуальні, або неіснуючі ознаки, властивості, характеристики, наприклад, краса, доброта, милосердя, порядність, цілеспрямованість, готовність прийти на допомогу, тобто такі, що концептуально характеризують у широкому розумінні як саму особистість адресата, так і його діяльність. Регулятивний характер функціональних властивостей компліменту як мовленнєвого акту виявляється в реалізації інваріантної формули “Своїм висловленням я визнаю (фіксую/констатую) наявність позитивних якостей в адресата та оцінюю їх”.

Опрацювання мовознавчої літератури засвідчує, що комплімент як мовленнєвий акт має низку характеристик: є умовою успішності; відзначається ілюкутивною силою та перлюкутивним впливом на співрозмовника; мовленнєвий акт компліменту може передаватися як поширеним, так і непоширеним реченням; виражається вербально та невербально; передбачає взаємодію як мінімум двох суб'єктів – адресанта й адресата.

Комплімент – мовленнєвий акт – часто використовується мовцем як констатація факту, без інтенції зробити приємність, похвалити або підлеститися. Наприклад, уживаючи вислів *“Яке чудове ваше місто!”*, можна й не ставити за мету зробити приємність мешканцям міста. Або ж висловлення *“У тебе нова сукня? Гарно!”* не можемо беззастережно говорити про комплімент як стратегію.

Комплімент як комунікативна стратегія має за основу для такого визначення саме наявність настанов мовця щодо вибору саме таких мовних ресурсів. Прагматичним тлом цієї стратегії є бажання адресанта досягти певних цілей шляхом маніпулятивного впливу на співрозмовника. Механізм стратегічної компліментарності становлять такі елементи: навіювання того, що людині приємно, гіперболізація її чеснот, позитивні емоції адресата [11]. Ці елементи можуть бути відсутні в компліменті як мовленнєвому акті, адже оформлене за всіма законами компліментарності мовленнєве утворення може мати прихований смисл антикомпліменту: *Жінка-гість, прощаючись з господарями, які пригощали її різноманітними й смачними домашніми стравами, говорить господині: “Дякую. Все було таке смачне, таке смачне, особливо голландський сир”*. Згадаймо також анекдот: *“Дівчино, де Ви купили такі чудові криві колготки?”*.

Отже, комплімент є засобом досягнення якісно різних комунікативних цілей. (Анастасія К).

Справжньою перлиною української кухні є кухня Львова. Гастрономічні звичаї цього міста завжди вражали туристів зі всього світу. Яскраве відображення знайшли у творах українських письменників.

Уривок з роботи “Текст кулінарного рецепту як лінгвокультурний феномен”

Справжньою перлиною української кухні є кухня Львова. Гастрономічні звичаї цього міста завжди вражали туристів зі всього світу. Яскраве відображення знайшли у творах українських письменників.

Кулінарні рецепти в художніх творах Галини Вдовиченко допомагають краще відобразити тло, на якому розгортаються події. Суб’єктами гастрономічного дискурсу роману “Купальниця” є пані Стася – літня людина, яка має великий життєвий досвід, уміння й навички в галузі кулінарії, та молода жінка Кароліна Кужвій, яка разом з чоловіком нещодавно приїхала до міста й навчається кулінарного мистецтва в досвідченої львівської пані. Місцем реалізації гастрономічного дискурсу є звичайна кухня в комунальній квартирі.

Метою введення уривків гастрономічного дискурсу до тексту роману є ознайомлення читачів зі львівськими кулінарними традиціями й культурою, їх важливим складником – кухнею. У творах Г.Вдовиченко тексти кулінарних рецептів мають значну естетичну вартість:...

“... Правдивий галицький цвібак — це просто...

— Бісквіт? — уточнює учениця.

— По-нашому — цвібак, — відповідає пані Стася. — Нам потрібні дві прозорі посудини, от, скажімо, ці дві склянки.

Кароліна уважно спостерігає за діями сусідки.

— Вибиваєш у склянку стільки яєць, зі скількох пектимеш цвібак. Скажімо, з трьох, так? Вибиваємо в склянку, ставимо другу, порожню, поруч, бачиш? І насипаємо цукру на той самий рівень — дивись сюди — рівно стільки ж. Було б десять яєць — стояло б поруч по літровому слоїку. Розумієш *принцип*?

Пані Стася грюкає посудом, витягає з шафки високе полив’яне горня, більше схоже на банячок, висипає до нього цукру зі склянки, а в спорожнілу

склянку, до денця якої пристали крупинки цукру, насипає борошно, на той самий рівень, що яйця поруч. Усе. Всі дози визначено.

— Тепер до цукру додавай яйця, — підсуває горня до Кароліни, — ось тобі міксер, збивай набіло.

Кароліна увімкнула міксер, і пані Стася замовкла, бо все одно за тим шумом нічого не чути. Кароліна бачила, як вона зазирнула до духовки, що вже достатньо нагрілась для випікання, як готувала форму для бісквіта — і думала про те, що почула. Вона себе захищеною не відчуває.

Міксер мусив відпочити, бо корпус нагрівся і почав смердіти, а пані Стасі все ще видавалось, що яйця із цукром недостатньо добре збиті. Нарешті Кароліна почула “досить”. І обережно почала додавати ложкою борошно, вимішуючи, як наполягала пані Стася, вгору-вниз. Кароліна спробувала роздивитись на її обличчі ознаки того, що вона жартує, але пані Стася говорила цілком серйозно: не крутити ложкою, а саме затягувати борошно досередини [25, с.211–212]

У кулінарії важливі найменші дрібниці. Усе надто серйозно, бо від цього залежить смак страви, а отже, й репутація господині. Як зазначає героїня роману: *Дрібниці впливають на успіх будь-якого діла, хоч чого це стосується – ранкових читань на телебаченні, випікання правдивого цвібака, а чи сімейного життя.* [23, с. 211–212].

Рецепти й назви страв як знаки самоідентифікації й національної самоідентифікації дозволяють висловити міркування про людей за тим, як вони готують, що вони їдять, як пригощають гостей. Кожен народ асоціює себе з певними стравами. Склався стереотип, що українці люблять сало, борщ, вареники, галушки. Кожен регіон України має свої улюблені страви. Львів асоціюється з кавою й солодоццями. Це підтверджується й на сторінках роману:

— Кава мусі биць! – зауважив (Роберт) по-старольвівському [25, с. 218]

— Кава у Львові інша! Не така, як усюди!

— Я трохи кориці додаю. Або ванілі дрібку. Мене пані Стася навчила.
[23, с. 218]

Дійсно, “Кава мусі биць”! Та чи тільки кава? Наслідуючи західні тенденції, українці все частіше відтворюють сучасні напої, але роблять це суто по-українськи. Марія Матіос у своїй книзі “Кулінарні фіглі” подає рецепт “домашньої фанти”:

“Треба взяти 8 апельсинових кірочок і залити їх 3 літрами окропу. Хай вистояється цілу добу. Після цього кірочки вийняти, перемолоти і залити тією ж водою. І знову поставити на добу. Процідити, видушити, додати 2 кг цукру і 6 чайних ложок лимонної кислоти. Довести до кипіння. Іще гарячим розлити по пляшках. А тримати цей напій, на відміну від коньяку, треба таки в холоді.” [28, с. 93].

Страви, що наводяться в тексті кулінарного бестселера передають усю дивовижність, різноманітність і особливість української кухні. Уся культура та історія народу в звичайних рецептах, що так майстерно були дібрані автором.

Так, пропонуючи приготувати “Гуцульський гердан”, М. Матіос залучає читачів до діалогу:

Ви бачили справжній гердан — прикрасу із намиста для жіночої шиї? Я обожаю гердани і маю їх кілька.

А тепер спорудіть кулінарний гердан, яким я частую своїх гостей.

А для того, щоб іще й скуштувати його, робіть зі мною, робіть, як я, робіть краще від мене...

Письменниця добре розуміє, що “...форма — ще не все. Як правило, краса “гуцульський гердан” виграє всіма кольорами. Такою ж має бути і страва”. Вона дає цікаві поради читачам, як зробити справжню прикрасу.

...Як цього досягти? Просто. Викладіть на верхній шар майонезу у хаотичному порядку розеточку буряка, моркви, подрібненої петрушки чи зеленої цибулі, ягоди калини чи жменьку консервованої кукурудзи.

*Якщо переважатиме буряк, то у Вас вийде **пурпуровий гердан**, якщо кукурудза, то Ви з повним правом можете сказати, що Ваш гердан — **золотий**.*

Тоді вийміть зсередини банку.

Бачите, істівний гердан вийшов такий, що хоч зав'язуї його на шию. Чим зав'язувати? А Ви припасуйте зверху стебло петрушки чи пера цибулі. Ось Вам і зав'язка.

Правда, красиво?

А як смачно!” [28, с.178].

Особливість цієї книги полягає в унікальній авторській манері. Це зовсім не кулінарна книга, швидше дружня бесіда. Марія Матіос підіймає завісу особистого життя, поводитьсья зі своїми читачами, немов зі старими знайомими.

Вона ставить собі за мету вразити читача неповторністю своїх страв. Не кожного дня ми зустрічаємо рецепти кабачкового варення або желе із кизилу, які пропонує авторка (*Ірина С*).

Уривок з роботи “Символічне наповнення лексеми *вода* у творах українських письменників”

У сучасній лінгвістиці багаторівневим і багатовимірним утворенням є концепт. До його структури входить і символічні значення того чи того слова.

У дослідженні мови творів головним є з'ясування того, завдяки яким особливостям слово здатне бути репрезентантом архетипового концепту в мові. Смысловий простір слова є багаторівневою синергетичною системою.

У художній літературі символ *вода* втілюється реалізацією архетипового матеріального смислу *рідина – ріка, море, океан*. Архетиповий ідеальний смисл *час, життя, рух* об'єктивуються відповідними лексичними одиницями, які у своїй семантичній структурі мають спільну сему “форма існування матерії”, тим самим породжують новий ідеальний смисл *буття*. У поезії цей смисл може посилюватися використанням поряд з уже вказаними лексичними одиницями лексемою “простір”, яка також містить сему “форма існування матерії”. Крім того, новий ідеальний смисл *буття* актуалізується експліцитно лексемою “буття”, а також лексичними одиницями “існування”, “світ”, які містять сему “буття”.

Архетипова формула *час – рух – простір – життя* → *буття*, задана архетиповим концептом *вода*, організує смисловий простір творів. Розглянемо мовні засоби реалізації цієї архетипової формули. Текстові одиниці “час”, “океан часу”, “вічний”, “вічність”, “первісний”, що містять спільну сему “час”, актуалізують архетипів ідеальний смисл *час*. Лексична одиниця “первісний”, так як і лексичні одиниці “час”, “життя”, “рух”, “простір”, що входять до архетипової формули, реалізують сему “існування”, що служить додатковим доказом важливості нового ідеального смислу *буття* для розуміння ідейного змісту творів. Проте деякі із зазначених лексичних одиниць актуалізують нові смисли компонентами, які є у семантичній структурі слова. Так, лексеми *час* і *вічність* породжують новий ідеальний смисл *безкінечність*, який зафіксований в архетиповому концепті *вода*. Якщо життя людини кінечне, то ріка стає символом життя безкінечного, яке не має межі як просторового, так і часового.

Стихія води є першоосною людського існування. Без води немає життя, вона супроводжує людину весь час – починаючи від народження і закінчуючи смертю. У фольклорній традиції вода сприймається як жива істота, що здатна відчувати, розуміти й розмовляти. Іван Нечуй-Левицький у праці “Світогляд українського народу” говорить, що давні слов’яни приносили жертви озерам та криницям, любили молитися і запалювати свічки над водою, називали річки богинями [24, с. 80]. Тому віра в те, що вода є стихією святою, у народних уявленнях непорушна.

У творчості Богдана-Ігоря Антонича вода в першу чергу пов’язана з осмисленням горизонтальної структури всієї поетичної системи автора. Ліричний герой Антонича сприймає воду як джерело, виток, як стихію, у якій все бере свій початок і де все знайде свій кінець. Метафізичний зміст, яким сповнений поетичний образ води у Антонича, еволюціонує від збірки до збірки. Однак, символіка очищення, що нерозривно асоціюється з водою, найчастіше характеризує акватичні образи з поетичних збірок “Книга Лева” та “Зелена Євангелія”.

Наприклад, дана символіка виявляється у зв'язках цієї стихії з естетикою, красою. У збірці “Книга Лева” зустрічаємо вірш “Самаритянка біля криниці”, у якому вода викликає саме такі асоціації. Спостерігаємо наступний поетичний образ: *“Вода краси учить нас прагнуть вище, тонше і світліше. Цей струмінь тільки пропливає нами, ми його не творим, ми тільки посуд, ще й покірний посуд, що красу сприйма [1, с. 126] (Дмитро П).*

Отже, у процесі експериментально-дослідного навчання розроблено й апробовано методику формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови, що ґрунтується на загальнодидактичних та специфічних принципах: індивідуалізації навчання, науковості, наочності, активності і свідомості, систематичності й послідовності, доступності, міцності, зв'язку теорії з практикою, емоційності, креативності, вибірковості, зв'язку позакласної роботи з роботою в класі, практичної спрямованості, добровільності, реалізації міжпредметних зв'язків, комунікативної спрямованості, соціокультурному, полікультурному, які підпорядковують собі зміст, види та форми: 1) систематичні: мовний гурток, підготовка усних журналів, мовні радіопередачі, випуск стіннівок; 2) *епізодичні*: предметні олімпіади, тижні (декади) української мови, мовні ранки (вечори), екскурсії до бібліотек, музеїв, редакцій, конкурси, виставки, презентації лінгвістичної літератури, міжнародний дитячий конкурс з української мови імені Петра Яцика, мовно-літературний конкурс імені Тараса Шевченка; методи 1) організації позакласної роботи, до яких належать метод стимулювального впливу змісту навчання, метод створення ситуації дискусії, проблемний виклад матеріалу, частково-пошуковий, дослідницький та 2) логічні, до яких належать: метод аналізу, метод визначення й пояснення понять, метод виділення головного, метод порівняння, метод узагальнення, метод конкретизації, метод доведення. Прикметною ознакою розробленої методики є її спрямованість на розвиток в учнів умінь володіння мовою як засобом спілкування, пізнання, впливу в різноманітних життєвих ситуаціях залежно від мети спілкування, тобто на формування мовної, комунікативної та соціокультурної компетентностей

учнів 8–9 класів. Пропонованою методикою передбачено залучення учнів у процесі позакласної роботи з української мови до надбань національної культури, побуту, традицій, соціальних відносин, а відтак формування соціокультурної компетентності, що забезпечить їм можливість брати участь у повноцінній комунікації та підготовці до подальшої професійної діяльності.

3.3. Аналіз результатів формувального етапу педагогічного експерименту

Завершенням упровадження експериментальної методики формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови стала перевірка її результатів. Оскільки реалізація дослідного навчання за експериментальною методикою проводилася в три етапи, аналіз результатів будемо подавати поетапно.

Логічним завершенням кожного з етапів експериментального навчання стали контрольні зрізові роботи, що проводилися задля перевірки ефективності запропонованої методики й визначення стану сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови.

Для порівняння результатів у контрольних і експериментальних класах контрольні зрізові роботи проводилися одночасно, мета яких полягала: в експериментальних класах – перевірка впливу експериментальної методики на формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів, а в контрольних класах – сформованість соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у процесі навчання за традиційною методикою.

Крім підсумкових контрольних зрізів, на всіх етапах формувального експерименту проводилися поточні та проміжні діагностичні зрізи, основними функціями яких були: інформаційна (інформація щодо якості запропонованих видів, форм позакласної роботи, результативності дослідного навчально-виховного процесу); корекційна (аналіз проміжних результатів, відстеження динаміки сформованості соціокультурної компетентності, удосконалення змісту й організації розробленої методики).

Рівні сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови визначали за розробленими критеріями: когнітивним, позалінгвальним, комунікативним, оцінювання здійснювалося за дванадцятибальною системою, при цьому види і складність завдань в експериментальних і контрольних класах були однаковими.

Метою перевірки рівня навчальних досягнень з української мови учнів 8 класів у позакласній роботі було виявити соціокультурні знання (про культуру країни; фонові знання, уміння використовувати лінгвокраїнознавчу інформацію, володіння лінгвокраїнознавчими реаліями) та синтаксичні знання учнів (про типи словосполучення і речення; будову простого двоскладного речення; головні члени речення).

Перший контрольний зріз було проведено після завершення першого – мотиваційного – етапу експериментально-дослідного навчання. Мета зрізу полягала в перевірці ефективності запропонованої методики формування соціокультурної компетентності учнів 8 класу в позакласній роботі з української мови. Завдання на цьому етапі формувального експерименту не відрізнялися суттєво від пропонованих під час проведення констатувального зрізу. Учням було запропоновано 12 тестових завдань для перевірки засвоєння знань з української мови. Рівень сформованості соціокультурної компетентності було перевірено шляхом використання завдань на текстовій основі. Як приклад наведемо результати виконання п'ятьох тестів та завдань першого контрольного зрізу.

- *1. У якому з рядків допущено помилку у визначенні типу словосполучення за морфологічним вираженням опорного компонента?*
 - а) іменникові: спогади про поїздку; пшеничне зерно; батьківська оселя,
 - б) числівникові: четвертий поверх; один із семи; одна шоста площі,
 - в) дієслівні: вслухатися в мелодію; розпізнавати звуки; пропонувати заспівати.

Завдання: наведіть власні приклади усіх типів словосполучень з різним морфологічним вираженням опорного компонента (по три на кожен тип).

- 2. Знайдіть рядок, у якому не всі сполучення слів є фразеологічними.

- а) бити чолом; дати перцю; намилити голову; накивати п'ятами;
- б) дивитися вовком; бути на коні; людська майстерність; вити мотузки;
- в) пошитися в дурні; бісики пускати; обоє рябоє; прикусити язика.

Завдання: наведіть по три приклади фразеологічних сполучень та словосполучень (по три).

- 3. У поданих рядках словосполучень знайдіть відмінне за типом синтаксичного зв'язку (узгодження, керування, прилягання).

- а) духовне надбання; лагідним поглядом; вірний клятві; пахощі квітів;
- б) крила пісні; рубрика газети; рух транспорту; крапелькою роси;
- в) гарно сказано; повернути ліворуч; підійти непомітно; доручити малювати.

малювати.

Завдання: наведіть по три словосполучень з різними типами синтаксичного зв'язку.

- 4. У якому рядку всі словосполучення утворено підрядним зв'язком узгодження?

- а) людська щирість; вічним покликом; вечірнє місто; вимитий дощем;
- б) чарівна сопілка; духмяними пахощами; цікавого співрозмовника;

цікаве завдання;

- в) вміння побачити; віддати сповна; збирати овочі; високо вгорі.

Завдання: складіть з поданими словами словосполучення з різними типами синтаксичного зв'язку: *Україна, любити, оберіг.*

- 5. У якому рядку всі словосполучення утворено підрядним зв'язком керування?

а) написання книжки; радість зустрічі; характеристика учня; розділ підручника;

б) стрілка годинника; поїздка до Києва; променів сонця; непорушна дружба.

в) наполегливо працювати; принести обідати; поволі їхати; іти не поспішаючи.

Завдання: складіть з поданими словами словосполучення з підрядним зв'язком керування: *галушки, борщ, перепічка*.

У відповідях учнів контрольних класів зафіксовано нижчий результат визначення типу словосполучення за морфологічним вираженням опорного компонента. Правильну відповідь дали 23,8% учнів, що становить високий рівень, 27,7% (достатній рівень), 39,9% (середній рівень), 8,6% опитаних виявили елементарний рівень. У відповідях учнів експериментальних класів отримали такі результати: правильну відповідь дали 28,8% учнів, що становить високий рівень, 28,7% (достатній рівень), 34,9% (середній рівень), 7,6% опитаних виявили елементарний рівень.

На друге тестове запитання 28,5% учнів експериментальних класів дали правильну відповідь, що виявили знання на високому рівні, 31,8% – на достатньому рівні. 34,9% учнів сплутали фразеологічні сполучення зі словосполученнями, тому показник їх сягає середнього рівня, 4,8% засвідчили низький рівень. У класах, що навчалися за традиційною програмою, правильну відповідь змогли дати лише 22,3% учнів. На достатньому рівні відповіли 29,6% учнів. Значна частина учнів 39,8% не розуміють визначення фразеологічне сполучення, тому не змогли дати чіткої відповіді на поставлене запитання, що становить середній рівень навчальних досягнень; 8,3% – низький рівень.

У класах, що навчалися за традиційною програмою, правильну відповідь на третє запитання змогли дати лише 20,3% учнів. На достатньому рівні відповіли 29,6% учнів. Значна частина учнів 41,8% не розуміють визначення узгодження, керування і прилягання як типів підрядного зв'язку, тому не змогли дати відповідь на поставлене запитання, що становить середній рівень навчальних досягнень; 8,3% – низький рівень. У відповідях учнів експериментальних класів отримали такі результати: правильну відповідь дали 29,8% учнів, що становить високий рівень, 28,7% (достатній

рівень), 34,9% (середній рівень), 6,6% опитаних виявили елементарний рівень.

Результати аналізу одержаних відповідей на четверте запитання тесту засвідчили, що високого рівня досягли 20,3% учнів контрольних класів; 42,9% середнього рівня, 28,7% учнів спромоглися дати відповідь на достатньому рівні, елементарний рівень засвідчили 7,1% учнів. Результати відповідей учнів експериментальних класів довели, що 24,5% мають високий рівень, оскільки дали правильну відповідь на запитання тесту. На достатньому рівні виявили свої знання 30,7% учнів, 39,5% виявили середній рівень; 5,3% учнів виявили елементарний рівень.

Порівняльний аналіз відповідей на п'яте запитання засвідчив, що лише 21,4% учнів контрольних класів спромоглися дати правильну відповідь, тобто засвідчили високий рівень, 39,0% – середній рівень, на достатньому рівні 32,5% учнів упоралися із завданням, 7,1% учнів засвідчили елементарний рівень знань. Водночас 24,5% учнів експериментальних класів виявили високий рівень. Достатнього рівня досягли 25,3%, середнього – 27,2%, низького рівня – 3,0% учнів. Такі результати свідчать про ефективність нашої методики уже на першому етапі формувального експерименту.

Наступне завдання констатувального зрізу передбачало роботу учнів з текстом соціокультурного спрямування:

- *1. Виділіть із тексту приклади підрядних словосполучень різних типів. Підрахуйте, чи вдалося вам записати усі їх різновиди.*

Минуле і сучасне

Коли я шукаю епохи, подібної до нашої, з людьми, подібними до тих, що діють за наших часів, – не до XIX віку звертаюся. Я звертаюся до іншої доби, такої ж трагічної, як наша, такої ж прекрасної, як наша. Коли під стопами велетнів дудніла і вгиналася земля. Там, в мороку минулого, була адекватна нашій доба. Там жили люди, подібні до тих, що зродилися з війни.

Доба XIX віку на розлогих ланах України скорше нагадує інші віки, вік XII, вік “Слова о полку Ігоря”, віки XVI, XVII. Віки, коли релігія, віра, мова,

були роздільною межею між народами, були головною прикметою окремої національності. Коли мовна, релігійна боротьба була боротьбою національною. Коли – як писав історик – “в країні все дихало злобою, помстою і одчаєм”.

Вогнем палали серця тих, що в ній жили. І то як по одній, так і по другій стороні. Кожна вважала, що задля другої “не варто на коней сідати і шабель добувати”. Один з діячів тої доби, князь Ярема, в своїй непримиримості казав, що “воліє вмерти, ніж допустити, щоб хлопство і талалайство мало над нами володарювати”. Люди тої доби – це були тверді люди, які воліли (під час облоги, наприклад) годуватися падлиною, котами, мишами і псами, воліли, щоб коні їх гризли зубами спеклу землю, – аніж піддатися противникові. Люди, що не зворушувалися долею ворогів, конаючих на палі. Де Костер і Сенкевич, може, ушляхетнювали ті постаті, але щодо тої їх неприєднаності і твердості – не пересаджували.

Типовим представником, репрезентативною постаттю людей тих часів був, наприклад, Стефан Чарнецький. “Він, – пише цитований М. Костомаровим історик, – не мав жалю над противником. Мстивий, жорстокий, невразливий на сльози і кров, був він роджений для війни”. А сучасники казали, що “вогонь був у нього замість душі”... І скільки ж було того “вогню замість душі” в тих, що виступали на страшну битву з Яремою і Чарнецьким, з якої виходили горою.

Провалля ділить нас і наш час від тої доби. Це провалля зветься власне ХІХ вік, не вік нашого “відродження”, як думають демократи, а вік нашого виродження, як думаємо ми. Провалля, по однім боці якого стояли діячі князівської і козацької доби з їх боянами і думами, а по другім – наші часи. Між ними – наше сплебеїзоване народництво *(За Д.Донцовим)*.

II. Напишіть твір-роздум “Яким я уявляю майбутнє України”.

Твір оцінювали за 12-бальною системою, де кожному показнику надавали значення від нуля (за цим показником завдання невиконане, наприклад, коли багато орфографічних, пунктуаційних та інших помилок,

стилістичних похибок, які можуть спотворити зміст виконаного завдання;) до 12 балів (правильне рішення прийняте за мінімальний час, із дотриманням усіх норм мовленнєвої та загальної культури). Оцінювали текст, аналізуючи зміст, форму, задум і мовне оформлення; доцільність використання учнями слів із національно-культурним компонентом, сформованість в учнів умінь впливати на слухача, читача.

Подаємо кількісний аналіз узагальнених результатів контрольного підсумкового зрізу в контрольних та експериментальних класах на першому етапі формувального експерименту в таблиці 3.3.1.

Таблиця 3.3.1

Показники рівнів сформованості соціокультурної компетентності учнів 8 класу у позакласній роботі з української мови після першого етапу дослідного навчання

Рівні	КК (130 учні)		ЕК (128 учнів)	
	Відсоток від загальної вибірки	Кількість учнів	Відсоток від загальної вибірки	Кількість учнів
Елементарний	17	22	15,7	20
Середній	44,5	58	36,8	47
Достатній	24,5	32	29,9	38
Високий	14	18	17,6	23

Метою перевірки рівня навчальних досягнень учнів 9 класів було виявити соціокультурні знання (про культуру країни; фонові знання, уміння використовувати лінгвокраїнознавчу інформацію, володіння лінгвокраїнознавчими реаліями) та синтаксичні знання учнів про складне речення; типи складних речень (сполучникові й безсполучникові).

Перший контрольний зріз було проведено після завершення першого – мотиваційного – етапу експериментально-дослідного навчання. Мета зрізу полягала в перевірці ефективності запропонованої методики формування соціокультурної компетентності учнів 9 класу в позакласній роботі з української мови. Завдання на цьому етапі формувального експерименту не відрізнялися суттєво від пропонованих під час проведення констатувального зрізу. Учням було запропоновано 12 тестових завдань для перевірки засвоєння знань з

української мови. Рівень сформованості соціокультурної компетентності було перевірено шляхом використання завдань на текстовій основі.

• 1. Укажіть складне речення.

- а) Летить, кипить, іскриться синь груднева;
- б) Склубочилися хмари угорі, а на гілках — голодні снігурі;
- в) Говорили про хмари і тепло, про ранню весну...;
- г) До болю й до життя я знову звикну, вертаючи з далекої лавби (Із тв. Л. Первомайського).

Завдання: Складіть схеми всіх речень.

• 2. Укажіть (у дужках) тип складного речення.

- а) Опівдні вітер спадав, і в морі відбивалися перлові хмаринки (З. Тулуб);
- б) Пісні тільки й можуть дзвеніти там, де птахи народились (Є. Гуцало);
- в) Чи подалась вона світ за очі, чи зміли її хвилі водоспад в безкрає море (Х. Алчевська);
- г) Ущухло серце джерела, криниця тьмяна обміліла (В. Стус).

Завдання: Складіть схеми всіх речень.

• 3. Позначте рядок, у якому наведено складносурядне речення.

- а) Климко не боявся ночей, тому міг залишатися у бараці сам (Г. Тютюнник).
- б) У чужу душу не влізеш, тому ніколи не берися судити людину ні за яких обставин (Р. Іванчук).
- в) Літо дбає, зима поїдає (Нар. творчість).
- г) Серпневий день зорів над Києвом, і зорі висіяла ніч (В. Дрозд).

Завдання: Визначте, які види синтаксичного зв'язку використані в кожному складному реченні.

• 4. Позначте рядок, у якому наведено складнопідрядне речення.

- а) То хочеться над вами заридать, то заспівать з раптового нестяму (Леся Українка).

б) Розкажи, тополе, не ховай од всіх, чому слабне вітер в кучерях твоїх
(*В.Симоненко*).

в) То нива стрепене дужими і м'якими крилами і до самого обрію летить, то враз вона відкинеться назад, стихне, як пісня (*М. Стельмах*).

г) Проте і сам не то він справжній, не то набридла вічна блуканина
(*М. Рильський*).

Завдання: Визначте, які види синтаксичного зв'язку використані в кожному складному реченні.

• 5. Позначте речення, у якому перед словом як ставиться кома:

а) Місто (?) як сад.

б) Франко знав і любив народну пісню (?) як учений, демократ, патріот
(*М. Рильський*).

в) Мати виходить у синій хустині із дому і тихо зника (?) як бджола в золотому степу (*Б. Олійник*).

г) На заході півнеба охопили нерухомі заграви, дощ лив (?) як з відра.

Завдання: Визначте типи наведених речень за будовою.

Результати перевірки першого тестового завдання засвідчили, що у відповідях учнів контрольних класів зафіксовано нижчий результат засвоєння знань про складне речення. Правильну відповідь під час виконання першого завдання дали 21,8% учнів, що становить високий рівень, правильну неповну відповідь – 28,7% (достатній рівень), 40,9% (середній рівень), 8,6% опитаних виявили елементарний рівень. Учні, які навчалися в експериментальних класах, знають, як відрізнити складне речення від простого ускладненого, уміють скласти графічні схеми речень: 24,5% дев'ятикласників виявили високий рівень. На достатньому рівні із завданням упоралися 32,3% учнів. Неточно накреслено схеми запропонованих речень у роботах незначної кількості учнів (36,5%), що становить середній рівень, а 6,7% – елементарний рівень.

На друге тестове запитання й завдання з-поміж учнів контрольних класів, які навчалися за традиційною програмою, правильну відповідь змогли дати лише 22,3% учнів. На достатньому рівні відповіли 29,6% учнів. Значна

частина учнів 39,8% неправильно визначили тип складного речення в тесті, а, відповідно, неправильно накреслили графічні схеми, що становить середній рівень навчальних досягнень; 8,3% виявили елементарний рівень. 28,5% учнів експериментальних класів дали правильну відповідь, що виявили знання на високому рівні, 31,8% – на достатньому рівні. 34,9% учнів сплутали складносурядне й складнопірядне речення, тому показник результатів виконання тесту й завдання сягає середнього рівня, 4,8% учнів засвідчили елементарний рівень.

Аналіз відповідей на третє запитання тесту й результатів виконання третього завдання учнями контрольних класів довів, що високого рівня досягли 20,3% учнів. 28,7% учнів спромоглися дати відповідь на достатньому рівні. Більшість дев'ятикласників правильно визначили складносурядне речення з-поміж наведених, однак припустилися помилок під час складання графічних схем речень: 42,9% виявили середній рівень; елементарний рівень виявили 7,1% учнів. Результати аналізу відповідей на третє запитання тесту та виконання третього завдання учнями експериментальних класів засвідчили, що 25,8% мають високий рівень; достатній рівень виявили 31,4% учнів; не зовсім усвідомлюють ознаки складносурядних речень 38,7% учнів, що становить середній рівень; елементарний рівень виявили – 4,1% учнів.

Аналіз відповідей на четверте запитання тесту й результатів виконання четвертого завдання учнями контрольних класів довів, що високого рівня досягли 18,0% учнів; 30% учнів спромоглися дати відповідь на достатньому рівні. Більшість дев'ятикласників правильно визначили складнопірядне речення з-поміж наведених, однак припустилися помилок під час складання графічних схем речень: 42,9% виявили середній рівень; елементарний рівень виявили 9,1% учнів. Результати аналізу відповідей на четверте запитання тесту та виконання четвертого завдання учнями експериментальних класів засвідчили, що 25,8% мають високий рівень; достатній рівень виявили 35,4% учнів; не зовсім усвідомлюють ознаки складнопірядних речень 34,7% учнів, що становить середній рівень; елементарний рівень виявили 4,1% учнів.

Порівняльний аналіз відповідей на п'яте запитання тесту та виконання п'ятого завдання засвідчив, що лише 21,4% учнів контрольних класів мають високий рівень; на достатньому рівні 32,5% учнів упоралися із тестом та завданням; більша частина (39,0%) учнів мають середній рівень, оскільки припустилися помилок; 7,1% учнів засвідчили елементарний рівень знань. 24,5% учнів експериментальних класів дали чітку і повну відповідь, що свідчить про високий рівень. Достатнього рівня досягли 25,3%, середнього – 27,2%, елементарного рівня – 3,0% учнів. Такі результати свідчать про ефективність нашої методики.

Наступне завдання контрольного зрізу передбачало роботу учнів з текстом соціокультурного спрямування:

- *1. Прочитайте. Визначте тему, сформулюйте основну думку тексту. Поділіть його на частини, доберіть до них заголовки. За складеним планом перекажіть, використовуючи найбільш виразні ключові слова і звороти з тексту.*

Початок людської мови загалом і навіть початок мови того чи того народу губляться так само в далекому минулому, як і початок історії людства, початок усіх великих народностей, але як би там не було, а в нас існує твердження, що *мова кожного народу створена самим народом*, а не кимось іншим.

Мова народу – найкращий, ніколи не в'янучий і вічно знову розквітаючий цвіт усього його духовного життя, що починається далеко за межами історії.

...У світлих, прозорих глибинах народної мови відображається не тільки природа рідного краю, а й уся історія духовного життя народу. Покоління народу проходять одне за одним, але результати життя кожного покоління залишаються в мові – у спадок нащадкам. У скарбницю рідного слова складає одне покоління за одним плоди глибоких сердечних зворушень, історичних подій, вірувань, поглядів, наслідки пережитого горя і прожитої радості, – тобто увесь досвід свого духовного життя народ дбайливо зберігає в народному слові. Мова є найважливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок,

що з'єднує віджилі, живущі й майбутні покоління народу в одне велике, історичне, живе ціле. Вона не тільки виражає життєздатність народу, але є саме те життя. Коли зникає народна мова, – народу немає більше! (За К. Ушинським).

II. Випишіть із тексту складні речення, накресліть їх графічні схеми.

III. Напишіть твір на одну з тем:

1. Мова кожного народу створена самим народом (К. Ушинський).
2. Мова – це саме життя (За К. Ушинським).
3. Коли зникає народна мова, – народу немає більше (К. Ушинський).

Учнівські твори оцінювали так, як і у 8 класі, за 12-бальною системою, де кожному показнику надавали значення від нуля (за цим показником завдання невиконане, наприклад, коли багато орфографічних, пунктуаційних та інших помилок, стилістичних похибок, які можуть спотворити зміст виконаного завдання;) до 12 балів (правильне рішення прийняте за мінімальний час, із дотриманням усіх норм мовленнєвої та загальної культури). Оцінювали твір з урахуванням того, як виявляє глибоке розуміння й глибоке знання соціокультурного матеріалу, уміння дати оцінку фактам, добирати переконливі аргументи на користь тієї чи тієї позиції.

Подаємо кількісний аналіз узагальнених результатів контрольного підсумкового зрізу в контрольних та експериментальних класах на першому етапі формувального експерименту в таблиці 3.3.2.

Таблиця 3.3.2

**Кількісний аналіз узагальнених результатів контрольного підсумкового зрізу в контрольних та експериментальних класах на першому етапі формувального експерименту
9 клас**

Рівні	КК (125 учнів)		ЕК (120 учнів)	
	% від загальної вибірки	Кількість учнів	% від загальної вибірки	Кількість учнів
Елементарний	17	22	15,7	20
Середній	44,5	54	36,8	40
Достатній	25,5	31	30,9	37
Високий	15	18	18,6	23

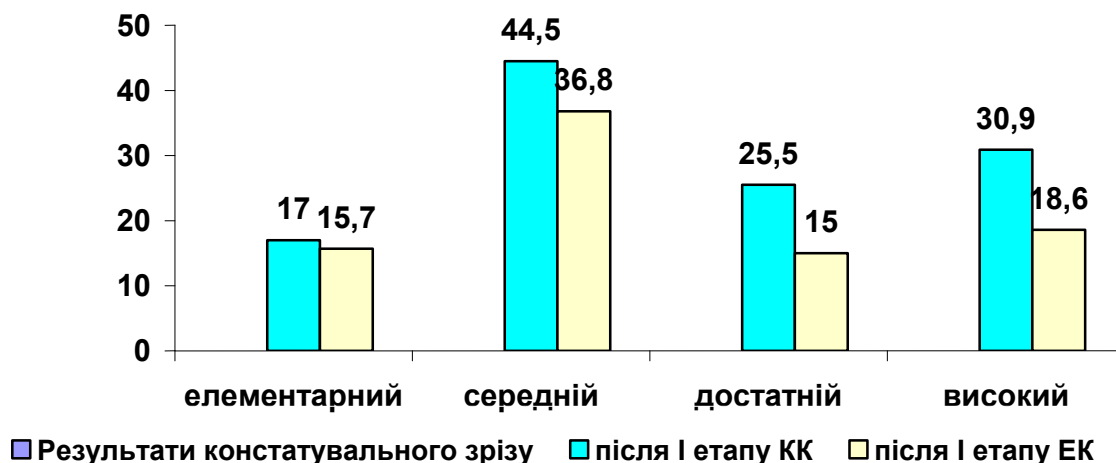

Рис. 3.2. Порівняльний аналіз наслідків проміжного контрольного зрізу (після I етапу дослідного навчання) і наслідків констатувального зрізу у відсотках)

За даними, наведеними в таблиці 3.3.1 та на рисунку 3.3.1, робимо висновок про якісніше виконання завдань контрольного зрізу учнями експериментальних класів на першому етапі дослідного навчання, на відміну від результатів завдань констатувального зрізу, що свідчить про ефективність методики формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови.

Виконання завдань II етапу дослідного навчання потребувало від учнів сформованості соціокультурної компетентності та граматичних знань і вмінь, зокрема визначати різні типи простих і складних речень у текстах соціокультурного спрямування. Крім того, учням необхідно було пригадати відомості про поета-шістдесятника Василя Стуса, поміркувати над словами сучасної поетеси Ліни Костенко. Наведемо завдання, що пропонувалися для учнів восьмих і дев'ятих класів.

8 клас

- *1. Прочитайте текст. Випишіть три прості речення. Якими мовними засобами оперує автор тексту? Яку проблематику порушував Василь Стус? Які сторінки біографії поета вам відомі?*

Уподобання Василя Стуса

Поезія Стуса не екстенсивного, а інтенсивного типу. Вимушене, зумовлене обставинами життя “самособоюнаповнення” (його термін), обмеженість і повторюваність тематичного матеріалу компенсуються експресивністю. “Біда так тяжко пише мною”, – і справді, його вірші – мовби поетична іпостась, поетичне друге втілення тієї “біди”, в якій жив і яку окреслив як “смертеіснування – життєсмерть”. Поетичне слово Стуса – в кращих своїх проявах – енергійне, м'язисте, гранично виразне попри безперечну ускладненість і рафінованість його словника; сповнене внутрішнього вогню, щомиті готового вибухнути.

Найкращі здобутки поета постають на гребені зіткнення, з єдності протилежностей: з одного боку, несамовита пристрасність, нагнітання, злет (“Ярій, душе”), з другого, – філософська заглибленість, розважливність, десь у глибині нуртують бурі, а на поверхні – “ваговита дозрілість речей”. Саме цим, мабуть, передусім близький поетові його улюблений Рільке, що розглядав поезію не як почуття, а як досвід.

Стусове “самособоюнаповнення” – значною мірою вимушене, зумовлене життєвими обставинами, та водночас у ньому головна опора поета. Внутрішнє світло осяває зовнішній морок. Недаремно одна зі збірок Стуса, що вийшла на Заході, має назву “Свіча в свічаді”.

Стус – поет інтелектуальний, поет читаючий, що свідомо, цілеспрямовано й критично опанував досвід світової поезії, та й не тільки поезії, багато у нього перекладів: з Рільке, Гарсія Лорки, з Гете, Б. Брехта, П. Целяна, з Малларме, Райніса, Цветаєвої.

У процесі творчої еволюції смаки й уподобання поета мінялися. Так була “епоха Пастернака”, потім прийшли інші зацікавлення – Свідзинський, Бажан, італійці – Унгаретті, Квазімодо. Освоювалися, трансформувалися у Стусовій поезії і своєрідне тичинівське “сонячно-кларнетівське” начало, і здобутки Бажана періоду “Гофманової ночі”. Та особливе місце у поезії Стуса належить досвідові Т.Шевченка. Це щось незмірно вагоміше від суто

літературного впливу. Поезія його вся пройнята більш або менш відчутними, очевидно, підсвідомими ремінісценціями з Шевченка, вони проступають як “пратекст” у палімпсестах (*М.Коцюбинська*).

9 клас

- *1. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Випишіть складні речення. Підкресліть граматичний центр (предикативну основу) кожної предикативної частини складних речень. З'ясуйте, якими засобами виражаються семантико-синтаксичні відношення у складних реченнях. Напишіть твір-роздум “Ми ж Україну відкриваємо в Україні”.*

Держава – це система, яка зберігає себе. І якщо ми держава, а отже, система, то чому ж ми дозволяємо її розвалювати? Кінець ХХ століття, початок тисячоліття, – нації, що й досі ще не збулися, нації слабкі й не стабільні, перспективи не мають. Нині в дію входять зовсім інші механізми. Вони жорстокі. Слабкі народи будуть перемелені в цьому млині. Наші проблеми нікого не цікавлять, і не треба думати, що вони у нас такі унікальні. Ми найкращі, нам найгірше, – в історії цей принцип не годиться. Перуанський письменник Маріо Варгас Льюса писав ще багато років тому, що може статися так, що “найтяжчу боротьбу ми, латиноамериканці, будемо вести самі з собою. Нас обтяжують століття панування нетерпимості, абсолютних істин і деспотичних урядів, і скинути цей тягар буде нелегко”. Наче про нас.

То, може, ставити питання про гуманітарну ауру України ще не слід, може, це передчасно і навіть по-своєму некоректно? Україна ще перебуває в іншій системі координат. Думаю, що слід. Треба робити все, що може прискорити процес її опритомнення, її повноцінного входження у світове співтовариство. Навіть якщо для цього потрібна шокова терапія.

Карамзін відкрив Росію, як Колумб Америку, – сказав Пушкін. Додамо: відкрив великою мірою за рахунок української історії.

Америку Колумб відкрив, шукаючи Індію. Доля аборигенів відома.

Ми ж Україну відкриваємо в Україні, і це нікому не загрожує ні втратою територій, ні духовних цінностей. Це лише вимагає перегляду звичної схеми. Перестановки некоректно поставлених дзеркал.

Українці – це нація, що її віками витісняли з життя шляхом фізичного знищення, духовної експропріації, генетичних мутацій, цілеспрямованого перемішування народів на її території, внаслідок чого відбулася амнезія історичної пам'яті і якісні втрати самого національного генотипу. Образ її спотворювався віками, їй приписувалася мало не генетична тупість, не відмовлялося в мужності, але інкримінувався то націоналізм, то антисемітизм. Велике диво, що ця нація на сьогодні ще є, вона давно вже могла б знівелюватися й зникнути. Фактично це раритетна нація, самотня на власній землі у своєму великому соціумі, а ще самотніша в універсумі людства. Фантом Європи, що лише під кінець століття почав набувати для світу реальних рис. Вона чекає своїх філософів, істориків, соціологів, генетиків, письменників, митців (*Ліна Костенко*).

Під час виконання граматичного завдання більшість учнів восьмих класів правильно виписали з тексту по три простих речення, хоч у п'яти роботах помилково були виписані складні речення, наприклад: *Стусове “самособоюнаповнення” – значною мірою вимушене, зумовлене життєвими обставинами, та водночас у ньому головна опора поета.*

Усі учні експериментальних класів, відповідаючи на запитання: “Які сторінки біографії Василя Стуса їм відомі?”, зазначили, що Висиль Стус – український поет-дисидент, шістдесятник, боровся разом із І.Драчем, В.Голобородьком проти тоталітарного режиму, був політв'язнем, лише половина учнів зазначила, що доля Стуса була пов'язана з Донбасом, оскільки він навчався в Донецькому університеті, працював учителем української мови і літератури в одній із шкіл Горлівки. З-поміж творів Стуса називали здебільшого “Сто років, як сконала Січ”, “Не любити тебе – не можна”. Окремі учні цитували твори Стуса: “Один лиш час і має совість”, “Ми досі ще рятуємо дистрофію тіл, а за прогресуючу дистрофію душ – нам

байдуже”, “У невідоме дорога найближча”. Зауважимо, що докладно учні ознайомляться із творчістю Василя Стуса лише в 11 класі на уроках української літератури. Усі учні відзначили, що вперше дізналися із запропонованого тексту про перекладацьку діяльність поета.

Учням дев'ятих класів було запропоновано текст соціокультурного спрямування й низку завдань на матеріалі тексту. Усі учні дібрали заголовки до тексту. Пересічно 75% учнів обрали заголовком слова Ліни Костенко “*Ми ж Україну відкриваємо в Україні*”, або “*Ми Україну відкриваємо в Україні*”. Учні майже безпомилково виписали складні речення, однак припустилися помилок під час визначення кожної предикативної частини складних речень. Цікавими виявилися роздуми дев'ятикласників стосовно розуміння слів Ліни Костенко “*Ми ж Україну відкриваємо в Україні*”. Для прикладу наведемо уривки з учнівських творів.

Ми повинні знати історію свого народу, своєї держави. Кожна людина розуміє, що без минулого немає майбутнього, без традиційного немає нового, без колишнього немає попереднього і без цього ми не побудуємо омріяного майбутнього, у яке віримо і, на яке сподіваємося. Небезпека зробила нас сильнішими, розумнішими, толерантнішими одне до одного. Сьогодні ми з етнічної нації стаємо політичною. І мій низький уклін тим, хто зі зброєю в руках відстоює нашу незалежність, щоб не погасла свічка, запалена у 1991 році (*Дарина С.*).

Я пишаюся тим, що народилася й живу в Україні. Я люблю рідну землю за її неосяжні, красиві й безмежні простори, але сьогодні в Україні складні часи, нам треба консолідуватися, щоб отримати перемогу (*Наталія Д.*).

Таблиця 3.3.3

Типові помилки і недоліки в змісті твору-роздуму учнів 9 класів

Характер помилок і недоліків	Класи	
	“К”%	“Е”%
Порушення, пов’язані з типом і стилем мовлення	31	26
Порушення, пов’язані зі структурою тексту	27	21
Порушення сполучуваності слів у тексті	30	30
Обмежене вживання виражально-зображувальних засобів	36	29

Рівні сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів після другого етапу експерименту покажемо в таблиці 3.3.4.

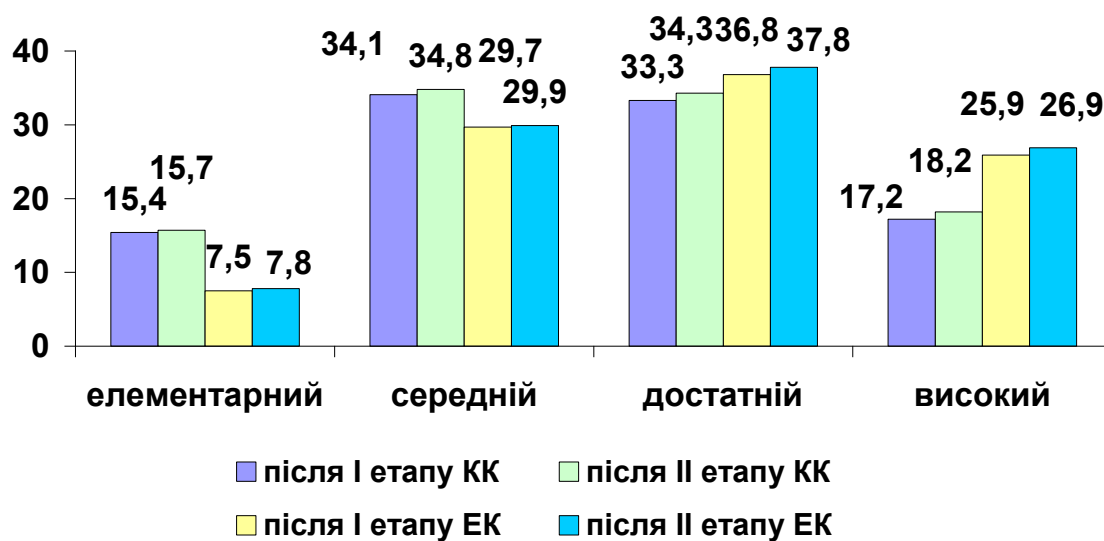
Таблиця 3.3.4

Показники рівнів сформованості соціокультурної компетентності учнів 8 і 9 класів у позакласній роботі з української мови після другого етапу дослідного навчання
8 клас

Рівні	КК (130 учні)		ЕК (128 учнів)	
	Відсоток від загальної вибірки	Кількість учнів	Відсоток від загальної вибірки	Кількість учнів
Елементарний	15,4	20	7,6	10
Середній	34,1	44	29,7	38
Достатній	33,3	43	36,8	47
Високий	17,2	23	25,9	33

9 клас

Рівні	КК (125 учні)		ЕК (120 учнів)	
	Відсоток від загальної вибірки	Кількість учнів	Відсоток від загальної вибірки	Кількість учнів
Елементарний	15,7	18	7,8	10
Середній	34,8	44	29,9	38
Достатній	34,3	40	37,8	44
Високий	18,2	23	26,9	28

Результати виконання учнями завдань другого етапу педагогічного експерименту ілюструють позитивну динаміку змін у рівнях сформованості

соціокультурної компетентності їх. Так, високий рівень зріс пересічно на 3.3%, тоді як елементарний зменшився на 4, 75%.

Підсумковий діагностичний зріз для перевірки рівня сформованості соціокультурної компетентності учнів після третього етапу експериментально-дослідного навчання передбачав участь виконання проекту “Професійний словничок”, згідно з яким необхідно було укласти в алфавітному порядку невеликий (40-60 слів) тлумачний словник професійної лексики, а також мовний аналіз текстів соціокультурного спрямування.

Завдання для учнів 8 класу

- *Спишіть, орфографічно й пунктуаційно оформлюючи текст, ураховуючи чергування у-в, і-й.*

Чутно бад..рий зліт пісні. Пісня раз/у/раз біл..ше (і,й) біл..ше ро..правляє крила але пісня раз/у/раз легше (і,й) легше ві(д,дд)аляєт..ся. *Та ві(д,дд)ал..на пісня серед в..сняної ночі що кличе (і,й) тікає нагадує щось (і,й) не/доказує ман..ть на весла (і,й) ховає б..р..ги сповняє радістю (і,й) л..ген..ким сумом. Об..ртаєт..ся в/решті (у,в) якусь одну далеку/далеку погордливу ноту щоб от/от забр..нівши воста(н,нн)є розвіятись... Та пісня що за нею завжди так хоч..т..ся л..тіти (За А.Любченком).*

1. Дайте назву тексту, визначте тип і стиль мовлення.
2. Доберіть синоніми (2-3) до слів *сум, летіти*.
3. Визначте частиномовну належність слів виділеного речення.
4. Напишіть твір-мініатюру “Краса української пісні”.

Завдання для учнів 9 класу

- *Спишіть, орфографічно й пунктуаційно оформлюючи текст. Ураховуйте чергування у-в, і-й.*

Скажу одразу кобзарі існували з не/запам..ятних часів. Скіл..ки є народ стіл..ки є (і,й) співці (в,у) його надрах як в..разники його волі прагнень пошуків поразок (й,і) п..р..мог. *Вони можуть називатися по/різному боянами гусярами піснярами кобзарями бардами бандуристами проте суть їхня*

не/мінєт..ся. Це речники совісті етносу його віри (в,у) пр..йдешнє його історичного опт..мізму. А від/так хіба можна мисл..ти що грядущі епохи залишать (в,у) м..нулому цілий духовний інст..тут творців нашого сумлі..я (і,й) сенс.. буття? (Олесь Бердник).

1. Дайте назву тексту, визначте його стиль і тип мовлення.
2. Поясніть лексичне значення слів **етнос, речник**.
3. Накресліть схему виділеного речення.
4. Продовжте текст відповіддю на запитання, яким закінчується текст, зберігаючи стиль і тип мовлення.

Учні успішно впоралися із завданням, що передбачало укладання словичка професійної лексики. За алфавітним принципом вони уклали тлумачні словнички відповідно до їхнього розподілу на творчі групи з урахуванням професійних уподобань: “Словник мовознавчих термінів”, “Словник учителя”, “Словник медичної лексики”, “Словник журналіста”.

Відомості про типові помилки, допущені учнями восьмих класів під час виконання завдань контрольного зрізу, подано нижче в таблиці.

Таблиця 3.3.5

Характер типових помилок учнів восьмих класів

№ завд.	Характер типових помилок	КК	ЕК
1	Наявність орфографічних, пунктуаційних помилок	20%	17%
2	Порушення правил милозвучності	25%	20%
3	Назва не відбиває теми або основної думки тексту	8,5%	5%
4	Сплутування понять “тип” і “стиль” мовлення	11%	7,5%
5	Відсутність синонімів	19%	14%
6	Добір лише одного синоніма до запропонованих слів	50%	33%

Відповідаючи на запитання тексту, восьмикласники стверджували, що важливо знати минуле, щоб побудувати щасливе майбутнє: “Історія вчить нас не робити помилок, однак не завжди ми пам’ятаємо про уроки історії” (Сергій К.), “Важливо пам’ятати про звитягу українських гетьманів, славні подвиги запорожців, мужність героїв Холодного Яру, щоб сьогодні здобути перемогу” (Тетяна С.). Під час перевірки завдання було виявлено, що учні багато уваги приділили добору інформації про видатні постаті, які творили

українську культуру. Але більшою мірою було представлено матеріал про історичні постаті, а не сучасні, скільки під час написання творчої роботи учні згадали важливі історичні події, відомі історичні постаті Б. Хмельницького, П. Орлика, М. Грушевського.

Відомості про типові помилки, допущені учнями дев'ятих класів під час виконання завдань контрольного зрізу, подано нижче в таблиці.

Таблиця 3.3.6

Характер типових помилок учнів дев'ятих класів

№ завд.	Характер типових помилок	Контр. класи	Експер. класи
1	Наявність орфографічних і (або) пунктуаційних помилок	11%	9%
2	Порушення правил милозвучності	15%	11%
3.	Назва не відбиває теми або основної думки тексту	7,5%	4%
4.	Відсутність пояснення лексичного значення	36%	25%
5.	Сплутування понять “тип” і “стиль” мовлення	11%	7,5%
6.	Помилки в графічній схемі речення	20,5%	14%

Відповідаючи на запитання тексту, учні переконані, що “Українці почали усвідомлювати, хто ми є. Українці вичавили із себе раба, що засвідчила Помаранчева революція, яка дала початок народженню нового громадянського суспільства,. Студентство в листопаді 2013 року вийшло на Майдан розбудовувати свою країну. Та ніч 30 листопада змінила їх, в одну мить перетворивши романтичних хлопчаків на упевнених і хоробрих чоловіків. Частина з них так і залишилася на Майдані. Частина пішла захищати Небо у лавах Небесної сотні, частина зараз воює на Сході за справжню Україну” (Аліна Г.)

.Результати порівняльного аналізу рівня сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів третього контрольного зрізу педагогічного експерименту покажемо в таблицях.

Показники рівнів сформованості соціокультурної компетентності учнів 8 і 9 класів у позакласній роботі з української мови після третього етапу дослідного навчання

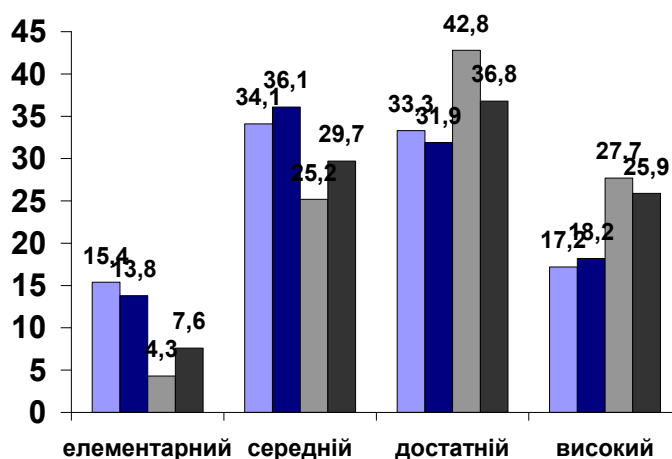
8 клас

Рівні	КК (130 учні)		ЕК (128 учнів)	
	Відсоток від загальної вибірки	Кількість учнів	Відсоток від загальної вибірки	Кількість учнів
Елементарний	13,8	18	4,3	6
Середній	36,1	47	25,2	32
Достатній	31,9	41	42,8	55
Високий	18,2	24	27,7	35

9 клас

Рівні	КК (125 учнів)		ЕК (120 учнів)	
	Відсоток від загальної вибірки	Кількість учнів	Відсоток від загальної вибірки	Кількість учнів
Елементарний	13,8	18	4,3	8
Середній	36,1	46	25,2	27
Достатній	31,9	39	42,8	50
Високий	18,2	22	27,7	35

■ після II етапу КК ■ після III етапу КК
■ після III етапу ЕК ■ після II етапу ЕК

Одержані результати експериментального навчання дають підстави стверджувати, що запропонована методика формування соціокультурної

компетентності учнів у процесі позакласної роботи є доцільною і ефективною.

Після впровадження експериментальної методики низький рівень знань сформованості соціокультурної компетентності учнів знизився на 15%; середній рівень зменшився на 10%; натомість достатній збільшився на 3%, високий – на 12%.

Проведений експеримент підтвердив наше припущення, що рівень сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів підвищиться за умови оптимізації принципів, методів, прийомів позакласної роботи з української мови; оновлення змісту позакласної роботи з урахуванням соціокультурної лінії чинної програми; урахування в процесі планування позакласної роботи специфічних принципів навчання синтаксису та організації позакласної роботи.

Отже, запропонована методика формування соціокультурної компетентності, як показали результати експериментального дослідження, є ефективною, оскільки позитивно впливає на розвиток в учнів умінь володіння мовою як засобом спілкування, пізнання, впливу в різноманітних життєвих ситуаціях залежно від мети спілкування, а також на формування мовної, комунікативної та соціокультурної компетентностей учнів 8–9 класів.

Висновки до третього розділу

Ефективна реалізація експериментальної методики залежала від вибору специфічних принципів, видів, форм, методів, прийомів, засобів. Були враховані сучасні підходи до вивчення української мови й організації позакласної роботи: особистісно орієнтований, компетентісний, діяльнісний, соціокультурний.

Дослідно-експериментальне навчання учнів 8–9 класів передбачало поетапне упровадження методики організації позакласної роботи. У процесі дослідження виділено три етапи: I етап – мотиваційний, II етап – основний; III етап – дослідницький.

Перший етап характеризувався підвищенням мотивації учнів до активної участі і співпраці в позакласній діяльності. З огляду на це учні систематично залучалися до гурткової роботи з української мови, реалізація якої уможливила формування в учнів стійкої мотивації до участі в позакласній роботі.

На другому етапі перевіряли вплив використання традиційних та інноваційних форм, методів, прийомів і засобів навчання із залученням текстів соціокультурного спрямування та граматичних завдань до кожного із текстів. Позакласну роботу організували за розробленою авторською програмою, що передбачала проведення гуртків, мовних свят, мовних конкурсів, олімпіади, участі в проектній діяльності.

Третій етап дослідного навчання передбачав систематичне залучення учнів до дослідницької роботи в системі МАН.

За результатами формувального етапу експерименту виявлено позитивні зміни в рівнях сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 експериментальних класів порівняно з контрольними, також шляхом порівняльного аналізу зафіксовано позитивну динаміку в рівнях сформованості мовної та комунікативної компетентностей учнів 8–9 класів у позакласній роботі за всіма показниками, тоді як в контрольних класах значних змін не відбулося.

Отже, результати експериментального дослідження довели, що загальний показник якості знань підвищився: учні, які активно брали участь у позакласній діяльності, мають вищий рівень сформованості соціокультурної компетентності, уміння викладати власні думки; високу мотивацію до поглибленого вивчення української мови; обізнані з філологічною галуззю науки; виявляють готовність до професійно орієнтованого навчання; здатні застосовувати знання у практичній діяльності. Пропонованою методикою передбачено залучення учнів у процесі позакласної роботи з української мови до надбань національної культури, побуту, традицій, соціальних відносин, а відтак формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації викладено основні положення методики формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови. Розроблена методика організації позакласної роботи з української мови на соціокультурній основі науково обґрунтована та експериментально перевірена. Результати експериментального дослідження підтвердили правомірність гіпотези, дозволили сформулювати висновки та запропонувати рекомендації, що мають теоретичне й практичне значення.

Ретроспективний аналіз і синтез наукових студій із досліджуваної проблеми дають підстави стверджувати про актуальність позакласної роботи з української мови в контексті формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів, оскільки методично правильно організована позакласна робота сприяє не тільки якісному засвоєнню знань з української мови, а й впливає на загальний розвиток особистості учнів 8–9 класів. У роботі визначено внесок видатних представників педагогічної спільноти різних поколінь, українських лінгводидактів у теорію і практику організації позакласної роботи: окреслено основні напрями та ефективні форми й засоби позакласної роботи з української мови.

На основі студіювання різних підходів розкрито базові поняття дослідження: “позакласна робота”, “соціокультурна компетентність”, “соціокультурна компетентність учнів 8–9 класів”.

Позакласну роботу потлумачено як цілеспрямовані, організовані на добровільних засадах, на основі пізнавальних інтересів учнів мовні заняття з ними, що виходять за межі уроків, іноді й за межі програми задля поглиблення знань школярів, активізації їхньої пізнавальної діяльності, формування предметних і ключових компетентностей. З’ясовано, що соціокультурна компетентність має самобутні риси, зумовлені національно-етнічними, регіональними особливостями та традиціями. Соціокультурну компетентність охарактеризовано як поліаспектне особистісне утворення, що

містить знання про культуру в широкому контексті; уміння продуктивно організувати власну діяльність, передусім комунікативну, відповідно до соціальних норм поведінки, морально-етичних, естетичних та інших цінностей; досвід особистісно-ціннісного ставлення до соціуму, містить знання учнів про теорію мовних одиниць, у тому числі з національно-культурним компонентом, семантики мовних одиниць і вміння використовувати їх відповідно до соціально-мовленнєвої ситуації. Національно-культурна семантика простежується на всіх рівнях мови: фонологічному, морфологічному, лексико-семантичному, синтаксичному. Соціокультурна компетентність учнів 8–9 класів, крім означених компонентів, містить ще й комунікативний та соціокультурний досвід, здобутий учнями в процесі навчання в попередніх класах.

Конкретизуючи поняття соціокультурної компетентності в лінгводидактичному аспекті в роботі визначено її складники: знання мовної системи і теоретичних відомостей про мовні одиниці; країнознавчі та фонові знання; уміння співвідносити мовні засоби з завданнями, метою та умовами спілкування, тобто з мовленнєвою ситуацією; уміння організувати мовленнєве спілкування з урахуванням соціальних норм поведінки; володіння національно обумовленою специфікою вживання мовних засобів.

Позакласна робота з української мови є складником навчально-виховного процесу, однією із форм організації дозвілля учнів, оптимальна організація якого уможливорює зміцнення знань із предмета, готує їх до самостійної науково-дослідної роботи, стимулює розвиток творчих здібностей учнів, пізнавального інтересу.

Узагальнення наукових підходів до обґрунтування лінгводидактичних засад організації позакласної роботи з української мови дало змогу виокремити низку принципів, форм, методів, засобів, комплекс яких забезпечує продуктивне формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів. Лінгводидактичними засадами позакласної роботи визначено такі принципи: науковості, наочності, активності і свідомості, систематичності й

послідовності, доступності, міцності, зв'язку теорії з практикою, емоційності, креативності, індивідуалізації навчання, вибірковості, зв'язку позакласної роботи з роботою в класі, практичної спрямованості, добровільності, реалізації міжпредметних зв'язків, комунікативної спрямованості, соціокультурний, полікультурний; специфічні принципи навчання синтаксису, зокрема: навчання синтаксису у зв'язку з морфологією та іншими розділами; навчання синтаксису у зв'язку з пунктуацією та інтонацією; навчання синтаксису в поєднанні з розвитком зв'язного мовлення. Теоретичне підґрунтя організації позакласної роботи з української мови значною мірою зумовлює використання певних видів, форм та засобів організації позакласної роботи. Ефективними формами позакласної роботи на уроках української мови, що сприяють формуванню соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів, визначено: *систематичні та епізодичні*. До систематичних віднесено: мовний гурток, підготовку усних журналів, мовних радіопередач, випуск стіннівок та ін., до *епізодичних* – предметні олімпіади, тижні (декади) української мови, мовні ранки (вечори), екскурсії до бібліотек, музеїв, редакцій, конкурси, виставки, презентації лінгвістичної літератури, міжнародний дитячий конкурс з української мови імені Петра Яцика, мовно-літературний конкурс імені Тараса Шевченка. До лінгводидактичних засад організації позакласної роботи з української мови віднесено такі специфічні методи: 1) методи організації позакласної роботи, до яких належать метод стимулювального впливу змісту навчання, метод створення ситуації дискусії, проблемний виклад матеріалу, частково-пошуковий, дослідницький та 2) логічні методи, до яких належать: метод аналізу, метод визначення й пояснення понять, метод виділення головного, метод порівняння, метод узагальнення, метод конкретизації, метод доведення.

Означені принципи, форми, види, методи реалізуються лише комплексно у взаємозв'язку, функціонують як цілісна система, що забезпечує правильне визначення мети й завдань позакласної роботи з української мови, дає змогу активізувати пізнавальну діяльність учнів, сприяє формуванню

їхнього світогляду, удосконаленню вмінь самостійно працювати з інформацією, критично оцінювати її, застосовувати в практичній діяльності задля формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів.

Ретроспективний аналіз спеціальної літератури засвідчує, що проблема використання позакласної роботи з української мови знайшла своє втілення в спеціальних дослідженнях, зокрема: А. Гамалія “Розвиток усної і писемної мови учнів у позакласній роботі” (К., 1964), “Настільні мовні ігри” (К., 1969), Г. Передрій “Позакласна робота з української мови у 4-8 класах”, (1979), Т. Глухової “Позакласна робота як засіб піднесення ефективності уроку” (К., 1983); О. Потапенка “Гурткова робота з української мови в 4–8 класах” (К., 1989), спрямованих на вдосконалення в учнів навичок правильно, точно й образно висловлювати думку, дбати про багатство, чистоту і красу мовлення; на підвищення інтересу до української мови як навчального предмета, збудження прагнень вивчати, досліджувати мову; розвиток індивідуальних здібностей учнів, формування в них дослідницьких умінь.

У посібнику О. Біляєва, В. Мельничайка, М. Пентилюк та ін. “Методика вивчення української мови в школі” (К., 1987) питання організації позакласної роботи винесено в окремий розділ, у якому значну увагу приділено становленню позакласної роботи як одного з дієвих засобів поглиблення знань з української мови. Дещо докладніше описано зміст, структуру, форми позакласної роботи з української мови в посібнику І. Олійника, В. Іваненка, Л. Рожило, О. Скорик “Методика викладання української мови в середній школі” (К., 1989). Згодом ця тенденція збереглася і в підручнику авторського колективу М. Пентилюк, С. Карамана, О. Караман, О. Горошкіної, З. Бакум, М. Барахтяна, І. Гайдаєнко, А. Галетової, Т. Коршун, А. Нікітіної, Т. Окуневич, О. Решетілової “Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах” (К., 2000; 2004; 2009), у якому визначено низку дидактичних і виховних функцій позакласної роботи: розширення, поглиблення здобутих на уроках мови знань, удосконалення вмінь і навичок учнів; виховання в них ініціативи, самостійності, творчих здібностей.

Теоретичне осмислення проблеми організації позакласної роботи з української мови подано в працях В. Борисенко, Н. Голуб, О. Горошкіної, Н. Діденко, Р. Дружененко, В. Заєць, О. Караман, С. Карамана, О. Кучерук, А. Ляшкевич, С. Омельчука, М. Пентилюк, В. Тихоші, В. Федоренка, І. Хом'яка, С. Яворської та ін. Проте, як засвідчує аналіз, навчально-методичне забезпечення організації позакласної роботи з української мови у 8–9 класах потребує подальших розробок, які містили б ґрунтовні методичні рекомендації щодо проведення різних видів позакласної роботи з урахуванням вимог чинної програми з української мови, її змістових ліній, передусім соціокультурної.

У роботі розглянуто *змістовий компонент* позакласної роботи з української мови у 8–9 класах як мобільну, складну за структурою категорію, що тісно пов'язана з усім процесом навчання української мови учнів основної школи. У межах системного уявлення про зміст навчання української мови, про кінцевий результат цього процесу (сформованість ключових і предметних компетентностей), про соціокультурну компетентність, мету її формування (розвиток умінь, необхідних для сприймання, інтерпретації та використання української мови відповідно до культурного та соціального контекстів) можна вважати, що змістовий компонент формування соціокультурної компетентності є важливим складником класної та позакласної роботи з предмета: Окреслені змістові сегменти позакласної роботи з української мови сприяють збагаченню й розширенню знань учнів, розвивають їхні вміння і навички усного й писемного мовлення, творчі здібності, забезпечують ефективне формування соціокультурної компетентності.

Для з'ясування рівнів сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови було визначено такі критерії й показники: *когнітивний; позалінгвальний, комунікативний*. (На їх основі визначено рівні сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови: високий, достатній, середній, елементарний. Результати констатувального етапу педагогічного

експерименту підтвердили необхідність розроблення методики формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови.

Ефективна реалізація експериментальної методики залежала від вибору специфічних принципів, видів, форм, методів, прийомів, засобів. Були враховані сучасні підходи до вивчення української мови й організації позакласної роботи: особистісно орієнтований, компетентісний, діяльнісний, соціокультурний.

Дослідно-експериментальне навчання учнів 8–9 класів передбачало поетапне упровадження методики організації позакласної роботи. У процесі дослідження виділено три етапи: I етап – мотиваційний, II етап – основний; III етап – дослідницький.

Перший етап характеризувався підвищенням мотивації учнів до активної участі і співпраці в позакласній діяльності. З огляду на це учні систематично залучалися до гурткової роботи з української мови, реалізація якої уможливила формування в учнів стійкої мотивації до участі в позакласній роботі.

На другому етапі перевіряли вплив використання традиційних та інноваційних форм, методів, прийомів і засобів навчання із залученням текстів соціокультурного спрямування та граматичних завдань до кожного із текстів. Позакласну роботу організовували за розробленою авторською програмою, що передбачала проведення гуртків, мовних свят, мовних конкурсів, олімпіади, участі в проектній діяльності.

Третій етап дослідного навчання передбачав систематичне залучення учнів до дослідницької роботи в системі МАН.

За результатами формувального етапу експерименту виявлено позитивні зміни в рівнях сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 експериментальних класів порівняно з контрольними, також шляхом порівняльного аналізу зафіксовано позитивну динаміку в рівнях сформованості мовної та комунікативної компетентностей учнів 8–9 класів у

позакласній роботі за всіма показниками, тоді як в контрольних класах значних змін не відбулося.

Результати експериментального дослідження довели, що загальний показник якості знань підвищився: учні, які активно брали участь у позакласній діяльності, мають вищий рівень сформованості соціокультурної компетентності, уміння викладати власні думки; високу мотивацію до поглибленого вивчення української мови; обізнані з філологічною галуззю науки; виявляють готовність до професійно орієнтованого навчання; здатні застосовувати знання у практичній діяльності. Пропонованою методикою передбачено залучення учнів у процесі позакласної роботи з української мови до надбань національної культури, побуту, традицій, соціальних відносин, а відтак формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів.

Дисертація не претендує на вичерпність у розв'язанні усіх аспектів проблеми формування соціокультурної компетентності учнів у процесі позакласної роботи з української мови. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні інформаційно-комунікаційних засобів, розроблення позакласних програмних засобів, спеціалізованих професійно орієнтованих навчальних комплексів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамович С. Д. Мовленнєва комунікація / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова : підручник. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 472 с.
2. Александрова В.Ф. Поглиблюємо знання з української мови у процесі позакласної роботи. Навч.-метод. посіб. / В. Ф. Александрова. – К. : Агрармедіагруп, 2016. – 126 с.
3. Александрова В. Ф. Форми і види позакласної роботи з української мови, спрямовані на формування соціокультурної компетентності старшокласника // Матеріали III International Scientific and Practical Conference “The goals of the World Science 2017”. – Серія: Педагогіка. ISSN 2413-1032 (print) ISSN 2414-6404 (on line). – 2017. – Вип. № 2 18) у п’яти томах.
4. Александрова В. Ф. Становлення позакласної роботи з української мови в загальноосвітньому навчальному закладі. Наукові записки Бердянського педагогічного університету. – Серія: Педагогічні науки / Випуск 1. – Бердянськ, 2017. – С. 80-85.
5. Александрова В.Ф. Шляхи формування соціокультурної компетентності учнів 8-9 класів у позакласній роботі з української мови // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Стратегічні пріоритети філології й лінгводидактики в умовах реформування освітньої системи в Україні”: Секція 3. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Випуск № 4 (309) травень, 2017. – С. 96–106.
6. Александрова В.Ф. Змістовий компонент позакласної роботи з української мови у 8-9 класах загальноосвітнього навчального закладу// Педагогічний процес: теорія і практика. ORCID iD 0000-0003-1514-7171 – 2017. – Вип. 2(57), Київ, ТОВ “Видавниче підприємство “ЕДЕЛЬВЕЙС” – С. 90–95.
7. Александрова В.Ф. Принципи організації позакласної роботи з української мови в загальноосвітньому навчальному закладі //Наукові

- записки. Серія педагогічні науки. Київ, вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова.– Випуск СХХХ1(131.) ISSN 2310-371X. – 2016. – С.5-11.
8. Андрусенко В. П. Позакласна робота з навчального предмета / В. П. Андрусенко // Радянська школа. – 1981 – № 3 – С. 22–28.
 9. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитися і правильно говорити / [О. Сербенська, М. Білоус, Х. Дацишин та ін.]; за заг. ред. О. Сербенської : навч. Посібник. – 2-ге вид. доповн. і прероб. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 258 с.
 10. Бабич Н.Д. Психологічні умови викладання і вивчення української мови // УМЛШ. – 1980. – №8. – С. 26–31.
 11. Баган М. П. Мовні змагання [Текст]: кросворди, сценарії лінгвістичних ігор та конкурсів з української мови / М. П. Баган. – К. : Редакція загально педагогічних газет, 2003. – 112 с. – (Бібліотека “Шкільного світу”) (Українська мова та література. Бібліотека).
 12. Бакум З. П. Сучасний урок української мови : теоретичні проблеми / З. П. Бакум // Педагогічна освіта : теорія і практика. Психологія. Педагогіка : зб. наук. пр. – К. : Вид-во КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2006. – № 3. – С. 98–106.
 13. Бабарицька В. К., Короткова А. Я., Малиновська О. Ю. Екскурсознавство і музеєзнавство : Навч. посібник. – К. : Альтерпрес, 2007. – 462 с.
 14. Березина Л. В. К вопросу о развитии познавательной активности студентов неязыковых факультетов при обучении русскому языку. / Л. В. Березина // Вестник Дагестанского научного центра Российской академии образования. – 2012. – № 3. – С. 28 – 32.
 15. Бех І. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 2. – С 27–33.
 16. Белофастова Т. Ю. Особливості соціалізації особистості школяра в музейному середовищі // Соціалізація особистості: Збірник наукових

- праць / За заг. ред. проф. А. Й. Капської. Том ХІХ. – К. : Логос, 2003. – С.196 – 204.
17. Белофастова Т. Ю. Педагогічні засади діяльності музею як соціально культурного центру: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.06 “Теорія, методика і організація культурно-просвітницької діяльності” / Т. Ю. Белофастова. – Київ, 2003. – 20 с.
 18. Бібік Н. М. Профільна школа як стратегія рівного доступу учнівської молоді до якісної освіти // Стратегія управління закладами освіти в умовах реформування інформаційного суспільства: Матеріали ІІІ міжнародної науково-практичної конференції (22–24 квітня 2004 року). – Миколаїв, 2004. – С. 13–17.
 19. Біла книга національної освіти України / Акад. пед. наук України [Т. Ф. Алексєєнко [та ін.]; за ред. В. Г. Кременя. – К. : 2009. – 376 с.
 20. Білецький О. Методичні уваги для вчителя старшого концентру трудшколи (додаток до підруч. “Українська мова”) / О. Білецький, Л. Булаховський. – Держ. вид-во України, 1927. – 75 с.
 21. Білодід І. К. На шляхах перебудови школи / І. К. Білодід. – К. : Рад. шк. – 1959. – 81 с.
 22. Біляєв О. М. Сучасний урок української мови / Олександр Михайлович Біляєв. – К. : Рад. шк., 1982. – 176 с.
 23. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови : навч.-метод. посіб. /
 24. О. М. Біляєв. – К. : Генеза, 2005. – 180 с.
 25. Богданова І. М. Педагогічна інноватика : навч. посібник / Інна Михайлівна Богданова. – О. : “ТЕС”, 2000. – 148 с.
 26. Бодалев А. А. Психология общения : избр. психол. тр. : учеб.-метод. пособие / А. А. Бодалев. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Моск. психол.-соц. ин-т, 2002. – 319 с.
 27. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. / Л. И. Божович. – 1968. – С. 464.

28. Бондар В. І. Дидактика : підруч. для студ. вищ. пед. навч. закл. / В. І. Бондар. – К. : Либідь, 2005. – 264 с.
29. Бондарчук Л. М. Методику підказує текст : [навч. посіб.] / Людмила Іванівна Бондарчук. – Тернопіль : Мальва-ОСО, 2001. – 160 с.
30. Борисенко В. Сова К. Мовна вікторина як форма позакласної роботи з української мови // Українська мова і література в школах України. – 2016. – № 5. – С. 3–7.
31. Бориско Н.Ф. Диалог культур и содержание материалов учебно-методического комплекса // Іноземні мови. – 1999. – № 2. – С. 53–58 с.
32. Варзацька Л. Організація проектної діяльності учня / Л. Варзацька, Л. Кратасюк // Дивослово. – 2004. – № 11. – С. 10 – 19.
33. Варій М. Й. Загальна психологія : підр. [для студ. вищ. навч. закл.] / М. Й. Варій – [3-тє вид.]. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 1007 с.
34. Вениг Н. Н. Формирование речевой компетенции старшеклассников: Дис. ... канд. пед. наук. – Херсон, 2001. – 206 с.
35. Выготский Л. С. Вопросы детской (возрастной) психологии: В 6 т. / Л. С. Выготский – М.: Педагогика. – Т. 4. – 356 с.
36. Волощук І. Структура творчих здібностей особистості / І. Волощук // Укр. мова і літ. в шк. – 2002. – № 6. – С. 47–52.
37. Волкова Н. П. Педагогічні комунікації : навч. посіб. / Н. П. Волкова. – Д. : РВВДНУ, 2002. – 90 с.
38. Гамалій А. Розвиток усної і писемної мови учнів у позакласній роботі. – К. : Рад. шк. – 1964. – 85 с.
39. Гамалій А. Настільні мовні ігри. – К. : Рад. шк. – 1969. – 86 с.
40. Глухова Т. Позакласна робота як засіб піднесення ефективності уроку / Т. Глухова. – К. : Рад. шк. – 1983. – 119 с.
41. Голуб Н. Мовленнєві жанри на уроках української мови у 8–9 класах [Текст] Н. Голуб // Українська мова і література в школі. – 2015. – №1. – 64 с. – С. 13–18.

42. Голуб Н. Метод проектів у навчанні української мови / Н. Голуб // Укр. мова і літ. в шк. – 2013. – № 8. – С. 15 – 19.
43. Голуб Н. Б. Сучасний урок української мови в умовах компетентнісного навчання / Ніна Борисівна Голуб // Українська мова і література в школах України. – 2014. – № 7-8. – С. 69-71.
44. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методолог. поради молодим науковцям / Семен Устимович Гончаренко. – Київ; Вінниця : Планер, 2010. – 308 с.
45. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / Семен Устимович Гончаренко. – 2-ге вид., доп. і випр. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 522 с.
46. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення / К. Г. Городенська // Інститут української мови НАН України. – К. : КММ, 2014. – 124 с.
47. Горошкіна О. М. Методика навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах III-го ступеня природничо-математичного профілю: дис... докт. пед. наук: 13.00.02 / О. М. Горошкіна. – Херсон, 2005. – 425 с.
48. Горошкіна О. М. Інтерактивні методи навчання української мови / О. М. Горошкіна // Освіта Донбасу. – 2004. – № 2. – С. 29 – 34.
49. Горошкіна О. М. Сучасний урок української мови: від планування до проведення [Текст]: методичні рекомендації / О. М. Горошкіна, Л.О. Попова // – Луганськ, 2010. – С. 111.
50. Грицай Н. Б. Активізація пізнавальної діяльності учнів основної школи у позакласній роюботі з біології : дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Н. Б. Грицай; М-во освіти і науки України, Міжнар. економіко-гум. ун-т ім. акад. С. Дем'янчука. – Рівне, 2007. – 276 с.
51. Грінченко Борис. Твори: в 2-х т. – К. : Наук.думка,1990. – Поетичні твори. Оповідання. Повісті. – 640 с.

52. Груба Т. Л. Формування полікультурної компетентності учнів профільної школи засобами тексту / Т. Л. Груба // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки : збірник наукових праць / За ред. проф. А. Л. Ситченка. – № 4 (51), грудень 2015. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2015. – С. 63–67.
53. Гузик Н. В. Розвиток ідеї особистісно орієнтованого навчання та її реалізація в сучасних умовах шкільної освіти / Надія Валентинівна Гузик // Наука і освіта. – 2009. – № 10. – С. 113–118.
54. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття) // Освіта. – 1993. – Грудень. – № 44–46.
55. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Проект // Дивослово. – 2011. – №1 – С. 20–27.
56. Дзюбенко А. А. Новые информационные технологии в образовании / А. А. Дзюбенко. – М., 2000. – 104 с.
57. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
58. Діденко Н. Методика позакласної роботи з української мови у процесі профільного навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02. “Теорія та методика навчання (українська мова)” / Н. Діденко – К., 2015. – 20 с.
59. Діденко Н. М. Використання ресурсного потенціалу музейної педагогіки як інноваційної технології на уроках української словесності / Н. М. Діденко // Українська мова й література в школах України: щомісячний науково-методичний та літературно-мистецький журнал № 2 (131) лютий 2014. – С. 26 – 32.
60. Донченко Т. К. Про концепцію вивчення рідної мови / Т. К. Донченко // Укр. мова і л-ра в шк. – 1993. – № 1. – С. 3–4.

61. Донченко Т. К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови / Т. К. Донченко. – К. : Фондація ім. О. Ольжича, 1995. – 251 с.
62. Дороз В. Ф. Методика навчання української мови в загальноосвітніх закладах. Навч. пос. / В. Ф. Дороз, 2008. – 386 с.
63. Дороз В. Ф. Українська мова в діалозі культур: навч. посіб. – К. : Ленвіт, 2010. – 320 с
64. Дружененко Р. С. Етнопедagogічні засади формування мовленнєвих умінь і навичок учнів основної школи [Текст]: дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.02. “Теорія та методика навчання (українська мова)” / Дружененко Раїса Сергіївна: Херсонський держ. ун-т–Херсон, 2005. – 255 арк. : табл. – арк.180–200.
65. Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень ; [заст. голов. ред. О. Я. Савченко, В. П. Андрущенко ; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва ; члени редкол.: І. Д. Бех, Н. М. Бібік, В. Ю. Биков та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
66. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва]. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
67. Задесенець М. П. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особистості / М. П. Задесенець. – К. : “Вища школа”, 1978. – 263 с.
68. Заєць В. Г. Лінгвометодичні засади навчання української мови учнів 8–9-х класів з поглибленим вивченням на текстовій основі міжпредметного змісту : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Заєць Валентина Григорівна. – Київ, 2013. – 259 с.
69. Зайченко І. В. Педагогіка: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / І. В. Зайченко. – 2-ге вид. – К. : Освіта України: КНТ, 2008. – 526 с.
70. Закон України “Про загальну середню освіту” // Освіта України: нормативно-правові документи. – К. : Міленіум, 2001. – С. 126.

71. Закон України “Про національну програму інформатизації” – [Електронний ресурс]. – Режим доступу URL : [http:// www.osvita.org.ua](http://www.osvita.org.ua).
72. Закон України “Про освіту” : зб. законів (за станом на 10 березня 2002 р.) / Верховна Рада України – Законодавство України про освіту – К. : Парламентське вид-во, 2002.
73. Засоби інформаційно-комунікаційних технологій єдиного інформаційного простору системи освіти України : монографія / [В. В. Лапінський [та ін.]; за наук. ред. проф. В. Ю. Бикова. – К. : Пед. думка, 2010. – 160 с.
74. Захарчук-Дуке О. О. Розвиток культури мовлення майбутніх учителів української мови і літератури з використанням інформаційно-комунікаційних технологій школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02. “Теорія та методика навчання (українська мова)” / О. О. Захарчук-Дуке. – К., 2015. – 20 с.
75. Збірник курсів за вибором і факультативів з української мови / За загальною редакцією Таранік-Ткачук К.В. – К. : Грамота, 2011.
76. Збірник наказів та розпоряджень УРСР. – 1952. – № 20. – 22 с.
77. Зимняя И. А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. – Изд. второе, доп., испр. и перераб. – М.: Издательская корпорация “Логос”, 2000. – 384 с.
78. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії. – К. : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
79. Іваха Т. С. Підготовка студентів до організації позакласної роботи з хімії: дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Іваха Тетяна Сергіївна. – К., 2003. – 227 с.
80. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика : пер. с нем. / К. Ингенкамп. – М. : Педагогика, 1991. – 238 с.
81. Інтерактивні технології навчання / [Пометун О. І., Пироженко Л. В., Коберник Г. І., Роєнко Л. М., Баліцька Н. Г.]. – К. : Науковий світ, 2004. – 86 с.

82. Капська А. Й. Педагогіка живого слова : навч.-метод. посіб. / А. Й. Капська. – К. : ІЗМН, 1997. – 140 с.
83. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – Л. : БаК, 2012. – 536 с.
84. Караман О. Технологічний підхід до розробки комп'ютерних програм з теми “Односкладні речення” у 8 класі гімназії / О. Караман // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка : зб. наук. пр. / Ред. кол. І. Д. Бех, З. Ф. Сіверс, Е. В. Белкіна та ін. – К.; КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2006. – № 6. – С. 142–149.
85. Караман С. Позакласна робота з української мови / С. Караман // Українська література в загальноосвітній школі. – 2004. – № 9. – С. 45-47.
86. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії : навч. посібник для студентів вищих закладів освіти/ С. О. Караман. – К. : Ленвіт, 2000. – 272 с.
87. Караман С. О. Зміст і технології навчання української мови в гімназії : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / Караман Станіслав Олександрович. – К., 2000. – 425 с.
88. Караман С. О. Поглиблене вивчення української мови в гімназіях та загальноосвітніх школах / С. О. Караман // Дивослово. – 1994. – № 7. – С. 34-37
89. Караман С. Культура усного і писемного мовлення: Практичні заняття з розділу “Орфоепічні, графічні норми української мови” / С. Караман, О. Караман. – 2-е вид. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка. – 2007. – 52 с.
90. Караман С. Лінгводидактичні основи поглибленого вивчення української мови в середній школі : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / С. Караман ; Київ. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1992. – 179 с.
91. Караманов О. В. Музейна педагогіка в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи / О. В. Караманов // Освіта та педагогічна наука. – 2012. – № 3 (152). – С. 5 – 12.

92. Кобцев Д. А. Українська мова. Диктанти. 9 клас / Д. А. Кобцев. – Х. : Вид. група “Основа”, 2015. – 140 с.
93. Когут О. І. Інформаційні технології навчання української мови і літератури / – Тернопіль, 2005. – 204 с.
94. Колобродова І. Запровадження он-лайн-навчання [Текст] / І. Колобродова // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. – 2013. – № 5. – С. 32–37.
95. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи ; під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – 112 с.
96. Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи // Радянська школа. – 1991. – № 6. – С. 48 – 56.].
97. Копитіна І. В. Українська мова у визначеннях, таблицях і схемах. – Сьоме вид. – Х.; Веста: Видавництво “Ранок”, 2010. – 112 с.
98. Корицька Г. Сучасний урок української мови в умовах розвитку хмаро орієнтованих технологій / Галина Корицька // Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. – 2015. – № 4 (57). – С. 33-40.
99. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк ; за ред. Л. М. Проколієнко. – К. : Рад. шк., 1989. – 608 с.
100. Кучерук О. А. Основи естетичного виховання в шкільному курсі української мови [Текст]: Навч. посіб. для студ. вузів / О. А. Кучерук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 200 с.
101. Кучерук О. А. Методологічні засади особистісно орієнтованої лінгводидактики / О. Кучерук // Українська мова й література в школі. – 2013. – № 6. – С. 20 – 24.
102. Кучерук О. А. Основні напрями розвитку електронної лінгводидактики [Електронний ресурс] / О. А. Кучерук // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2014. – Т. 41. – № 3. – С. 83-91. – Режим доступу: <http://goo.gl/gR1dfh>, вільний. – Назва з екрану.

103. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 420 с.
104. Лук'янченко О. Г. Забезпечення наступності в лінгвістичній підготовці учнів та студентів засобами краєзнавчо-дослідницької роботи: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / О. Лук'янченко ; Інститут вищої освіти АПН України. – К., 2002. – 179 с.
105. Максименко С. Д. Загальна психологія. Навчальний посібник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
106. Малафійк І. В. Дидактика. Навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей і вчителів. – К. : Кондор, 2004. – 398 с.
107. Мамчур Л. Витоки компетентнісного підходу до навчання мови в дослідженнях вітчизняних учених / Л. Мамчур // Укр. мова і л-ра в шк. – 2011. – № 2. – С. 8 – 12.
108. Мамчур Л. І. Лінгвістичні основи формування комунікативних умінь текстотворення / Л. І. Мамчур // Укр. мова і л-ра в шк. – 2009. – № 2. – С. 2 – 6.
109. Мамчур Л. Теоретичні підходи до формування комунікативної компетентності учнів основної школи / Л. Мамчур // Зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань : ПП Жовтий, 2010. – Ч. 4. – 305 с. – Режим доступу : udpu.org.ua/files/fahovi_vydannya/univer/2010
110. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: Пособие для учителя. – М. : Просвещение, 1983. – 96 с.
111. Мацько Л. Культура української фахової мови : навч. посіб. / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець . – К. : Академія, 2007. – 359 с.
112. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі / Л. І. Мацько. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.

113. Машбиць Є. І. Психолого-педагогічні проблеми комп'ютеризації навчання / Є. І. Машбиць. – М.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 158 с.
114. Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови: Конструювання. Редагування. Переклад: Посібник для вчителів / В.Я. Мельничайко – К. : Рад. шк., 1984. – 276 с.
115. Методика вивчення української мови в школі : посіб. для вчителів / Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І., Рожило Л. П. – К. : Рад. шк., 1987. – 246 с.
116. Методика викладання української мови в середній школі / [І. С. Олійник, В. К. Іваненко, Л. П. Рожило, О. С. Скорик] ; за ред. І. С. Олійника. – К. : Вища школа, 1979. – 308 с.
117. Методика викладання української мови в середній школі [за ред. С. Х. Чавдарова, В. І. Масальського]. – К. : Рад. школа, 1962. – 327 с.
118. Методика ігрових занять : Навчальний посібник / П. М. Олійник, Р. Р. Балан, О. Ф. Вербило та ін. / За ред. П. М. Олійника. – К. : Вища шк., 1992. – 213.
119. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах: [навчально-методичний посібник для студентів-філологів] / [М. І. Пентилюк, А. Г. Галетова, С. О. Караман та ін.] за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2000. – 264 с.
120. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів за редакцією М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, З. П. Бакум, М. М. Барахтян, І. В. Гайдаєнко, А. Г. Галетова, Т. В. Коршун, А. В. Нікітіна, Т. Г. Окуневич, О. М. Решетилова. – К. : Ленвіт, 2009. – 400 с.
121. Мова наша – українська : навч.-метод. посіб. для вчителя / Л. І. Мацько, О. М. Семенов, Н. Б. Голуб та ін. ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Богданова А. М., 2011. – 512 с.

122. Моделювання й інтеграція сервісів хмаро орієнтованого навчального середовища: монографія / [Копняк Н., Корицька Г., Литвинова С., Носенко Ю. та ін.]; за заг. ред. С. Г. Литвинової. – Київ. : ЦП “Компринт”, 2015. – 163 с.
123. Мокрогуз О. П. До питання ергономічності мультимедійної презентації як фактору її ефективності / О. П. Мокрогуз // Комп’ютер у школі та сім’ї. – 2012. – № 3. – С. 49.
124. Морзе Н. В. Основи інформатизаційно-комунікаційних технологій. –К. : Вид-ча група BHV, 2007. – 352 с.
125. Моцак С. І. Методичні основи організації позаурочної роботи з історії у профільних класах: дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02 / Моцак Світлана Іванівна. – К., 2011. – 254 с.
126. Навчання української мови в старшій школі на академічному рівні : посіб. для вчителя / авт. кол. : Шелехова Г. Т., Голуб Н. Б., Бондаренко Н. В., Новосьолова В. І., Федорчук Т. М., Косянчук С. В. – К. : Пед. думка, 2012. – 208 с.
127. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Українська мова; Українська література. 5-9 класи. – К. : Видавничий дім “Освіта”, 2013. – 160 с.
128. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ ст. // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 2. – С. 5–27.
129. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / [В. П. Андрущенко [та ін.]; за заг. ред. В. Г. Кременя. – К. : Пед. думка, 2011. – 304 с.
130. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. [Електронний ресурс] / Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашнікова та ін. – Київ, Міністерство освіти і науки України, 2016. – 36 с. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/Новини%202016/12/05/konczepczyia.pdf>
<http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepczyia.pdf>

131. Новаківська Л. Олена Пчілка і українські діти /Л. Новаківська // Рідна школа. – 1998. – №11. – С. 8–9.
132. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования : учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повышения квалиф. пед. кадров / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров ; под. ред. Е. С. Полат. – [2-е изд., стер.]. – М. : Издательский центр “Академия”, 2005. – 272 с.
133. Омельчук С. А. Слово розумне, моральне, емоційне... (Мовні засоби створення ораторського виступу та методика їх опрацювання на аспектних уроках української мови) / С. А. Омельчук // Укр. мова й л-ра в серед. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5. – С. 53 – 62.
134. Омельчук С. Вивчення іменника на матеріалах лексичних новотворів: дослідницьке [Текст] / Сергій Омельчук // Українська мова і література в школі. – 2012. – № 4. – С. 15–17.
135. Омельчук С. А. Розробки уроків з української мови для 11 класу нової 11-річної школи: Рівень стандарту / С. А. Омельчук, А. І. Ляшкевич // Бібліотечка “Дивослова”. – 2011. – № 6. – 64 с.
136. Омельчук С. Запитання, їхня роль у розвитку мисленнєвої активності учнів (На матеріалі підручників української мови для 6 класу 12-річної школи) [Текст] / Сергій Омельчук // Дивослово. – 2010. – № 4. – С. 8–10.
137. Оніпко Р., Штепа О. Г. Об'єднуючі форми позакласної роботи в сучасній школі // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Спадщина Макаренка А. С.: педагогічні пріоритети сучасності” (м. Полтава, 12-14 березня, 2008.) / За заг. ред. проф. М. В. Гриньової – Полтава: Астроя, 2008. – С. 247–249.
138. Онкович Г. В. Українознавство і лінгводидактика / Г. В. Онкович – К. : Логос, 1997. – 108 с.
139. Основи загальної психології: Навчальний посібник: У 2-х т. / Укл.: Полозенко О. В., Омельченко Л. М., Яшник С. В., Свистун В. І.,

- Стахневич В. І., Мартинюк І. А., Жуковська Л. М. – К. : НУБіП, 2009. – Т. 1. – 322 с.
140. Основи стандартизації інформаційно-комунікаційних компетентностей в системі освіти України : метод. рек. / [В. Ю. Биков [та ін.]; за заг. ред. В. Ю. Бикова, О. М. Спіріна, О. В. Овчарук.– К. : Атіка, 2010. – 88 с.
141. Особистісно орієнтовані технології навчання і виховання у вищих навчальних закладах : кол. моногр. / [В. Андрущенко, Н. Дівінська, Б. Корольов та ін.] ; за заг. ред. В. Андрущенко, В. Лугового. – К. : Пед. думка, 2008. – 254 [2] с., іл.
142. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: навч. посібн. [для студ. вищих навч. закладів освіти] / Є. А. Пасічник. – К. : Ленвіт, 2000. – 384 с.
143. Педагогіка вищої школи : Навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмельюк, А. В. Семенова та ін.: За ред. З. Н. Курлянд. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 495 с.
144. Пентилюк М. Теоретичні засади методики навчання української мови / М. Пентилюк // Українська мова й література в сучасній школі. – 2013. – № 5. – С. 2–6.
145. Пентилюк М. І. Концепція когнітивної методики навчання української мови [Текст] / М. І. Пентилюк, А. В. Нікітіна, О. М. Горошкіна // Дивослово. – 2004. – № 8. – С. 5–9.
146. Пентилюк М. І. Концепція навчання української мови в системі профільної освіти (проект) / М. І. Пентилюк, О. М. Горошкіна, А. В. Нікітіна // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – № 9 – 10. – 2006. – С. 76 – 84.
147. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика [Текст] : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.

148. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика [Текст] : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
149. Пентилюк М. Сучасний урок української мови / М. І. Пентилюк, Т. Г. Окуневич. – Х.: Вид. група “Основа”, 2007. – 176 с.
150. Пентилюк М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: збірник статей / Марія Іванівна Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с. – С. 21.
151. Пентилюк М. І. Закономірності навчання рідної мови / М. І. Пентилюк // Зб. наук. пр. Педагогічні науки. – Вип. X. – Херсон : Айлант, 1999. – С. 203–208.
152. Передрій Г. Про цікаві завдання й ігрові форми роботи з української мови / Г. Передрій // Дивослово. – 2005. – № 1. – 66 с.
153. Передрій Г. Р. Позакласна робота з української мови в 4-8 класах: Посібник для вчителів / Ганна Передрій. – Київ: Радянська школа, 1979. – С. 157.
154. Перхайло Н. А. Формування текстотвірної компетентності старшокласників у процесі профільного навчання української мови : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Перхайло Неля Антонівна. – Київ, 2013. – 225 с.
155. Плиско К. М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі / К. М. Плиско. – Харків, 1995. – 109 с.
156. Подмазін С. Філософсько-теоретичні основи особистісно орієнтованої освіти / Сергій Подмазін // Директор школи. – 2013. – № 4. – С. 73–78.
157. Позакласна робота з рідної мови в школі / Упоряд. К. Ю. Голобородько. – Х.: Вид. група “Основа”, Б-ка журн. “Вивчаємо українську мову та літературу”; Вип. 2 (15)), 2005 – 144 с.
158. Позакласна робота з рідної мови у школах нового типу: Методичний посібник для вчителів / І. П. Лопушинський, І. І. Маруніч / Відп. за випуск К. Ю. Голобородько. – Херсон : ХДПІ, Південноукраїнський РІПО, 1996. – 76 с.

159. Пометун О. І. Інтерактивні методики та система навчання / О. І. Пометун. – К. : Шкільний світ, 2007. – 112 с.
160. Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. Посіб. / О. Пометун, Л. Пироженко; за ред. О. І. Пометун. – К. : Вид-во А.С.К., 2004. – 192 с.
161. Потапенко О. Гурткова робота з української мови в 4–8 кл. : посіб. для вчителя / О. Потапенко. – К. : Рад.шк., 1989. – 111 с.
162. Потапенко О. І., Потапенко Г. І. Методика викладання української мови. Практикум : Навчальний посібник. К., Вища шк., 1992. – 126 с.
163. Потапова Р. К. Новые информационные технологии и лингвистика: [Учебное пособие. Изд. 4-е, стереотипное] / Р. К. Потапова. – М. : КомКнига, 2005. – 368 с.
164. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: Посібник для студентів пед. університетів та інститутів / кол. авторів за ред. М. І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2011. – 366 с.
165. Проект Закону України “Про освіту” [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/gromadske-obgovorennya-zakonoproektu-%C2%ABpro-osvitu%C2%BB.html> – Назва з екрану
166. Про навчальні програми з позашкільної освіти лист МОН № 1/9-502 від 18.07.13 року].[Закон України “Про позашкільну освіту” // Відомості Верховної Ради України. – 2000, – № 46, с. 393.
167. Про порядок ведення і перевірку шкільних зошитів. Методичний лист. – К. : Рад. шк. –1962. – 18 с.
168. Проблеми і перспективи розвитку освіти. Організація дистанційної освіти у загальноосвітній та вищій школі : зб. наук. статей Всеукр. наук. конф., 15 – 16 січ. 2016 р. – Дніпропетровськ : Global Nauka, 2016. – 200 с.

169. Програма української мови для початкової та середньої школи (з російською мовою викладання). – Харків, 1933. – 15 с.
170. Програма факультативних занять з української мови і української літератури. – К. : Радянська школа, 1969. – 25 с.
171. Програми з позашкільної освіти. Дослідницько-експериментальний напрям / [Л. Л. Барановська, О. В. Биковська, О. І. Борзенко та ін. ; упоряд. О. В. Лісовий, С.О. Лихота]. – К. : ТОВ “Інформаційні системи”, 2010. – Вип. 2. – 124 с.
172. Промська А. А. Позакласна робота з рідної мови [Текст] / А. А. Промська // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2007. – № 19/21. – С. 2–3.
173. Прядка Я. Ю. Риторичні вправи на уроках української мови в старших класах / Я. Ю. Прядка // Педагогіка вищої та середньої школи. – 2012. – № 35. – С. 130–136.
174. Психологія / [ред. Г. С. Костюка]. – К. : Рад. школа, 1968. – 568 с.
175. Радзієвська Т. В. Текст як засіб комунікації / Тетяна Вадимівна Радзієвська ; відп. ред. М. М. Пешак. – 2-е вид., стер. – К. : НАН України; Ін-т мови, 1998. – 194 с.
176. Работа со школьниками в краеведческом музее: Сценарии занятий / Под ред. Н.М. Ланковой. – М. : Гуман.изд.центр ВЛАДОС, 2001. – 224 с.
177. Рідна мова / Упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с. (Бібліотечна серія Фундації ім. митрополита Іларіона (Огієнка) “Запізніле вороття”. Серія 2. “Зарубіжні першодруки” . Том 8).
178. Рожило Л. П. Психологічні особливості вироблення мовних умінь і навичок / Л. П. Рожило // Укр. мова і л-ра в шк. – 1986. – № 9. – С. 38 – 45.
179. Рожило Л. П. Метод спостережень на уроках мови / Л. П. Рожило, О. М. Шпортенко // Укр. мова і л-ра в шк. – 1973. – № 2. – С. 58 – 64.

180. Романенко Ю. О. Засвоєння учнями старших класів комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами предметів гуманітарного циклу: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Романенко Юлія Олександрівна. – К. : 2006. – 323 с.
181. Роменець В. А. Психологія творчості / В. А. Роменець – К. : Либідь, 2001.
182. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 1999. – 720 с.
183. Рубинштейн С. Л. Принцип творческой самодеятельности / С. Л. Рубинштейн // Вопросы философии. – 1989. – № 4.
184. Румянцева М.В. Обучение лингвистически одаренных школьников иностранному языку в условиях дополнительного образования: дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Марина Валентиновна Румянцева. – Санкт-Петербург, 2006. – 188 с.
185. Русова С. Ф. Дошкільне виховання [Текст] : Впорядковані лекції / С. Ф. Русова. – Катеринослав: Українське видавництво, 1918. – 162 с.
186. Русова С. Ф. Нові методи дошкільного виховання [Текст] / С. Ф. Русова. – Прага, 1927. – 39 с.
187. Садовнікова О. Метод проектів на уроках української мови як засіб формування пізнавально-творчих умінь старшокласників / О. Садовнікова // // Укр. мова і л-ра в шк. – 2007. – № 4. – С. 8–13.
188. Садовнікова О. П. Розвиток творчої самостійності учнів колегіумів у процесі вивчення української мови : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Садовнікова Ольга Павлівна. – К., 2008. – 265 с.
189. Семеног О. М. Культура наукової української мови : навч. посіб. / О. М. Семеног. – К. : Академія, 2010. – 216 с.
190. Семеног О. М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: Монографія. – Суми: ВВП “Мрія – 1” ТОВ, 2005. – 404 с.

191. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності : навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. / В. А. Семиченко. – К. : Вища школа, 2004. – 336 с.
192. Середюк Г. М. Позакласна робота з української мови та літератури / Г. М. Середюк. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2007. – 136 с.
193. Симоненко Т. Типологія навчальних текстів у структурі сучасного уроку рідної мови / Т. Симоненко // Українська мова і література в школі. – 2006. – № 2. – С. 50–53.
194. Симоненкова Т. Формування творчих здібностей учнів засобами української мови / Т. Симоненкова // Українська мова і література в школі. – 2012. – № 7. – С. 6 – 10.
195. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник / С. О. Сисоєва. – К. : Міленіум, 2006. – 346 с.
196. Сікорський П. Концепція розвитку профільного навчання у загальноосвітніх школах України / П. Сікорський // Освіта. – 2003. – № 39. – С. 10–11.
197. Скуратівський Л. В. Пізнавальні завдання з української мови [Текст] : посіб. для вчителя / Леонід Віталійович Скуратівський. – К. : Рад. шк., 1987. – 144 с.
198. Скуратівський Л. Інформаційні технології як засіб мовленнєвого розвитку учнів у процесі навчання української мови в основній школі [Текст] / Леонід Скуратівський // Українська мова і література в школі. – 2005. – № 4. – С. 7–10.
199. Скуратівський Л. Концепція мовної освіти 12-річної школи (українська мова) [Текст] / Л. Скуратівський // Українська мова і література в школі. – 2001. – № 2. – С. 4–10.
200. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська. – К. : Знання, 2006 – 213 с.
201. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посіб./ Кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк – К. : Ленвіт, 2015. – 320 с.

202. Смужаниця Н. М. Телевізійні передачі на уроках української мови і літератури / Н. М. Смужаниця // Методика викладання української мови і літератури. – 1978. – №8. – С. 132–140.
203. Снагощенко В. В. Музейна педагогіка в професійному самовизначенні юнацтва і молоді / В. В. Снагощенко // Зб. наук. пр. Сум. держ. пед. ун-ту ім. А. С. Макаренка. Сер. Пед. науки. – Суми, 2002. – С. 439–445.
204. Солодюк Н. В. Лінгводидактичні засади функціонування інтерактивних методів на уроках української мови в старших класах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Солодюк Наталія Володимирівна. – Луганськ, 2009. – 219 с.
205. Сорокун П. А. Основы психологии : Учеб. пособие / П. О. Сорокун. – Псков: ПГПУ, 2005. – 312с.
206. Стахів М. О. Український комунікативний етикет : навч.-метод. посіб. / М. О. Стахів. – К. : Знання, 2008. – 245 с.
207. Стахів М. Аналітичні, конструктивні та комунікативні вправи при опрацюванні відокремлених членів речення у педагогічному коледжі [Текст]: научне издание / М. Стахів // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту. Серія : педагогіка. – Тернопіль, 2000. – Вип. 10. – С. 116–121.
208. Стельмахович М.Г. Етнопедagogічні основи методики української мови / М. Г. Стельмахович // Укр. мова і л-ра в шк. – 1993. – №№5-6. – С. 19–23.
209. Степанишин Б. І. Література – вчитель – учень (Самостійне вивчення учнями літератури): Посібник для вчителя / Б. І. Степанишин. – К. : Освіта, 1993. – 240 с. – С. 224.
210. Столяров Б. А. Музейная педагогика. История, теория, практика : Учебное пособие / Б.А. Столяров. — М. : Высшая школа, 2004. — 216 с.
211. Стріха А.Д., Гуревич А.Ю. Цікава грамати́ка: Посібник для вчителя / А. Д. Стріха, А. Ю. Гуревич – К. : Рад. шк., 1991. – 112с.

212. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям [Текст] / В. А. Сухомлинский. – 2 изд. – К. : Радянська школа, 1981. – 382 с. – (Педагогическая библиотека) – С. 46.
213. Сухомлинський В. Виховання в учнів любові і готовності до праці / В. Сухомлинський. – К., 1959. – Серія I., №6. – С. 46.
214. Сухомлинський В. О. Вибр. твори у 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 360.
215. Сухомлинський В. О. Слово про слово / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1976 – Т. 5. – 639 с.
216. Сучасний тлумачний словник української мови / за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Х.: Школа, 2008. – 1008 с.
217. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – Київ – Вінниця: 2000. – С. 4–7.
218. Тарасевич Я. Ю. Методика навчання риторики у старших класах профільної школи : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02 / Тарасевич Янна Юріївна. – К., 2013. – 214 с.
219. Технологія розробки дистанційного курсу : навч. посіб. / В. Ю. Биков, В. М. Кухаренко, Н. Г. Сиротенко [та ін.] ; за ред. В. Ю. Бикова, В. М. Кухаренка. – К. : Міленіум, 2008. – 324 с.
220. Технологія сучасного уроку рідної мови / Н. Б. Голуб, Л. М. Дяченко, Н. М. Остапенко, В. В. Шляхова; За ред. Н. М. Остапенко. – Черкаси : Відлуння, 1999. – 128 с.
221. Тихенко Л. В. Формування творчих здібностей старшокласників у процесі дослідницької діяльності в Малій академії наук України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / Л.В. Тихенко – К., 2008. – 20 с.
222. Ткачук Н. Золоті дзвони соняшників, зморшкуваті долоні вересня і 10 завдань з української мови за темою “Складне речення” [Текст] :

- матеріали до уроку зачаровування словом / Н. Ткачук // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 10. – С. 78–81.
223. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція: Монографія / Г. Л. Токмань. – К. : Міленіум, 2002. – 320 с.
224. Тюріна Т. М. Тиждень української мови та літератури у школі. 5 – 12 класи. – Х. : Вид – во “Ранок”, 2008.
225. Ужченко В. Д. Образи рідної мови / В. Д. Ужченко – Луганськ : Знання, 1999. – 216 с.
226. Українська мова : підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. – К. : Літера ЛТД, 2016. – 296 с.
227. Українська мова : підруч. для 8 кл. шк. з укр. мовою навчання (Профільний рівень) / В. І. Тихоша, С. О. Караман / За ред. М. Я. Плющ. – К. : Освіта, 2000. – 240 с.
228. Українська мова : підруч. для 9 кл. шк. з укр. мовою навчання (Профільний рівень) / М. Я. Плющ, В. І. Тихоша, С. О. Караман, О. В. Караман. – К. : Освіта, 2014. – 368 с.
229. Українська мова : підруч. для 10 кл. шк. з укр. мовою навчання (Профільний рівень) / М. Я. Плющ, В. І. Тихоша, С. О. Караман, О. В. Караман. – К. : Освіта, 2010. – 416 с.
230. Українська мова : підруч. для учнів старших кл. сер. навч. закладів нефілол. профілю та абітурієнтів / Галетова А. Г., Гайдаєнко І. В., Горошкіна О. М., Паламарчук О. С., Пентилюк М. І. – К. : Ленвіт, 2003. – 272 с.
231. Українська мова. 10–11 класи [Текст] : програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів (з українською мовою навчання) : академічний рівень / уклад. Г. Т. Шелехова, В. І. Новосьолова, Я. І. Остаф. – К. : Грамота, 2011. – 56 с.

232. Українська мова. Усний і письмовий (диктант) екзамен. Поглиблений етап вивчення: Навч. посібник у двох книгах / Караман О. В., Караман С.О. та ін. / За заг. ред. С. О. Карамана. – К. : Магістр-S, 1999. – 304 с.
233. Українська мова: підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням укр. мовою: академічний рівень, профільний рівень / С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ, В. І. Тихоша. – К. : Освіта, 2011. – 416 с.
234. Українська мова: підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів (рівень стандарту) / С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова. – К. : Грамота, 2011. – 336 с.
235. Українська мова. Енциклопедія / За ред. І. О. Муромцева. – К. : Видавництво “Майстер-клас”, 2011. – 400 с.
236. Українська мова в середній школі (матеріали до серпневих нарад учителів). – Державне учбово-педагогічне видав-во “Радянська школа”. – К. – 1938. – 27 с.
237. Українська мова: 8–9 класи : Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (класів) з поглибленим вивченням української мови /Укладачі: С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ, В. І. Тихоша. – К. : Грамота, 2009. – 100 с.
238. Українська радянська енциклопедія. Т II. – К. : УРЕ, 1963. – С. 302.
239. Український проект “Якість освіти” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yakistosviti.com.ua/uk/Golovna>. – Назва з екрану.
240. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения: В 2 т./ Под ред. А. И. Пискунова. – М., 1974.
241. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори [Текст]: у 2 т. / К. Д. Ушинський; ред. кол. В. М. Столетов та ін. – К. : Рад. школа, 1983. Т. 1: Про народність у громадському вихованні. Праця в її психічному і виховному значенні. Рідне слово. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. – 488 с.

242. Федоренко В. Енциклопедія інтелектуальних ігор на уроках української мови / Федоренко В. – Х. : Вид. група „Основа”, 2008. – 424 с.
243. Федоренко В. Навчальні ігри інтегративного типу / Федоренко В. – К. : ТОВ “Задруга”, 2006. – Б-чка “Дивослова”. – № 2.
244. Федоренко Л. П. Закономерности усвоения родной речи / Л. П. Федоренко. – М. : Просвещение, 1984. – 160 с.
245. Федоренко Л. П. Принципы обучения русскому языку / Л. П. Федоренко. – М. : Просвещение, 1973. – 160 с.
246. Філологічний експрес. Антипаразитні вправи. – Режим доступу: http://iryna.denysjuk.blogspot.com/2014/08/blog-post_20.html
247. Форми навчання в школі: Кн. для вчителя / Ю. І. Мальований, В. Є. Римаренко, Л. П. Вороніна та ін.; За ред. Ю. Мальованого. – К. : Освіта, 1992. – 182 с.
248. Формування мовної особистості на різних вікових етапах: Монографія / За ред. акад. А. М. Богуш. – Одеса, 2008. , с.56-127.
249. Формування мовної особистості учня / О. М. Горошкіна, О. М. Рудіна, О. С. Кузьмішина та ін. – Луганськ : СПД Резников В. С., 2008. – 212 с.
250. Фрайре П. Педагогіка душі / Пер. з англ. І. Корунця; Дод. А.-М. Араужо Фрейре. – К. : Веселка, 2003. – 103 с.
251. Фрайре П. Педагогіка свободи: етика, демократія і громадянська мужність / Пер. з англ. О. Дем’янчука. – К. : Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – 124 с.
252. Франкл, В. Человек в поисках смысла: Сборник [Текст] / В. Франкл // пер. с англ. и нем. Д. А. Леонтьева, М. П. Папуша, Е. В. Эйдмана. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
253. Функції і структура методів навчання / За ред. В. О. Онищука. – К. : Рад. шк., 1979. – 159 с. – (Педагогічна бібліотека).
254. Хомуха О. А. Ігрові форми навчання як засіб розвитку творчої особистості / О. А. Хомуха // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2008. – № 31. – С. 8–12.

255. Хом`як І.М. Самостійна робота як компонент цілісного педагогічного процесу // Українська мова і література в школах України. – 2016. – №7-8. – С. 11–17.
256. Хом`як І.М. Наукові основи навчання орфографії в середній школі /Іван Миколайович Хом`як. – Рівне ППФ “Волинські обереги”, 1998. – 228 с.
257. Хуторской А. В. Современная дидактика : учеб. для вузов / Андрей Викторович Хуторской. – СПб. : Питер, 2001. – 544 с.
258. Хуторской А. В. Типы дистанционного обучения / А. В. Хуторской // Интернет-журнал “Эйдос“. – 2003. – 8 декабря [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.eidos.ru/journal/1999/1208-01.htm>.
259. Цветкова О. Гра як засіб особистісно орієнтованого навчання [Текст] / О. Цветкова // Початкова освіта. – К. : Вид. дім „Шкільний світ”, 2007. – № 7. – С. 8.
260. Цимбалюк І. М. Підвищення кваліфікації вчителя: розвиток творчих здібностей молодших школярів: Навчально-методичний посібник / І. М. Цимбалюк, Ю. В. Пелех. – К. : ВД “Професіонал”, 2004. – 222 с.
261. Черноус В. Творчі здібності особистості: визначення, сутність, структура / В. Черноус // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – № 5 (Ч. 1), 2012. – С. 82–87.
262. Швігель Н., Петрик О. З досвіду викладання мови в педагогічному училищі / Н. Швігель, О. Петрик // Укр. мова і л-ра в шк. – 1993. – № 2. – С. 3.
263. Шелехова Г. Зміст і структура оновленої програми з української мови для основної школи крізь призму сучасних підходів [Текст] / Галина Шелехова // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 2. – С. 38–59.
264. Шелехова Г. Сучасний підручник української мови як засіб формування комунікативної компетентності старшокласників [Текст] / Галина Шелехова // Українська мова і література в школі. – 2011. – № 6. – С. 19–22.

265. Шкільник М. М. Проблемний підхід до вивчення частин мови [Текст]: посіб. для вчителів / Михайло Михайлович Шкільник. – К. : Рад. шк., 1986. – 136 с.
266. Шуневич О. М. Формування у старшокласників уміння конспектувати навчальні тексти на уроках рідної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія та методика навчання (українська мова)” / О. М. Шуневич. – К., 2009. – 23 с.
267. Шумилин Е. А. Психологические особенности личности старшеклассников. – М., 1979. – С. 34–37.
268. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебной деятельности / Г. И. Щукина. – М. : Просвещение, 1979. – 190 с.
269. Щукина Г. И. Педагогические проблемы формирования познавательного интереса учащихся / Г. И. Щукина. – М. : Просвещение, 1995. – 160 с.
270. Эльконин Д. Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте / Д. Б. Эльконин // Вопр. психологии. – 1971. – № 4. – С. 17–19.
271. Ющук І. Рідна мова. Поглиблене вивчення / І. Ющук. – К., 2009. – 306 с.
272. Ющук І. Уроки української мови (підготовка до зовнішнього незалежного оцінювання) / І. Ющук. – К., 2009. – 184 с.
273. Яворська С. Т. Становлення і розвиток методики навчання української мови як науки (XVI-XX ст.) : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02 / Яворська Стефанія Теодорівна. – Слов’янськ, 2005. – 422 с.
274. Яворська С. Т. Розвиток творчого потенціалу учнів старших класів гімназії на уроках української мови / С. Т. Яворська // Педагогіка і психологія. – С. 201-209. – Режим доступу: <http://elibrary.kubg.edu.ua/6966/>.

275. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посібник / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.
276. Якимчук М. Ю. Розвиток творчих здібностей лінгвістично обдарованих старшокласників гімназії у процесі навчання української мови : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Якимчук Мирослава Юріївна. – Рівне, 2015. – 297 с.
277. Якубова Л. А. Розвиток творчих здібностей підлітків у процесі позакласної роботи загальноосвітніх навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Якубова Людмила Анатоліївна. – Вінниця, 2010. – 246 с.
278. Яремчук Н. С. Система роботи з удосконалення говоріння в учнів 5 – 6 класів на уроках української мови: Дис...канд. пед. наук: 13.00.02. – Херсон, 2009. – 245 с.
279. Claxton, Nancy E. Using deliberative techniques in the English as a foreign language classroom: a manual for teachers of advanced level students. – New York, NY: IDEA, 2008.
280. Council of Europe, Recommendation no. 1248 on education for gifted children. Strasbourg. Council of Europe, 1994.
281. Didenko N. Innovative approaches to the process of organization and content of Ukrainian language extracurricular work at profile schools of Ukraine / N. Didenko // European science review: scientific journal. – “East West” Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, Vienna, Austria, № 3 – 4, 2015. – P. 47 – 49.
282. Didenko N. Psychological and Pedagogical Aspects of Ukrainian Language Extracurricular Work in Senior Classes of Profile Schools / N. Didenko // Intellectual Archive, Volume 4, Number 3, May of 2015, Toronto, Kanada. – P. 119 – 128.
283. E-learning methodologies. A guide for designing and developing e-learning courses. – Rome : FAO, 2011. – 138 p.

284. Graf S. An evaluation of Open Source E-Learning Platforms Stressing Adaptation Issues / S. Graf, B. List // Proceedings of the Fifth IEEE International Conference on Advanced Learning Technologies. – 2005. – PP. 163 – 165.
285. Guilford J. P. Intellectual factors in productive thinking / J. P. Guilford // Productive thinking in education. – The National Education Association, 1968. – P. 5–21.
286. Joan Freeman. Educational provision for the gifted and talented around the world. / Freeman J. // A Report for the Department of Education and skills. London, 2002. – P. 58–106.
287. Lehert M. Da hat sich die Reise gelohnt. Ein Projektseminar zum Thema Paedagogisches Handeln im Museum // Spielbein.Standbein. № 68, 2004, s. 64–66.
288. Richardson, C. Assessing Gifted and Talented Children. – London. Qualifications and Curriculum Authority, 2002.
289. Torrance EP Guiding creative talent – Englewood Cliffs, WJ: Prentice-Hall, 1964
290. Williams M., Burden R. Psychology for Language Teachers: A Social Constructivist Approach. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – 227 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Термінологічний словник

Інформаційний ресурс – обсяг навчального матеріалу із суміжних і несуміжних з українською мовою предметів, що відповідає програмовим вимогам, віковим інтересам учнів. У позакласній роботі з української мови головним завданням педагогів є зв'язок з інформаційним ресурсом, який розширює знання учнів, допомагає збагатити їх словник, удосконалити мовно-мовленнєві уміння й навички. Відповідно до позаурочних форм навчання учитель-словесник добирає зміст та обсяг інформаційного матеріалу.

Засідання мовного гуртка – форма навчального заняття з української мови, що відрізняється від аспектного уроку змістом, формами і методами його проведення.

Компетентність – це набута в процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається зі знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізуватися на практиці [42].

Комунікативна компетентність – здатність особистості застосовувати у конкретному виді спілкування знання мови, способи взаємодії з людьми, що оточують її та перебувають на відстані, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями [42].

Літературна мова – це надбання українського народу, результат його історичного розвитку. Літературне мовлення, як провідна форма її існування є таким засобом спілкування, що кодифікується як норми зразкового мовлення. Вони фіксуються у словниках, навчальних посібниках з української мови, прищеплюються школою та іншими інституціями [124, с. 20].

Міжпредметні зв'язки – цільові і змістові збіги, що існують між навчальними предметами. Вони відображають у змісті навчальних дисциплін ті діалектичні зв'язки, які об'єктивно діють у природі та суспільстві й пізнаються сучасними науками. Міжпредметні зв'язки виступають як дидактична умова, що сприяє піднесенню рівня науковості й доступності навчання мови, активізації пізнавальної діяльності учнів, поліпшенню якості знань, умінь і навичок [124, с. 41].

Міжпредметна компетентність – здатність особистості застосовувати щодо міжпредметного кола проблем знання, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до кола навчальних предметів і освітніх галузей [42].

Мовна особистість – людина, що є носієм мови, володіє лінгвістичними знаннями та високим рівнем комунікативних умінь і навичок і дбає про красу й розвиток мови.

Формування мовної особистості – розвиток індивідуальних якостей мовотворчості, забезпечення вільного самовираження особистості, виховання патріота України. Ставлення до рідної мови, народу, країни є яскравим

свідченням національної свідомості і рівня культури, цивілізованості людини [124, с. 17].

Мовленнєва діяльність – сукупність психофізіологічних дій людини, спрямованих на сприймання і розуміння мовлення або породження його в усній та писемній формах. Мовленнєва діяльність відображає психічну діяльність людини, розвиток і вираження її інтелекту й емоцій [124, с. 34]. Наслідком мовленнєвої діяльності є *текст* [124, с. 20].

Мовленнєві вміння – здатність мовця виконувати мовленнєві дії відповідно до комунікативних умов і мети спілкування. Мовленнєві вміння, як і інші вміння, формуються на основі засвоєних знань мовознавчої теорії; вдосконалюються і поглиблюються в ході оволодіння мовленнєвими навичками; відображають рівень сформованості комунікативних дій і є критерієм розвиненого мовлення людини [123, с. 35].

Мовленнєва компетентність – поняття комплексне; спираючись на мовну компетентність, містить цілу систему мовленнєвих умінь (уміння вести діалог, сприймати і будувати усні і писемні монологічні й діалогічні висловлювання в різних життєвих ситуаціях). Мовленнєва компетентність кожної особистості виявляється у виробленні умінь користуватися усною і писемною літературною мовою, багатством її виражальних засобів залежно від мети висловлювань і сфери суспільного життя [124, с. 13].

Поглиблене вивчення української мови має забезпечувати єдність навчання й виховання з цілеспрямованим інтелектуальним розвитком особистості, культурою мислення, що перебуває в діалектичному зв'язку з культурою мовлення, крім того, передбачає створення умов для самореалізації й саморозвитку особистості [157, с. 7].

Позакласна робота з української мови – це цілеспрямовані, організовані на добровільних засадах, з урахуванням соціокультурного контексту пізнавальних інтересів учнів систематичні мовні заняття, які виходять за межі уроків, іноді й за межі програми, задля формування в учнів стійкої мотивації до опанування предмета, поглиблення знань з української мови, активізації їхньої пізнавальної діяльності, формування предметних і ключових компетентностей.

Просемінарське заняття – перехідна від уроку форма організації пізнавальної діяльності учнів через практичні й лабораторні заняття, в структурі яких є окремі компоненти семінарської роботи, до вищої форми — власне семінарів. Розрізняють такі види власне семінарських занять: розгорнута бесіда; доповідь (повідомлення) — обговорення доповідей і творчих робіт, коментоване читання, розв'язування задач; диспут. Найскладніший вид семінару — міжпредметні семінари-конференції. їх практикують у старших класах загальноосвітньої школи під час вивчення історії, біології, фізики, хімії, математики та інших предметів за участю усіх учнів класу. Вчитель наперед визначає тему, мету і завдання семінару, формулює основні та додаткові питання з тем, розподіляє завдання між учнями з урахуванням їх індивідуальних можливостей, добирає літературу, проводить групові й індивідуальні консультації, перевіряє конспекти [15].

Семінарська форма занять передбачає обговорення проблем, що стосуються раніше прочитаної лекції чи розділу курсу. Готуючись до семінару, учні можуть працювати над повідомленнями з окремих питань, проводити спостереження, збирати певний фактичний матеріал, відвідувати музеї, читати додаткову літературу, знайомитися з документами.

Робота над зв'язним мовленням – це особлива, специфічна галузь у загальній системі мовленнєвої підготовки учнів. У її основі лежать чинники: 1) знання норм літературної мови та практичні вміння і навички володіння мовою, які вдосконалюються насамперед на уроках граматики, 2) уміння творчо використовувати лексичні, морфологічні засоби, що належать до різних стилів мовлення. Уміння і навички зв'язного мовлення формуються на основі аналізу текстів-зразків та конструювання власних висловлювань в усній і писемній формі [123, с. 36].

Сучасний урок – відзначається постійним прагненням до новизни й удосконалення змісту, потребує глибоких знань мови, літератури, історії, народознавства, застосування найновіших здобутків психології, психолінгвістики, соціолінгвістики, етнолінгвістики, прагматики, риторики та інших наук. критерії сучасного уроку відображають рівень розвитку сучасної лінгводидактики а зміни, що відбуваються в системі освіти. До критеріїв сучасного уроку відносять: розвивальний потенціал, використання активних форм, методів і засобів навчання, блочний спосіб викладання теоретичного матеріалу, мотивацію навчальної діяльності, індивідуалізацію навчання, системність знань учнів, якісне методичне забезпечення уроку, сучасну технологію (моделювання, навчальний кабінет, ТЗН), творчі можливості уроку, інтеграцію навчання, використання досягнень сучасної методичної науки, вивчення кращого педагогічного досвіду [18].

Стилістичні вправи – усні й письмові вправи, що допомагають учням зрозуміти завдання функціонування стилів, провідні риси й особливості їх вираження на різних рівнях мови (лексики, морфології, синтаксису), оволодіти вмінням вживати стилістичні ресурси в своїй мовній практиці [123, с. 201].

Текст міжпредметного змісту – завершений твір, який має власну внутрішню структуру, є продуктом монологічного і діалогічного мовлення, вираженого в усній і писемній формах, уможливорює виокремлення і дидактично доцільне використання навчально-пізнавальної інформації суміжних і несуміжних за змістом навчальних текстів, системний підхід до аналізу, синтезу й узагальнення відповідного програмового матеріалу, сприяє дієвому навчально-виховному впливу його змістового ресурсу на гармонійний розвиток особистості учня, розширенню діапазону його світогляду, формуванню належної мовно-мовленнєвої компетентності.

Точність мови – комунікативна якість мови; адекватність слова і позначуваного ним предмета, адекватність змісту мови і виражених у ній понять.

Точність мовлення – знання й використання у мовленні точних слів, словосполучень, зафіксованих у спеціальних довідниках. Треба прагнути

виражати думку адекватно предмету, що є важливою передумовою якісного, ефективного мовлення, дієвої комунікації. Негативне враження може викликати та ділова людина, яка байдужа до точного вживання термінів, багатозначних слів, паронімів. Це іноді призводить до зниження її інтелектуального, професійного авторитету, професійних втрат на вході-виході інформації.

Цілісність тексту (цілість) тексту – це функціонально-комунікативна співвіднесеність тексту з певним (конкретним) об'єктом. Цілісним не можна вважати висловлювання, позбавлене тематичної цілісності. Учні повинні засвоїти, що текст – це висловлювання з певної теми; текст реалізує комунікативну мету мовця, передає основну думку висловлювання, для тексту характерний початок і кінець. Цілісність тексту забезпечується семантичною і структурною відповідністю усіх можливих варіантів його змісту – первинний текст – конспект тексту – анотація тексту. Цілісність тексту як категорія тексту виявляється у збереженні його семантики і структури у різних його варіативних виявах. Дотриманні цілісності тексту – необхідна умова методики роботи над текстом і формування комунікативних умінь і навичок [122, с. 131].

Чистота мови – комунікативна якість мови, пов'язана з правильною літературно-нормативною вимовою, з відсутністю позалітературних елементів: діалектизмів, вульгаризмів, плеоназмів, штампів, канцеляризмів, слів-паразитів, таких мовно-виражальних засобів, що заперечуються нормами моралі [208, с. 74].

Чистота мовлення – суворе наслідування мовним і мовленнєвим нормам [208, с. 74].

Швидкість мовлення – властивість мовлення, що полягає у кількості виголошених мовних елементів за одиницю часу [208, с.74].

Якості мовлення – це його реальні змістові та формальні властивості, як-от: правильність, чистота, точність, виразність, багатство, логічність, доречність. Правильність і чистота мовлення полягає в дотриманні норм літературної мови, мовних засобів; точність – у доборі засобів, адекватних змісту висловлювання; логічність і послідовність – у мотивованому забезпеченні смислових зв'язків між словами і реченнями; багатство – у використанні різноманітних мовних засобів, відсутності невиправданих повторів [208, с. 76].

Ясність мови – комунікативна якість мови; співзвучність вираженої мовою думки динаміці мислення мовної особистості, зрозумілість її адресатові, недвозначність у формулюванні думки [208, с. 76].

ДОДАТОК Б

Міні-словник міжпредметної термінологічної лексики (лінгвістика, література, анатомія, біологія, ботаніка, географія, історія, правознавство, математика, музика, фізика, філософія, хімія)

Акомодація

Активний – *граматика*. Який показує дію, що переходить на об'єкт;
лінгвістика. Запас слів, яким практично користується людина в усній та писемній мові.

Антитеза – *літ*. Стилістичний прийом, що полягає у зіставленні думок або образів для посилення враження;
філ. Судження, яке заперечує тезис.

Артикуляція –

лінгв. Робота мовних органів, спрямована на вимовлення того чи іншого звука мови;
біол. Розчленування кісток, суглобів.

Асимілюватися –

лінгв. Ставати подібним до кого –небудь, до чого –небудь.
біол. Засвоювати що- небудь.

Варіація –

муз. Музичний твір, у якому основна тема піддається різноманітним змінам;
біол. Деякі відхилення від основного типу у рослин під впливом природних або штучних умов;
мат. Зміна виду функцій величин у варіаційному численні.

Вигук –

лінгв. Незмінне слово, яке служить для безпосереднього виявлення почуттів і вольових виявів.

Вид –

географ. Частина місцевості, яку видно.
лінгв. Граматична категорія у слов'янських і деяких інших мовах, що характеризує дію і стан погляду їх тривання, становлення, розгортання або цілісності, результативності, завершеності в часі.
літ. Жанр літературний, систематика, класифікація літературних творів за різними типами їх поетичної структури.
біол. Сукупність близькоспоріднених організмів, що характеризується певними морфо-фізіологічними та еколого-географічними особливостями.

Випадати –

лінг. Зникати всередині слів при їх зміні або при словотворенні.

Відміна –

грам. Група іменників, що мають спільну систему відмінкових закінчень.

Відродження –

фізіол. Відновлення організмом утрачених або пошкоджених частин тіла, органів, тканин тощо. Вільний – ніким не гноблений, не поневолений;

літ. Неримований, нерівнонаголошений віршорядок і вірш як жанр; верлібр.

хім. Який є в природі або може видобуватися в чистому вигляді, без інших речовин.

Декларація –

літ. Нехудожній, абстрактний виклад, який не впливає на емоції, або такого ж плану чийсь вислів.

Динаміка –

фіз. Розділ механіки, в якому рух тіл розглядається у зв'язку з прикладеними до них силами.

муз. Розділ з теорії музики, у якому вивчаються відтінки сили звуку як засіб музичної виразності; сила звучання.

Дійсний –

грам. Граматична категорія, що виражає відношення дії (або стану) до дійсності в усіх формах часу.

прав. Який має законні повноваження.

Дія –

мат. Основний вид математичного обчислення.

літ. Сукупність і розвиток подій у літературних творах, кіно і т.д.

Елемент –

хім. Проста речовина, яка не розкладається звичайними хімічними методами на простіші частини.

фіз. Прилад для одержання електричного струму за рахунок енергії, що виділяється при хімічній реакції.

Елементарний –

хім. Пов'язаний із визначенням складу елементів у чому-небудь та їх співвідношення між собою.

фіз. Найменший з відомих, наявних.

Епітелій –

анат. Один із типів тканини людини і тварин, що здійснює головним чином захисну функцію та обмін речовин між організмом і зовнішнім середовищем.
бот. Загальна назва видільних клітин, якими вистелено внутрішні порожнини рослин.

Заперечення –

грам. Слово, яке заперечує зміст іншого слова або речення (в українській мові – частки *не, ні*)

філос. Знищення, подолання, заміна старого новим, попереднього наступним у процесі поступального розвитку.

Звук –

муз. Тон певної висоти і сили.

фіз. Поширювані у пружних тілах механічні коливання.

Зв'язка -

біол. Щільна сполучна тканина, що скріплює суглоби, з'єднує окремі органи тіла між собою.

грам. Допоміжне дієслово, що є частиною складеного присудка.

Зв'язок –

хім. Виведення з вільного стану.

Імунітет –

мед. біол. Несприйнятливість організму до збудників заразних хвороб, до отруєння; стійкість організму проти зараження, отруєння.

юр. Звільнення дипломатичних працівників від деяких правових норм тієї держави, в якій вони акредитовані.

Інверсія –

лінгв., літ. Зміна звичайного порядку слів у реченні для вирішення смислової значущості тих чи інших його членів або для надання фразі особливого стилістичного забарвлення.

Індукція –

лог. Умовивід, за якого на підставі знання про окреме робиться висновок про загальне.

фіз. Збудження електричного струму в якому-небудь провіднику під час його руху в магнітному полі або зміни навколо магнітного поля.

фізіолог. Взаємодія між процесами збудження та гальмування в нервовій системі, коли виникнення одного з цих процесів викликає розвиток іншого, протилежного.

Інтервал –

муз., фіз. Різниця між двома тонами або звуками за їх висотою.

Калька –

спец. Прозорий папір або тонка тканина, що накладається на креслення чи малюнок для точного копіювання.

лінгв. Слово або вислів, утворені способом калькування з іншої мови.

Клас –

іст. Велика суспільна група, що відзначається історично зумовленим становищем у системі суспільного виробництва, відношенням до засобів виробництва, розподілу продуктів.

лінгв. Морфологічні групи дієслів, що виділяються залежно від співвідношення основи інфінітива й основи теперішнього часу.

біол. розряд, підрозділ (у різних класифікаціях).

Клаузула –

літ. Кінцеві склади віршованого рядка або рядка ритмізованої прози, які слідуєть за останнім наголошеним складом.

ритор. Завершальна частина промови, дуже старанно опрацьована в стилістичному і звуковому аспектах.

правозн. Спеціальна умова, передбачена чи обумовлена в договорі, заповіті.

Контамінація –

лінгв. Виникнення нового слова, його форми або виразу внаслідок зближення, поєднання частин двох подібних слів, форм, виразів.

літ. Вкраплювання подробиць однієї події до іної, одного літературного твору до іншого.

Корінний –

лінгв. Властивій певній мові з найдавніших часів.

біол. мед. один із п'яти задніх зубів кожної щелепи.

геолог. Який перебуває на місці первісного утворення.

Модуль –

матем. Число, на яке треба помножити логарифм однієї системи, щоб дістати логарифм іншої системи.

фіз. назва деяких коефіцієнтів, мірил яких-небудь величин.

Мотив –

літ. Тема або ідея твору.

муз. Найменша ритмічна одиниця мелодії, що складається з двох – трьох звуків, об'єднаних логічним наголосом.

Неозначений –

грам. Форма дієслова, що називає дію або стан без указівки на особу, час і спосіб перебігу.

грам. Розряд займенників, що дають неясне, невідоме, точно не визначене загальне уявлення про предмет, істоту, якість, властивість.

матем. Рівняння, яке має більше одного невідомого.

Основа –

лінгв. Частина слова, що є носієм його основного значення.

мат. Сторона геометричної фігури або площина геометричного тіла, перпендикулярна до їх висоти.

хім. Хімічна сполука, що утворює з кислотами сіль.

Особа –

лінгв. граматична категорія дієслів, що виражається їх формами та особовими займенниками.

правозн. Окрема людина, індивід, індивідум.

Паралелізм –

літ. Поетичний прийом, заснований на однаковій синтаксичній і інтонаційній побудові кількох речень.

матем. Рівна на всьому просторі відстань між лініями або площинами.

муз. Однаковий інтервал у русі голосів при багатоголосому співові.

Пасив –

лінгв. Категоріальна форма стану, що утворюється за допомогою частки “ся”, приєднуваної до дієслів дійсного способу.

правозн. право громадян бути обраними до представницьких органів держави.

Період –

лінгв. Складна синтаксична побудова, що характеризується докладним викладом думки, має ритмічно завершену інтонацію й становить одне складне або ускладнене багаточленне речення, поширене другорядними членами, підрядними реченнями.

матем. Група цифр нескінченного десяткового дробу, що весь час повторюються в однаковій послідовності.

мед. Проміжок часу від моменту зараження організму певною хворобою до появи зовнішніх ознак захворювання.

муз. Невеличка закінчена побудова, що складається переважно з двох подібних структурою музичних фраз.

хім. Природний ряд хімічних елементів.

Періодичний –

лінгв. Який складається з періодів або являє собою період.

матем. Нескінчений десятковий дріб, у якого цифри повторюються в однаковій послідовності.

хім. Фундаментальний закон природи, що ґрунтується на глибинному генетичному зв'язкові між усіма хімічними елементами і періодичній

залежності властивостей останніх від величин протонних чисел їхніх атомних ядер.

Побічний –

лінгв. Додатковий наголос у багатоскладовому слові.

Поліформізм –

біол. Наявність у межах одного виду тварин чи рослин двох або більше груп особи з особливо відмінними ознаками.

фіз. Здатність твердих тіл існувати у двох або кількох кристалічних структурах.

хім. Властивість деяких речовин кристалізуватися в різних формах або змінювати структуру кристалів при тому самому хімічному складі.

Порядок –

бот. Класифікаційна категорія, що об'єднує споріднені родини.

мат. Числова характеристика багатьох математичних об'єктів.

правозн. Державний, суспільний лад.

Пропорція –

біол., мед. Співвідношення частин цілого між собою.

літ., арх., мист. – розмірне співвідношення частин твору; один з основних засобів композиції.

мат. Рівність двох відношень.

Ремарка –

лінгв. Спеціальна позначка у словнику, що містить у собі граматичну, стилістичну характеристику слова.

літ. Авторська примітка у тексті.

Система –

іст. Форма суспільного устрою.

біол. Будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих і функціонуючих частин.

геол. Сукупність верств гірських порід, що характеризуються певними викопними фауною і флорою.

Склад –

грам. Відрізок звукового потоку мови, що складається з одного або кількох звуків і визначається зміною наростання і складу звучності.

лінгв. Сукупність слів якоїсь мови.

правозн. Сукупність установлених кримінальним законом ознак, що визначають певну дію, вчинок і т. ін. як злочин.

Стан –

біол. Тулуб людини.

іст., правозн. Режим, розпорядок державного, суспільного життя, який встановлює влада.

лінгв. Граматична категорія, яка виражає різні відношення дії до її суб'єкта й об'єкта.

фіз. Сукупність величин, що характеризують фізичні ознаки тіла.

Стягнення –

лінгв. Фонетичний або морфологічний процес, що полягає у злитті двох звуків в один внаслідок їх повної асиміляції або двох слів в одне.

правозн. Покарання за невиконання або порушення чого –небудь.

Суб'єкт –

грам. Те саме, що підмет.

мед. Людина як носій певних фізичних і психічних якостей; людина як об'єкт досліджень.

філос. Істота, здатна до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності.

правозн. Особа або організація як носій певних прав і обов'язків.

Точка –

Графічний значок (.) як умовне позначення чого-небудь (в **алгебрі**, нотному письмі, телеграфному коді, на **географічних** картах і планах).

Одне з основних понять **геометрії**, **фізики** – місце, що має виміру, межа відрізка лінії.

географ. Об'єкт або предмет на місцевості, що є орієнтиром, позначенням певного місця в просторі або на поверхні землі.

фіз. Температурна межа, коли речовина з одного агрегатного стану переходить в інший.

Фігура –

геом. Частина площини, обмежена замкненою лінією, а також сукупність певним чином розташованих точок, ліній, поверхонь і тіл.

грам. Слово або словесний зворот, які використовують для підсилення виразності мовлення.

Фізіологія –

біол. Наука, що вивчає функції живого організму і процеси, які відбуваються в ньому, їх закономірності.

Фізіологія звуків мовлення – розділ фонетики, що вивчає будову та діяльність мовного апарату.

Фонетика –

лінгв. Галузь мовознавства, що вивчає звукову будову мови – способи творення звуків і їх акустичні властивості.

Звукова будова мови як єдність її фізіологічного, акустичного і значеннєвого аспектів.

Функція –

мат. Величина, яка змінюється зі зміною належної змінної величини.

фізіол. Специфічна діяльність організму людини, тварин, рослин, їхніх органів, тканин і клітин.

Хазяїн –

біол. Організм, в якому або на якому живе паразит.

правозн. Власник якогось господарства, речей, майна на правах приватного або суспільного володіння.

Хроматизм –

муз. Зміна висоти ступенів звукоряду на півтон або два півтона без зміни назви звуків.

фіз. Властивість білого променя розкладатися на промені різних кольорів або властивість деяких речовин забарвлювати промінь, який крізь них проходить.

Центр –

мат., фіз. Точка перетину уявних осей, ліній у фігурі, точка зосередження якихось відношень у тілі.

фізіол. Група нервових клітин, які регулюють ту або іншу функцію організму.

Час –

лінгв. Граматична категорія, що виражає відношення дії чи стану до момента мовлення.

іст. Історичний період у розвитку природи і людства; визначена епоха або окремий етап у житті певного народу, держави, суспільства.

Число –

лінгв. Граматична категорія, властива деяким членам мови, що ґрунтується на відношенні кількості (виражає одиничність, подвійність чи множинність предметів).

матем. Будь-яке число, крім одиниці, що ділиться тільки на одиницю або само на себе.

Ядро –

біол. Складова частина рослинних і тваринних клітин.

геол. Внутрішня частина земної кулі, що починається на глибині 2900 км. від поверхні.

іст. Кулястий суцільний снаряд ударної дії у гладкоствольній артилерії.

фіз. Важка, позитивно заряджена частина атома.

ДОДАТОК В

Сценарій проведення Дня української писемності та мови

Методичні поради до проведення Дня української писемності та мови

Основні напрями підготовки і проведення заходу:

1. З історії виникнення української мови (публікації у шкільній стіннівці про прадавність української мови, бесіди, години цікавих повідомлень “Любов, якій понад тисячу років”, “Спочатку було слово...”, “Книга – зв’язок часу”).

2. Тернистий шлях української мови (організація фактографічної книжкової виставки “Шлях на Голгофу”, календар долі української мови з різними документами, зустріч за круглим столом, читацька конференція) тощо.

3. Мова в утвердженні України як самостійної держави (книжкові виставки, стенди з книгами за тематикою: “Книги нової України”, “Сучасні українські видавництва”, “Краща книга року” (з обговоренням).

4. Художнє слово про мову (народна творчість, вірші, пісні, інсценізація літературних творів).

Мета. Формувати розуміння того, що українська мова – наш скарб, без якого не може існувати ні народ, ні Україна як держава. Розширювати знання про красу і багатство української мови. Ознайомити учнів з українськими обрядами і звичаями. Пробудити почуття національної гідності.

Виховувати любов до рідної мови, рідного краю, його традицій, почуття поваги до всього свого, українського, бажання розмовляти рідною мовою.

Обладнання. Вишивані рушники, хліб, калина, малюнки герба, прапора України, портрет Т. Г. Шевченка, плакати “Без мови рідної, юначе, й народу нашого нема”, “Пісня – душа народу”, “Кажуть, дитино, що мова наша – солов’їна”.

Учитель-словесник: День української писемності та мови, який відзначається 9 листопада, – свято, спрямоване на підтримку рідної мови, привернення уваги світового українства до проблем української мови, її вивчення та розвитку, пропаганди і популяризації та водночас демонстрацію її краси й багатства, літературної довершеності. Це свято гуртує усіх нас на шляху відродження духовності, зміцнення державності, формування громадянського світогляду. Адже кожен народ відбувся лише тоді, коли усвідомив себе у рідному слові.

Ведучий. Любі друзі! Шановні гості! Сердечно вітаємо всіх зі Святом української писемності та мови!

Кожен народ постав з того, що усвідомив себе в рідному слові, духовно зміцнів і утвердився в культурі, основою якої була і залишається мова, народні традиції.

Ведуча. Кожна епоха приносить людству свої винаходи. Найбільшим здобутком людства було письмо. Виникнення письма має надзвичайно

важливе значення в історії будь-якого народу. Це одне з найістотніших знарядь культури, яке в просторі і часі розширює функціонування мови.

Ведучий. День української писемності та мови, що відзначається на державному рівні, став традиційним всенародним святом, гуртує всіх українців на шляху відродження духовних цінностей, розвитку культури і мови нашого народу.

6 листопада 1997 року було підписано Указ Президента України, у якому говориться: “На підтримку ініціативи громадських організацій та з урахуванням важливості ролі української мови в консолідації суспільства постановляю: “Установити в Україні День української писемності та мови, який відзначати щорічно 9 листопада в день вшанування пам’яті Преподобного Нестора Літописця”.

Ведуча. ХХІ століття – надзвичайно бурхливий час. Нещадне колесо історії крутиться з особливою швидкістю. І головне для нас, щоб людина в цій круговерті не втратила себе, своїх коренів та надбань минулих поколінь. З усім цим нас пов’язує рідна мова, бо тільки вона і є тим місточком, який єднає минуле з сьогоденням, а сьогодення з майбутнім.

Ведучий. Ще раз зі святом вас, шановні добродії, зі святом, шанувальники рідного слова. Корені українського слова проросли з найдавніших діалектів праслов’янських племен, рясними пагонами розвинулися в часи Давньоруської держави. Древнє слово квітами-перлами розцвітало у найдавніших пам’ятках культури Київської Русі, у полемічних творах, у красному письменстві різних часів.

Ведуча. Хоч на порозі вже ХХІ століття, але не будемо цуратися наших пращурів – синів Дажбога...Те, що наші пращури мали писемність, усвідомлює кожна мисляча людина..., і святе покликання дивом уцілілої пам’ятки “Велесової книги” – повернути нас до джерел великої індоєвропейської нації.

Ведучий. Дерев’яні книги...Кому з нас не перехоплювало подих при думці, що можемо коли-небудь почитати дерев’яну книгу! Хоча нині вже й не кожна людина здатна збагнути зв’язок отого древнього (стародавнього) з дерев’яним (зробленим з дерева). Насправді ж дерево, древо, древній – слова одного кореня, а коріння наше таке глибоке, що досягнути його сьогодні може далеко не кожен. А дехто вважає, що й не обов’язково це робити...

Те, що писемність на Русі існувала ще до Кирила й Мефодія, відомо не всім. Незважаючи на це, вона була. Явлення “Велесової книги” з небуття є живим свідченням існування писемності ще до Х століття.

Ведуча. Рідна мова – це мова, що першою засвоюється дитиною і залишається зрозумілою на все життя. Рідною прийнято вважати мову нації, мову предків, яка пов’язує людину з її народом, з попередніми поколіннями, їхніми духовними надбаннями.

1 читець.

Мова моя українська,
Батьківська, материнська,
Я знаю тебе не вивчену –

Просту, домашню, звичну,
 Не з-за морів покликану
 Не з словників насмикану.

2 читець.

Ти у мені із кореня,
 Полем мені наговорена,
 Дзвоном коси накована,
 В чистій воді смакована,
 Болем очей продивлена,
 Смутком багать продимлена,
 З хлібом у душу всмоктана,
 В поті людським намокнута,
 З кров'ю моєю змішана,
 І аж до скону захищена.

(Пісня “Не спи, моя рідна земля”, слова й музика Сергія Фоменка)

Ведуча. Вашій увазі пропонуються думки із книги “Історія українського письменства” українського літературознавця, мовознавця Сергія Єфремова. Як актуально звучать вони в наш час.

3 читець. Мало якому народові в світі доводилось переживати трагічнішу, нещаднішу долю, як та, якої зазнав за своє історичне життя український народ. Вийшовши на історичну арену із свіжими молодими силами, він витворив був оригінальний політичний лад, заклав початки власної культури, дав зародки багатого письменства. Коли б була добра змога й виробляти та розвивати все те, що в давнину народ наш мав у гарних зародках, то тепер він був би, може, одним із найкультурніших народів у світі, достойним товаришем у спілці культурний націй. Але не так воно склалось. Протягом тривалої й нерівної боротьби мусив стати гноєм, на якому сусіди культивували й виховували свої здобутки.

4 читець. І от сталося те, що сталося. Усе розгубив був український народ на довгому і важкому своєму шляху до теперішнього становища: політичну самостійність і економічні достатки, своє право й освіту, свої закони й суд, свою школу й інтелігенцію... Ім'я навіть своє втратив у безупинній боротьбі за національну індивідуальність: зробився нацією без прізвища, нацією просто “людей”, ще гірше – нацією “дядьків”... “Чудний наш народ, – дивувався Володимир Винниченко, – і сильний, і сумний... Мав героїв – і ніхто їх не знав... Усе життя любив волю – і все життя жив рабом... Утворив багатство пісні – і сам її не знає...”

5 читець. І тільки один лишився йому, дивному цьому народові, скарб од далеких прадідів. Цей скарб єдиний – то рідна мова й рідне письменство, тією мовою писане: обоє – як вираз його духовної істоти, як символ його опрічності, як пам'ятка од минулого й надія на прийдешні – щасливі вже часи...

Так, тільки мова з письменством і залишилась у народу нашого і з ним у всіх його злигоднях; сама вона була і є тим живчиком, що кидався й тріпотів

без упину в занепалому організмі народному, показуючи, що живий ще той народ. І жити він хоче, і жити він буде...

6 читець. Тільки вона розгонила по жилах народів свіжу кров – справдешній світ освіти й свідомості, людської й національної, лише вона залишилась пам'яткою його колишньої слави й невмирущою надією майбутнього розквіту. І тому рідне письменство – єдине тепер добро у нашого народу й єдиний показник, певний і нехибний, його справжнього життя. Хто хоче про народ наш дізнатись – ніде йому матеріал брати, окрім письменства: до письменства й треба звертатися, щоб про долю народу дізнатися.

1 читець. Історія письменства українського – це вагома частка духовного життя народного, що дає найвагоміші докази національної індивідуальності народу, його безперечного права на існування й розвиток, його самостійності серед інших, близьких і далеких, народів. Народ, що витворив своє письменство, народ-творець, не може вже бути сирою етнографічною масою: він прокидається вже до свідомого життя і письменства стає йому за ту зірницю, що про близьке світло сонця сповіщає.

2 читець. Коли український народ циркулярами було викреслено зі списку живих націй, коли над ним у диких пущах нашого лихоліття чинено вбивчі заходи, а він через несвідомість свою навіть голосу проти цього не подавав – тоді приходить письменство і перед усім світом промовляє – свідчить за свій народ.

3 читець. І хоч глибока рана ятриться на тілі народному, та не смертельна вона, і коли вже її викрито, то й ліки на неї знайдуться, – ота вода живуща й цілюща, що вертає силу і життя. Такими ліками, чарівною тією водою знову ж стало нам рідне письменство: на самих скаргах та на свідченні проти лихих на рідний народ замірів воно не обмежилось.

4 читець. Разом воно стало й до великої творчої роботи: з темряви воно підіймає народ до світла, наділяє його свідомістю, показує йому кращі стежки в житті, доцільнішу трату своєї сили і, що найголовніше – усім узагалі і кожному зокрема без упину проказує: “не парієм будь і не попихачем світовим, а людиною, шануй себе, і чужого научайся, та і свого не цурайся!”

5 читець. Таким чином, письменство стало нам тією калиною сопілкою, що розказала світові про нашу криваву рану, оглухлим повертало здатність чути і стало за могутню підойму нашого національного воскресіння.

Ведучий. Воскреснемо, брати і сестри, бо земля наша хоч і розіп'ята на хресті історії, але жива!

Ведуча. Воскреснемо! Бо ми живемо на цій Богом даній землі як народ, і рідне небо усміхається нам із своєї високості!

Ведучий. Воскреснемо! Бо світить нам у віки пророцтво Тараса “Не вмирає душа наша, не вмирає воля!”

Ведуча. Немає кращого неба, ніж небо України, немає кращої землі, ніж наша Україна!

Ведучий. А через усю Україну, посеред щедротних степів і ланів широкополих пливе Дніпро-Славутич, мов та оспівана народом голуба

стрічка в русій косі, що спадає аж до пояса, – історичний символ і образ України.

До вашої уваги вірш Олексія Дмитренка “Тече Дніпро”.

1 читець.

Тече Дніпро у Бога під крилом,
 В Дніпрі тім – доля цілого народу...
 Ріка – коріння дерева,
 Що в крону потягло
 Джерел стовічних
 Чистоту і вроду.
 Які меди на золотих устах історії!
 Яке криниць відлуння сонце бризне!
 Хоч брат не раз справляв
 По брату тризну,
 І в’яла зав’язь – червлена, пуста...
 Де зникла Русь?
 Де витік у ріки –
 В чужім болоті?
 В затінку берези?..
 Де сокіл винозорий, що з руки
 Злетів і жертву смертю протверезив?
 Означ мені початок і кінець.
 Пробач сум’яття духу і вагань –
 Чи ж бо ставав мій пращур під вінець
 В месопотаміях. А чи в долинах Гангу?
 Відкрий, мов очі, таїну зела,
 Що на волах в чужинах мандрувала.
 Як хвиля півночі, все на шляху мела
 І гнала орія за дикі перевали.
 В спекотах там мій мудрий хлібодар –
 Те, може, в снах колись
 Комусь наснитися
 (Його, о доле землеробська, привітай) –
 Посіяв латочку провіщої пшениці.
 Вродило золото! Дорожче всіх чудес,
 Воно народ мій гнаний згуртувало,
 Й через віки він не пропав, не щез,
 На мажах знов потягсь до перевалів.
 За талими льодами, у степи,
 Ще молоді й дзвінки в рясній росині...
 Святий Дніпро сльозою він скропив –
 Й чорнозему вернув космічні сили.

Ведуча.

Ми не прийшли. Ми завжди тут були,
 На цій землі родючій України.

Орали землю, сіяли, жили,
Свої пісні співали солов'їні.

Ведучий.

Тут душі наших предків долілиць
І зараз пролітають над землею,
І воду п'ють з джерел святих криниць,
Й живуть, й співають, й мріють з нею!

Ведуча. Світ починався зі Слова, й Україна починалася зі Слова.

Слово, як плуг, орало правічний переліг життя, із чорноземної скиби й виростили кобзарі, письменники, поети, але в кожного на устах в час недолі і радості була своя, але одна молитва – Україна!

Ведучий. Слово, як собор, і в його святості палахкотять, як свічки, праведні душі поетів, і з блакитного купола благословляє нас небо, і хоралом віри зливаються всі голоси наших предтеч і суцких в одну молитву – Україна!

Ведуча.

Кажуть, вчилися жерці, щоб ми розум свій мали,
А що в нас узяли – те від нас заховали:
Звідки йдем, звідки слава у племені й роді...
Чи ж невігласи ми нетямущі та й годі
І прибудем отак до кінця, до могили,
В незнанні – наче бороди нам поголили?
То чи маєм стидатися, як не маєм причини,
Перед ворогом нашим за слова свої й чини?

Ведучий.

Вірмо власним словам, що у нашому розумі й серці,
А не тій похвальбі, що до січі плетуть чужоземці...
...А вже ранок іде – його вісник он скаче у Сварзі:
І ми славим Богів, і ми молим погибель на вразі:
Та бо Суренж огречена – се од вісника мова –
І там грецькі Боги, а не наші Богове...
А ми твердістю й кріпостью на Русі постанемо –
Аби орди були та й ненадовго раді,
Аби знали вони, які руси насправді,
Перемога чия: а чий низ, а чий верх...
...і в землі нові одійшов Гуларех.

Ведуча. Отже, те що наші пращури мали писемність, це вже не гіпотеза, це історична правда, яка міститься у віковичних надбаннях українського народу.

2 читець. Микола Луків, вірш “Як хліб...”

Я так люблю, я так люблю тебе,
Моя співуча українська мово!
В тобі шумить Полісся голубе
І дужо хвилі гомонять Дніпрові.

В тобі живе карпатська височінь,

Що манить у незвідане майбутнє,
І степова безкрая широчінь,
І кобзарева дума незабутня.

Пісні дівчат, налиті колоски,
Янтарної пшениці кучугури...
Ти – сплав мільйонів серць палких,
Що пережив і найлютіші бурі.

Ти, рідна мово, чиста, як роса,
Цілюща й невичерпна, мов криниця.
Святиня наша, гордість і краса,
Ти – розуму народного скарбниця.

Як легко йти з тобою по землі
І підставлять вітрам лице відкрите!
Для мене ти – як і насущний хліб.
Без тебе я не зміг би в світі жити.

3 читець. Юрій Мушкетик, “Український зорепад”.

У променях сонця дотлівають хмари. Вже не буде теплих днів, не цвістимуть квіти, сонце не припікатиме по-літньому. І вже дзвенить у височині печальна струна, нагадує, що все летить на невидимих крилах і все має кінець.

Восени я часто дивлюсь увечері на темно-синє небо, на маленькі, перші, рідкі, неначе розвішані недбалою рукою, зорі. Вони схожі на яблучка на вітті здичавілих яблунь. Ось одна зоря зірвалася й шугонула за темний ліс...

Зорепад шумує в наших жилах, український зорепад. Він тільки в нас такий. Таємничий до щему в серці й величний.

4 читець.

То наші стражденні предки шугають у безвість, у вічність, щоб постати в нас печальними і вічно самотніми, як одірвані од небозводу зорі. Тільки українцеві дано це відчуття, тільки його гнітить підозра і гірка невгасима туга.

Людина, яка не ввібрала в себе сивого зорепаду й цвіту калини, яка не відчула на своїх губах смаку вишні, якій не вдарив у серце на світанку перепел, не може бути українцем. І поки на небозводі горітиме хоч одна зірка, а на землі залишиться хоч один перепел, Україна не згасне.

5 читець. Сергій Плачинда, “А мова, як море”.

Мово рідна! Ти – як море – безконечна, могутня, глибинна. Котиш і котуєш хвилі своїх лексиконів, а їм немає кінця-краю. Красо моя! В тобі мудрість віків і пам'ять тисячоліть, і зойк матерів у годину лиху, і переможний гук лицарів твоїх у днину побідну, і пісня серця дівочого в коханні своїм, і крик новонародженого; в тобі, мово, неосяжна душа народу – його щирість і щедрість, радощі й печалі, його труд і піт, і кров, і сміх, і

безсмертя його. Арфо серця мого! Люблю зажуру пісень твоїх. Скарбе мій єдиний, з тобою я найбагатший. Твердине моя, і захисток, і гордість, і розрада у годину смутку.

б читець.

Світлоносна! Ти завжди вабиш, чаруєш, кличеш на теплі й могутні хвилі свої. І я вірний і вічний юнга твій; єдина печаль проймає, що не вистачить життя, аби переплисти твій мовний океан. Бо ти є Вічність. Ти є Правда, Добро і Краса народу нашого. Тож такою і будь вічно, мово рідна!

(Пісня “Рідна мова”, Слова О. Демиденка, музика В. Касьянова).

Ведучий. Вадим Крищенко, “Хай святиться ім’я твоє”

На просторах земних
І у мене є місце,
Де родився і зріс,
Де радів, як маля.
Де б не був, де б не жив –
Звусь лише українцем,
Охрестили так Бог
Й предковічна земля.

Ведуча.

Хай святиться ім’я твоє,
Краю мій милий,
Там, де гори і доли
В переплетенні рік.
Хай Господь посилає нам
Мудрості й сили
І хрानить Україну –
Нині, прісно й вовік!

ДОДАТОК Г

Тиждень української мови в загальноосвітній школі

У сучасній школі традиційно проводиться “Тиждень української мови”. Цей захід ставить перед учителями-словесниками високі вимоги, бо він підводить підсумки досягнень учнів у вивченні української мови не тільки на уроках, але й у позакласній роботі. “Тиждень української мови” повинен бути святом і цікавою подією в житті школи. До нього треба ретельно готуватися. Починати треба з естетично оформленого плану “Тижня...”, який треба заздалегідь розмістити так, щоб його бачили всі – і вчителі, і учні. Біля класних кабінетів треба почепити портрети Г. Сковороди, Т. Шевченка, П. Тичини, М. Рильського, В. Сухомлинського, Д. Ушинського, Лесі Українки, О. Гончара, Д. Павличка, В. Симоненка, Л. Костенко та їх вислови про українську мову. У бібліотеці школи організується виставка книг “Все про українську мову” з розділами: “У світі словників”, “Чи знаєте Ви...”, “Цікаве про українську мову” тощо. У плані чітко треба визначити час і місце проведення заходів.

1-й день. “З історії мови ” для учнів 7-10 класів)

Оформлення: стенд із портретами слов’янських просвітителів Кирила і Мефодія; букви слов’янської азбуки (Кирилиці) і букви сучасного алфавіту.

Для оформлення використати:

1) Прислів’я

Грамоті вчиться – завжди знадобиться.

Азбука – до мудрості сходинок.

Спочатку аз та буки, а потім і науки.

2) Загадки

- Яке слово складається із трьох складів, а вказує на 33 букви? (Аз-бу-ка)

- Що стоїть посеред Києва? (Буква Є)

- Якого маленького коника треба поставити між двома однаковими займенниками, щоб отримати назву країни? (Японія)

3) Фразеологізми

- Пройти від аза до іжиці.
- Починати з азів.
- Зробити на ять.
- Прописати іжицю.
- Стояти фертом

4) Розповісти учням про укладачів слов’янської азбуки і про її історію створення.

5) Провести конкурс знавців української мови з питань:

- Порівняйте кирилицю і сучасний алфавіт.
- Скільки букв має кирилиця?
- Скільки букв у сучасному алфавіті?
- Які букви кирилиці застаріли і у наш час не вживаються?

6) Чи вважаються слова **азбука** і **алфавіт** синонімами?

- Де використовують алфавітний порядок?
- Коли виникла писемність у слов'ян?
- Чому слов'янську азбуку називають кирилицею?
- Як бережуть пам'ять Костянтина (Кирила) і Мефодія у слов'янських країнах?
- Де встановлені пам'ятники братам?
- Прочитайте слова, написані по-старослов'янськи. Спробуйте перекласти їх сучасною українською мовою.
- Підберіть до них споріднені слова, які вживаються у наші дні. Прость, шеломъ, тыщета, дружина, бръзгъ, вьдати, длань.

(Підведення підсумків дня)

2-й день. Гра “Мандрівка до країни філології” для учнів 7–9-х класів

Ведучий: Шановні учасники! Сформууйте дві команди знавців української мови із учнів 7–9-х класів (по 5-7 осіб) та оберіть капітанів команд. Учні, які не ввійшли до складу команд, залишаються вболівати за свої команди.

Конкурс-розминка “Чи знаєш ти?”

1) Вгадайте слово за жартівливою характеристикою:

- Не квіти, а в'януть; і не білизна. Проте їх часто розвішують занадто довірливі люди. (Вуха)
- Її товчуть, носять решетом, у ній ховають кінці нечесні люди. Що це? (Вода)
- Він гуде у голові у несерйозної людини, у кишнях, його радять шукати у полі, коли хтось безвісти пропав; на нього кидають гроші і слова. Це... (вітер)
- Його вішають, якщо сумують; повсюди сунуть, втручаючись не у свою справу; ним клюють; його задирають; на ньому залишають зарубки. Що це? (Ніс)
- Його ковтають, за нього тягнуть або сіпають, коли примушують висловитись, він до Києва доведе. Що це? (Язик)

- Його тримають не використовуючи рук; за ним можна лізти до кишені; його(їх) не радять кидати на вітер. Що це? (Слово, слова)

Конкурс “Лексичні задачки”

1. До слів іншомовного походження доберіть українські слова-синоніми.

Капела, тріумф, ірреальний, барикада, контур, реформа, брутто, нетто, коректив, лібрето, муляж, пейзаж, шофер, інтелектуальний, бухгалтерія, комплімент, конструкція, інфекційний, блокада.

2. Замініть виділені слова паронімами.

Домашній адрес, виборча ділянка, гуманітарна людина, дипломат конкурсу, комунікативні шляхи, комфортна квартира, особиста справа з обліку кадрів, проникливий вітер, промениста терапія, натуральне мистецтво, корислива книга.

3. Відредагуйте речення відповідно до лексичних норм української мови.

1. Роздався телефонний дзвінок. 2. Дирекція не прогадає. 3. В скільки годин відходить наш автобус? 4. Повістка дня слідує. 5. Редакція приносить свої вибачення. 6. Приступаєм до обговорення. 7. Першим ділом треба вирішити це питання. 8. Це сама відповідальна задача. 9. Збитки складають 10 процентів.

Конкурс “Подорож до країни “Фразеології”

1) Поясніть значення фразеологізмів:

- Водою не розлити міцно, щиро дружити, бути завжди разом).
- Витати на сьомому небі (сприймати дійсність нереально).
- Товкти воду в ступі (марна робота).
- Муха вкусила (про того, хто в поганому настрої).
- Набрати до рота води (мовчазна людина).
- Виносити сміття з хати (розголошувати щось потаємне, переважно неприємне)
- Замилувати очі (ошукувати).
- Кирпу гнути (пишатися, зазнаватися).

Конкурс “У країні Граматика”

1) Замініть у слові тільки одну букву і отримайте якомога більше нових слів.

Бак (бік, бик, бук, бал, лак, мак, рак, бар, бас і т.ін.)

Дім дам, дим, дум, дір, сім і т.п.)

Кіт піт, кит, кут, кат, кіл, кір і т.п.)

Бочка (дочка, точка, мочка, бичка, бачка і т.п.)

Воля (доля, Коля, Валя, вола, поля і т.п.)

2). Завдання на пошук закономірності. Напишіть відповідне число букв у звуконаслідувальних словах :

Кіт –3

Пес –3

Курка –6

Порося –6

Півень –8

Осел (Віслук) –2

[Відповідь]

Кіт –3 – “Няв”

Пес –3 – “Гав”

Курка –6 – “Ко-ко-ко”

Порося –6 – “Хрю-хрю”

Півень –8 – “Ку-ка-рі-ку”

Осел (Віслук) –2 –”Іа”.

3) Дайте відповідь: у якому числі стільки ж цифр, скільки букв у його назві? (100- сто)

4) Утворіть зменшено-пестливі форми від жіночого імені Ольга (від ст.скандинавського *Helga* – свята): Оля, Оленька, Олечка, Олюня, Олюнька, Олюненька, Олюнечка, Олюньця, Олюся, Олюська, Олюсенька, Олюсечка, Олюта, Олютка, Олютонька, Олюточка, Люся, Люсенька, Люсечка, Люся, Льоля, Льоленька, Льолечка.

5) Пригадайте найбільшу кількість слів, які починаються на букву Е: екран, експедиція, ембарго, еволюція, екскаватор, експедиція, екскурсія, емігрант, ентузіазм, екзамен, екземпляр, економія, експрес, експерт, екстракт, енергія, електрика, епіграф, епізод і т.п.(можна до 20-22 слів)

Конкурс “У редакції”

1) Загадкові знаки.

Ведучий: Розповідають, що французький письменник Віктор Гюго у день виходу в світ своєї нової книги послав листа до видавця, в якому стояв тільки “?”. Видавець відповів дотепно і коротко: “!”

2) Відредагуйте речення.

- Визирнувши у вікно, гуркіт привернув мою увагу.

- Літак приземлився на аеродром, який вилетів із Києва.

- Вибираючи подарункову книгу, мені впала в око чудова якість продукції.

- Споживаючи невелику кількість води, стає неможливим швидкий ріст рослин.

“Орфографічний тест”.

Завдання. Як слід писати слово *(пів)метра*?

А Разом. ✓

Б Окремо.

В Через дефіс.

Як слід писати слово *будь(що)будь*?

А Разом.

Б Окремо.

В Через дефіс. ✓

Як слід писати *різко(окреслений)*?

А Разом.

Б Окремо. ✓

В Через дефіс.

Як слід писати прикметник *жовто(гарячий)*?

А Разом. ✓

Б Окремо.

В Через дефіс.

Як слід писати з(*поміж*)?

А Разом.

Б Окремо.

В Через дефіс. ✓

Як слід писати суспільно(*вагомий*)?

А Разом.

Б Окремо. ✓

В Через дефіс.

Конкурс “Поетичний”

- Завершіть строфу, назвіть вірш і його автора:
- Поховайте та вставайте...
- Частіше заглядайте у словник....
- Троянди й виноград – красиве і...
- Любіть Україну, як...
- Еней був парубок моторний.....
- Гетьте думи, ви хмари осінні...
- Всякому городу нрав і права...
- Життя іде і все без коректур...

Конкурс “Сила слова”

Ведучий: Словом можна:

- розвеселити
- розрадити
- вселити надію
- викликати посмішку
- переконати
- ошчасливити
- зцілити
- причарувати
- возвеличити
- очистити душу
- розсіяти сумнів
- скувати сили душі
- посилити тривогу й безнадію
- поранити душу
- приголомшити
- принизити
- образити
- зганьбити
- убити

Конкурс для вболівальників

Ведучий: *Відгадайте українські народні загадки та заробіть для своєї команди 1 бал:*

- Два брати рідні: одного всі бачать, але не чують, другого всякий чує, але не бачить.
- (Блискавка і грім)
- Поки батько народився, син по світу находився. (Вогонь і дим)
- Батько високий, мати низька, син заклопотаний, дочка прудка. (Чотири стихії: небо, земля, вогонь, вода)
- У воді росте, у воді кохається, у воду впаде – води злякається. (Природна сіль)
- Летить птиця без крил, без ніг, зварив кухар без вогню, з'їла дівка без рота. (Сніг, сонце, земля)

2. Прочитайте скоромовки, дотримуючись фонетичних норм української мови, та заробіть для своєї команди 1 бал:

- Бурі бобри брід перебрели, забули бобри забрати торби.
- Залізне зубило залізо любило, зубило в залізо залізне залізло.
- Бабин біб розцвів у дощ, буде бабі біб у борщ.
- Пильно поле пильнувати, перепелів полювати.
- Босий хлопець сіно косить, роса росить ноги босі.
(Підведення підсумків дня)

3-й день. Інтелектуальний ринг “Грамотність ділової людини” для учнів 9–11-х класів

Участь беруть три команди, ведучий і журі.

Ведучий: Сучасна українська мова активно поповнюється новими лексичними одиницями. Нові слова відображають зміни, які відбуваються в житті суспільства, а наші старшокласники невдовзі стануть активними учасниками політичного і економічного життя. Отже, розуміння значення нових слів, особливо іншомовних, їх правильне написання надзвичайно важливе для нас, молодих людей, які вступають у нове життя.

1. Перша номінація “**Мовленнєва майстерність майбутнього бізнесмена**”

Завдання. Пояснити значення слова *діловий* у поданих словосполученнях, дібравши до нього синоніми.

Діловий стиль – ..., ділова людина – ..., ділова пропозиція – ..., діловий вигляд – ..., ділова бесіда – ..., діловий лист – ..., ділове мовлення – ..., ділова зустріч – ..., ділові папери – ..., ділові відносини – ...

2. Друга номінація “**Слова-еквіваленти**”

Завдання: до поданих слів і словосполучень підберіть відповідники з іншомовними словами.

- Вада –
- Твір у формі записок – спогадів про минулі події –

- Підстава, яка наводиться для обґрунтування доказу –
- Натхнення –
- Людина, політичний діяч, що є слухняним знаряддям у чужих руках –
- Прогулянка –

Слова для довідок: дефект; мемуари; аргумент; ентузіазм; маріонетка; променад.

3. Третя номінація “Консультуємося зі словниками”.

Завдання 1. Вставте пропущені букви, розкрийте дужки і дайте детальне тлумачення словам.

- Деб...тор, к...нтракт, кр...дитор, пр...дюсер, т..варооб..рот.
- Макл...р, н...мінал, п...ритет, с...ртифікат, т...раж.
- Аб...нент д...в...львація, барт...рні угоди, інфляц...я.

Завдання 2. Назвіть слова (терміни), які мають таке тлумачення.

- Особа або організація, яка уклала договір з державою на певних умовах і на певний строк про право експлуатації лісів, надр, підприємств тощо (концесіонер).

- Професіональний посередник при укладанні торговельних і біржових угод (маклер)

- Особа або організація, яка виступає у якості довірителя з боку фінансової сторони (спонсор).

- Рівність сторін у їхніх взаємовідносинах (паритет).

- Вартість, зазначена на грошових знаках, акціях або облігаціях (номінальна вартість, номінал).

- Торгова угода на основі натурального обміну (бартер).

1) Посвідчення, письмове свідоцтво; 2) Познакове фінансове зобов'язання держави; 3) Документ, що посвідчує асортимент, кількість і якість експортованого товару (сертифікат).

Завдання 3. Дайте відповідь, що називається паронімами? Поясніть лексичне значення паронімів і складіть з ними словосполучення.

- Адресат – адресант;
- Відчуття – почуття;
- Ефективний – ефектний;
- Фамільний – фамільярний
- Абонент – абонемент
- Витрати – втрати
- Висвітлений – освітлений

Завдання 4. Підберіть синоніми або синонімічні словосполучення до даних слів.

- Підприємець –
- Приватизація –
- Мер –
- Бартер –
- Дебати –
- Брокер –

- Рейтинг –

Слова для довідок: бізнесмен; передача в приватну власність; міський голова; угода, обмін; обговорення; посередник, показник популярності.

(Підведення підсумків дня)

4-й день Конкурс “Хто найрозумніший?”

Ведучий: Запрошуємо до участі у конкурсі !

Завдання 1. Підберіть антоніми до слів.

- Альтруїзм –
- Архаїзм –
- Революція –
- Закон –
- Визволення –
- Виправдування –

Слова для довідок: егоїзм, неологізм; контрреволюція; беззаконня, поневолення; обвинувачення.

Завдання 2. Бліц-турнір

Поясніть лексичне значення слова. Відповідайте швидко, чітко і лаконічно.

- Абонемент – право користування телефоном, книгами і т.п.
- Абонент – особа, яка користується абонементом.
- Бліцтурнір (або бліц) – дуже швидке змагання.
- Брокер – посередник під час укладання договорів на біржі.
- Вальвація – визначення вартості іноземної валюти.
- Дебітор – боржник.
- Дефект – вада.
- Імпорт – ввезення товару із-за кордону.
- Інавгурація – урочистий вступ на посаду.
- Іподром – місце для змагань із кінного спорту.
- Кулуари – приміщення поза залом засідань.
- Квота – доля, норма чогось допустимого.
- Лавірувати – діяти хитро, вишукано.
- Маклер – посередник під час укладання торговельних угод.
- Номінал – означена вартість.
- Паритет – рівність, рівноправ'я сторін.
- Префектура – орган управління.
- Приватизація – передавання у приватну власність.
- Продюсер – особа, яка організує виробництво кінофільму, здійснює фінансовий и ідейно-художній контроль.
- Рейтинг – ступінь популярності.
- Тариф – система ставок.
- Фітнес – клуб – спортклуб.
- Експорт – вивіз товару за кордон.

Завдання 3. Конкурси для вболівальників

Ведучий: **1) Дайте відповідь на питання та заробіть для своєї команди 1 бал:**

- Що знаходиться між річкою і берегом? (Сполучник “і”)
- Яке російське місто літає у повітрі? (Орел)
- Житель українського міста і назва марки автомобіля?
- Що стоїть посеред Землі? (Буква “М”)
- Які чотири моря мають назви кольорів? (Чорне, Червоне, Жовте, Біле).
- Яким поясом не підпережешся? (Кліматичним)

2) Відгадайте та заробіть для своєї команди 1 бал:

- Чотири брати біжать, один одного не доженуть. (Колеса)
- Який рік продовжується один день? (Новий)
- Скільки яєць можна з’їсти натщесерце? (Одне)

3) За допомогою прислівників назвіть по порядку п’ять днів тижня:
(Позавчора, вчора, сьогодні, завтра, післязавтра)

- У семи братів по одній сестрі. Чи багато сестер? (Одна)
- Йшли поруч : син із батьком та дід з онуком. Скільки їх? (Троє)
- Один лле, другий п’є, третій зеленіє та росте (Дощ, земля, жито)
- Земля біла, а птахи на ній чорні. (Папір і літери)
- Чорні, криві, від народження німі, а стануть в ряд – зразу заговорять (Букви)
- Які два займенники заважають транспорту? (Я – Ми)
- Яку частину слова можна знайти в землі? (Корінь)
- Крапка з хвостиком? (Кома)

4. Назвіть авторів поетичних рядків:

I команда

Книги — морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.

(І. Я. Франко)

Гей, вдарте в струни, кобзарі,
Натхніть серця піснями!
Українські прапори вгорі —
Мов сонце над степами...

(П. Г. Тичина)

II команда

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого...
А серце б’ється, оживає,
Як їх почує!..

(Т. Г. Шевченко)

Благословен той день і час,
Коли прослалась килимами
Земля, яку скропив Тарас

Дрібними росами-сльозами.

(М. Т. Рильський)

III команда

Слово, моя ти єдина зброе,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може, в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.

(Леся Українка)

Яке прекрасне рідне слово!
Воно — не світ, а всі світи...
Шевченка мову і Франкову
Невже під ноги кинеш ти?

(В. М. Сосюра)

5. Найкращі знавці фразеології (3 хв)

Закінчіть прислів'я та приказки.

I команда

Не гордись званням, а ... *(гордись знанням)*.
Ледачий двічі робить, а ... *(скупий двічі платить)*.
Вір своїм очам, а не ... *(чужим словам)*.
Земля чорна, а ... *(білий хліб родить)*.
Бережи хліб на обід, а ... *(слово на відповідь)*.

II команда

На щедрого Бог посилає гостя, а ... *(на скупого — злодія)*.
Праця годує, а ... *(лінь марнує)*.
Злого люди заклюють, а ... *(доброго злижуть)*.
Корінь науки гіркий, а ... *(плід смачний)*.
Нових друзів май, а ... *(старих не забувай)*.

III команда

Землю сонце прикрашає, а ... *(людину праця)*.
Не давав слова — кріпись, а ... *(дав — дотримайся його)*.
Слухай тисячу разів, а ... *(говори — один)*.
З добрим дружись, а ... *(лихих стережись)*.
Бережи одяг знову, а ... *(здоров'я — змолоду)*..

(Підведення підсумків дня)

5 день Конкурс грамотіїв

Ведучий: Шановні учасники змагань на кращого знавця української мови! Сьогоднішній день завершальний. У кінці дня будуть підведені підсумки роботи всіх учасників команд, які брали участь у п'ятиденному змаганні. Розпочинаємо завершальний етап!

Учасники діляться на 3 команди

1. “Брейн-ринг”

Ведучий: Хто ж у нас справжній грамотій? Хто знає...?

- Види складних речень, частини яких зв'язуються за допомогою змісту та інтонаційно. (Безсполучникові).
- Кому належать слова “Як парость виноградної лози, плекайте мову...” (Максиму Рильському)
- Прізвище відомого українського автора і упорядника словника (Борис Грінченко).
- Розділ науки про мову, що вивчає укладання словників (Лексикографія).
- Вид роботи з української мови, в якому учень має можливість викласти свої думки. (Твір).
- Як називаються слова, які прийшли в українську мову з інших мов? (Запозичені).
- Яких звуків більше в українській мові? (Приголосних).
- З чого складаються голосні літери? (Із голосу).
- Як називається розмова двох або кількох осіб? (Діалог).
- Який тип мовлення нагадує геометричну теорему? (Міркування)
- Якою ознакою володіють дієслова з постфіксом -ся?-сь? (Зворотністю).
- Слова, однакові за звучанням, але різні за лексичним значенням? (Омоніми).
- Скільки букв у сучасному українському алфавіті? (33).
- Що означає поняття “українська мова”? (Наука).
- Як у сучасній мові звучить давньоруське слово “град”? (Місто).
- Що означає фразеологізм “Дамоклів меч”? (Загроза)
- Які розділові знаки ставлять у кінці розповідних речень? (Крапку і знак оклику).
- Як ще називають головні члени речення? (Грамматична основа).
- Як називається форма дієслова, що позначає ознаку предмета за дією? (Дієприкметник).
- Як називаються протилежні за значенням слова “слабкий” – “сильний”? (Антоніми).
- Скільки “А” в слові сорока? (Сорок “А”).
- Літерами якої азбуки називаються літери “аз”, “буки”, “веди”? (Кирилиця).
- Яку ще давньоруську абетку Ви знаєте? (Глаголицю).
- На скільки відмін поділяються іменники в українській мові? (На чотири).
- Яка граматична ознака у дієслів БУВ, Є і БУДЕ? (Час).
- Як називається службова частина мови, що служить для вираження підрядних зв'язків між словами у реченні? (Прийменник).
- Як називається розділ науки про мову, який вивчає будову слів? (Морфеміка).
- Як пишеться частка НЕ з дієсловами, що не вживаються без неї? (Разом).
- Як треба правильно написати слово: придурок чи предурок? Чому? (Придурок).
- Як пишуться зі словами частки “но”, “хтозна”, “небудь”? (Через дефіс).

- Як в українській мові називається буква, яка утворює труднощі в написанні? (Орфограма).
- Як змінюються прислівники? (Прислівники не змінюються).
- Який звук позначає Ђ? (М'який знак не позначає звука).
- Який розділ науки про мову вивчає звуки? (Фонетика).

2. Утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові від поданих імен. Поясніть їх правопис.

Віктор, Панас, Яків, Сава, Данило, Григір, Лев, Прокіп, Михайло, Хома, Василь, Микола, Олег, Ігор, Кузьма, Ілля, Григорій, Андрій, Юрій, Лука, Семен.

3. Провідмініайте власне прізвище, ім'я та ім'я по батькові.

4. Поясніть, коли в родовому відмінку однини в іменниках чоловічого роду II відміни вживається закінчення -а (-я), а коли -у (-ю). Уведіть ці слова з різними закінченнями в словосполучення.

Алмаз (коштовний камінь і мінерал), апарат (прилад й установа), вал (деталь машини й насип), елемент (речовина й прилад), блок (частина машини й об'єднання держав), клин (предмет і просторове поняття), рахунок (документ і дія), термін (слово та строк), фактор (чинник і маклер).

На завершення тижня української мови рекомендується провести:

- Термінологічні диктанти з предметів серед учнів 5-11 класів.
- Диктант з учителями-предметниками школи. (Текст.)
- “Естафету почуттів” з учителями і учнями.

1. “Естафета почуттів”: Використовуючи наведені дієслова, складіть словосполучення і речення.

Дієслова	Словосполучення	Речення
Любити		
Подобатись		
Захоплюватись		
Закохуватись		
Дивуватись		
Обожнювати		
Освідчуватись		
Зичити добро		

2. Конкурс “Кмітливих”

Ведучий:

- Чому по-різному пишуться слова, близькі за звучанням:
 - а) Живемо по-новому;

б) Йдемо по новому шляху

- Як великого хлопця зробити малим?(За допомогою суфікса **-ик**)
- Учитель написав на дошці словами: “Сто сорок і сто сорок буде двісті”. Чи правильний підрахунок він зробив? (Ні, якщо він правильно поставив наголоси).
- Коли ми вживаємо вираз “опудало солом’яне” і чому? Що він означає?
- Який рядок не може прочитати жоден вчений)? (засіяний на городі, на грядці)
- Яким ключем не можна відімкнути замок? (журавлиним)
- За допомогою яких прислівників можна перелічити 5 днів тижня, не вживаючи при цьому ні числа, ні назви дня? (Позавчора, вчора, сьогодні, завтра, післязавтра)

3. Конкурс “ПОЗМАГАЙМОСЯ”

Учасники діляться на 3 команди

Хто швидше?(1 хв)

Ведучий : Назвіть одним словом-іменником іншомовного походження.

I команда

- Винагорода, яку вручають переможцеві.(Приз)
- Масове інфекційне захворювання. (Епідемія)
- Музичний супровід. (Акомпанемент)
- Льодова гора, що плаває в океані. (Айсберг)
- Певний режим харчування. (Дієта)
- Прохід, прокладений під землею. (Тунель)
- Пристрій для тренування. (Тренажер)
- Супутник планети. (Сателіт)
- Пристосування живих організмів до кліматичних умов. (Адаптація)
- Організація збуту товарів на ринку. (Маркетинг)
- Живописне зображення Бога. (Ікона)
- Готель для автотуристів. (Мотель)

II команда

- Композиція з кольорового скла. (Вітраж)
- Територіальний різновид мови. (Діалект)
- Костюмований бал. (Маскарад)
- Коротка вистава-жарт. (Скетч)
- Авторський висновок у байці. (Мораль)
- Руїнування тканини кістки чи зуба. (Карієс)
- Особа, яка проголошує промову. (Оратор)
- Дослівний уривок тексту. (Цитата)
- Втрата людиною чи твариною здатності рухатися. (Параліч)
- Умовні знаки для секретного письма. (Шифр)
- Дерев’яний верстат для живопису. (Мольберт)
- Солі азотної кислоти. (Фосфати)

III команда

- Великий пасажирський літак. (Лайнер)

- Зовнішній, лицьовий бік будівлі. (*Фасад*)
 - Пригодницький фільм з життя ковбоїв. (*Вестерн*)
 - Цілковита байдужість до всього. (*Апатія*)
 - Документ про закінчення вищого навчального закладу. (*Диплом*)
 - Неперевершений твір мистецтва. (*Шедевр*)
 - Неплатоспроможний боржник. (*Банкрут*)
 - Стала величина. (*Константа*)
 - Словниковий запас якоїсь особи. (*Лексикон*)
 - Домашній учитель. (*Репетитор*)
 - Легковик підвищеної прохідності. (*Джип*)
 - Музичний ансамбль із чотирьох виконавців. (*Квартет*)
- Ведучий:** Гру завершено. Підсумки підіб'є журі... (Підсумки)

Підведення підсумків Тижня української мови

Ведучий: Оголосити результати Тижня української мови й назвати команду, яка здобула перемогу, ми запрошуємо голову журі.

(Оголошення результатів і нагородження переможців)

Ведучий:

Організатори проведення тижня української мови висловлюють свою найщирішу вдячність учасникам, колегам і глядачам за небайдужість і допомогу.

До наступних зустрічей!

ДОДАТОК Г

Засідання мовно-літературного гуртка старшокласників

Тема: “Не стримуй себе творити добро...”

Мета: Формування в учнів уявлень про милосердя та благодійність.

Освітня: розширити уявлення дітей про милосердя і добро;

Розвивальна: розвинути індивідуальні творчі здібності учнів, образне і логічне мислення, уяву, вміння мислити нестандартно;

Виховна: виховувати особистість, здатну проявляти турботу про ближніх.

Обладнання: Ілюстрації картин художників до теми. Презентації учнів про приклади прояву милосердя і добра.

Блаженні милостиві, бо вони помилувані будуть (Мф 5. 7)

Вступне слово вчителя

Шановні друзі! Сьогодні наша бесіда присвячується дуже актуальній темі – милосердю і добру.

Милосердя... це слово, до якого ми останнім часом звертаємося все частіше.

Чому? Тому що наше суспільство втомилося вже від грубощів, несправедливості, черствості душ людських, жорстокості.

Наш колектив – це велика і дружна сім'я. І завжди хочеться, щоб у нашій сім'ї панували добро і взаємоповага.

Тож прагнемо виховувати бажання жити у світі добра, розуміння своєї причетності до всіх подій, які відбуваються у житті, заохочення до добрих вчинків і корисних справ.

Почнемо з милосердя.

Учні зачитують вислови:

Милосердя – це прагнення всім серцем допомогти іншим, підтримати матеріально й духовно, грошима й доброю порадою, підтримати в радості та втішити у біді. Краще за все втайні, без зайвого галасу, не сповіщаючи інших, що ти такий добрий і хороший. (Соломон)

Милосердя...не буває надмірним. Френсіс Бекон)

Без ядра горіх ніщо, так само як і людина без серця. (Г. Сковорода)

Милосердя – найвірніший знак справжньої величі людини. (В.Шекспір)

Милосердя є найвища форма людського існування. Ф.Достоевський)

Справжнє милосердя – це бажання принести користь іншим людям, не думаючи про винагороду. (Х.Келлер)

Учитель. А що ж таке милостиня? Коли ми віддаємо що-небудь, що належить нам, віддаємо не по закону або обов'язку, не з метою отримати від людини щось більше, значить, по доброті серця ми творимо милостиню. Вона може бути виражена в жертві від свого статку, в жертві свого вільного часу, праці, душевної участі, у слові розради, у прощенні образи, в молитві за когось.

Святитель Іоанн Златоуст говорить про милостиню: “Велике діло милостиня. Возлюби її, бо немає нічого рівного. Вона може і заглибити гріхи, і позбавити від суду. Ти мовчиш, –а вона стоїть і захищає ... Стільки-то благ від милостині, а ми про неї і не дбаємо. Дай, по можливості, хліба. Немає в тебе хліба? Дай дрібну монету. Нема дрібної монети ? Дай чашу холодної води. Немає і цього? Поплач з нещасним, і отримаєш нагороду; бо нагорода дається не за вимушену, а за добровільну справу “. [1]

Отже, милостиня – це те ж саме милосердя в дії.

Учениця. Я хочу доповнити слова Іоанна Златоуста про милостиню, бо сама часто подаю її нужденним.

“Милостиня – це вияв християнської любові. Звільнившись від ярма стягання багатства, людина за допомогою милостині може рухатися далі до Христа, бо милостиня – найбільш яскравий прояв любові до ближнього. Якщо зникне милосердя, то все загине і буде винищене. Як на морі не можна плисти далеко від берегів, так і земне життя не може стояти без милосердя, поблажливості і людинолюбства” VII: 541 [15].

Учитель. Отже, як мені здалося, ти розумієш поняття “милостиня” як подання грошей бідним? Звертаюся до всіх присутніх: як ви розумієте ось такі рядки (зачитати).

Ви допомогли перейти на пішохідному переході людині – ви подали їй милостиню. Ви зустріли в театрі скромно одягнену людину, якій через бідний одяг не по собі, ви до неї підійшли, ласкаво з нею поговорили, так би мовити, підтримали – ви їй надали милостиню. Ви просто дали людині добру пораду, порадили їй гарну книгу з питання, яке її цікавить, подарували їй таку книгу, яка, можливо, зробить у ній душевний переворот, – все це християнська милостиня. Нарешті, часто не тільки слово, але навіть схвальний погляд має більше значення, ніж слова.

Милостиня є все те, що дає душа душі – будь-то прихильність всього життя або миттєвий погляд співчуття, кинутий при зустрічі двох осіб, які на мить зійшлися і негайно назавжди розійшлися. Милостиня, мабуть, найпростіша і найдоступніша справа, здатна оживляти нашу віру.

Учень. Я гадаю, що наймудріша милостиня – це коли людина приймає на своє постійне утримання яку-небудь безпорадну людину, чи то убогий, позбавлений можливості трудитися старий, що втратив здатність до праці, чи то сім'я безпорадних сиріт.

З новин по радіо і телебачення, Інтернету я знаю, що наші українські сім'ї з Рівненщини, Тернопільщини, Львівщини, Закарпаття, Сумщини, Київщини прийняли тисячі наших українців з Луганщини і Донеччини, які рятувались від страхіть війни. Я гадаю, що це найяскравіший прояв милостині.

Учениця. Щасливий той, хто відшукає в нужді якусь юну талановиту людину, вчасно її підтримає і дасть можливість їй вибитися на дорогу. Нещодавно я прочитала про незвичайний приклад благородної і мудрої допомоги.

Один із найвідоміших російських композиторів українського походження (походив з роду Чайок) Петро Ілліч Чайковський першу половину свого життя, не маючи певного забезпечення, був позбавлений і того спокою, і духу, і того широкого дозвілля, які необхідні для артиста. Про це знала його щира і досить заможна шанувальниця Надія фон Мекк.

Учень. Вона вела з ним жваве листування, захоплювалася його творіннями, але не шукала особистого з ним знайомства, так що ці дві, настільки близькі по духу людини, ні разу в житті не зустрілися: вельми чудовий приклад чисто духовних відносин. Бажаючи надати таланту Чайковського можливість розгорнутися у всій його силі, пані фон Мекк впростила його прийняти від неї, поки він не досягне повного матеріального достатку, пенсію до шести тисяч на рік, що на сьогодні становить 65 000 доларів. Отримавши таким чином повну незалежність, Чайковський мав можливість вільно творити.

Учениця. Українське коріння давалося взнаки, композитор сумував за Україною. З 1864 він майже щороку жив в Україні в маєтку Низах на Харківщині, а 1878 – 1885 у м. Кам'янці і Браїлові на Поділлі. Тут постали його твори на українські сюжети чи такі, в яких використано українські народні мелодії: опери “Мазепа” (за Олександром Пушкіним) і “Черевички” (“Коваль Вакула” за Миколою Гоголем), симфонії № 2 (“Українська”) та № 4, концерт для фортепіано з оркестром № 1, транскрипція фантазії “Козачок” Даргомижського для фортепіано, пісні до російських перекладів Тараса Шевченка і чимало інших. Чайковський відредагував видання церковних творів Дмитра Бортнянського у 10-ох томах (1882).

Учень. 1890 року Чайковський відвідав Миколу Лисенка в Києві й слухав його оперу “Тарас Бульба”. Був одним з учасників заснування на базі музичного училища Київського відділення Російського музичного товариства Київської консерваторії. Також композитор бував у селі Олександрівка (тоді воно називалося Гранківка) Зачепилівського району Харківської області та в селі Копилів на Макарівщині, в садибі фон Мекка.

Великодушна допомога пані фон Мекк не пройшла даремно: це була найкраща пора творчості Чайковського. Цій розумній жінці з віртуозно делікатним серцем зобов'язаний не лише один Чайковський, а й вся світова музика.

Учитель. Нещодавно ми з вами вивчали (або ще будемо вивчати) історичний роман у віршах Ліни Костенко “Маруся Чурай”. У тексті роману є такий епізод, коли козак, друг Марусі Іван Іскра встиг дістатись ставки Богдана Хмельницького, для того щоб врятувати Марусю від страти. Гетьманський указ скасував вирок суду, бо “смерть повсюди, а життя одне”. Хто з вас може про цю подію щось сказати?

Учень. Це чудовий прояв милосердя, адже карати Марусю – авторку українських пісень, молоду дівчину за те, що не зрадила своєму коханню, – злочин. Порятунком життя своєї героїні Ліна Костенко бачить у прояві людяності, милосердя.

Учитель. А тепер давайте поговоримо про добро, бо творити милосердя – значить творити добро. У тлумачному словнику С. Ожегова поняття “добро” має таке значення: все позитивне, хороше, корисне (бажати добра комусь). Як бачимо, ці поняття – синоніми.

*Люди на Землі,
Спішіть добро творити,
Щоб нам не згинуть у морі зла,
Щоб кожен міг серед краси прожити.*

Вислови про добро

*Стережися злого, чини добре.
Не роби іншому того, чого собі не бажаєш.
За добро добром платять.
Добро далеко розходиться, а лихо ще далі.
Все добре переймай. А злого уникай.
Будеш творити добро – щасливим будеш.*

(Розмова учасників про нинішні прояви милосердя і добра)

Учень. Поспішайте творити добро, вчіться співчувати. Не намагайтеся комусь зробити зло, причинити біль, тому що за це рано чи пізно ви будете покарані. Колись ви також можете опинитись у скрутній ситуації, і вам ніхто не подасть руки. Пам'ятайте! Як ви ставитесь до цього світу, таким боком і світ до вас повернеться.

Учениця. Якщо ви зростете добрими людьми, то буде й вам всюди добре, бо, як каже народна мудрість: “Доброму скрізь добре!” А коли ви будете робити зло, коли ваше серце стане жорстоким, то і світ до вас повернеться жорстокістю і злом. Не забувайте про це ніколи. Нехай у вашому серці завжди живуть велика любов і доброта, щирість і співчуття, людяність і щедрість.

Учень.

*Красиво жити не заборониш
І з Божою допомогою, можливо,
Ти десь в чомусь переможеш,
І справді, Бог тобі допоможе!
Допоможе він тобі любити,
Бути добрим, чесним і безстрашним,
Добро на всій землі дарувати
І жити в гармонії в світі нашому!*

Учениця.

*Добрим бути зовсім не просто.
Не залежить доброта від зросту,
Не залежить доброта від кольору,
Доброта – не пряник і не цукерка.
Тільки треба, треба добрим бути,
І в біді один одного не забути.
І закрутиться земля швидше.*

Якщо будемо ми з тобою добріші.

Добрим бути зовсім не просто.

Не залежить доброта від зросту.

Учитель. Всім нам не легко у сьогоднішній скрутний час, але пам'ятаймо, що поруч є люди, яким набагато гірше. І ми можемо хоч на крихту покращити їхнє життя своїм ставленням, усмішкою, теплим поглядом.

Сьогодні ми говорили про Добро і Милосердя. Ви збагатилися знаннями про Милосердя і Добро. Хотілось би, щоб після цієї розмови кожен із вас осмислив свою життєву позицію і став добрішим, кращим, досконалішим.

Тема добра і милосердя не завершується на сьогоднішньому засіданні гуртка. Ми її обов'язково продовжимо.

До наступних зустрічей!

Учениця.

Ти добро лиш твори всюди,

Хай тепло тобі повнить груди.

Ти посій і доглянь пшеницю,

Ти вкопай і почисти криницю,

Волю дай, нагодуй пташину,

Народи і зрости дитину!

Бо людина у цьому світі

Лиш добро повинна творити.

ДОДАТОК Д

Літературно-музичне свято “Дорости до Шевченка”

Мета:

- розширити та поглибити знання учнів про життя та творчість Тараса Шевченка; удосконалити уміння старшокласників вести пошуково-дослідницьку роботу, розвивати творчу уяву;
- виховувати любов, повагу до постаті Кобзаря і його творчої спадщини.

Святково прикрашена сцена актового залу: посередині в глибині сцени – український вінок з різнокольоровими стрічками, портрет Т.Шевченка, обрамлений українським вишитим рушником. Під портретом – слова Євгена Сверстюка як епіграф до теми свята: “Шевченко прийшов відкрити нам стовпи, на яких тримається людина і людський світ. Він оспівав Любов і Красу, Добро і Правду, щоб зробили ми це своєю вічною піснею.”

Вступне слово вчителя-словесника:

Шевченко приходять до нас щороку навесні. Приходять щоразу новим, неповторним. Час поволі звільняє образ нашого пророка від фальшування і спотворення. Де б не був поет, куди б не закидала його доля, завжди він був зв’язаний із самим національним еством своєї Батьківщини.

Як весна оновлює природу, так слово Великого Тараса оновлює наші душі, закликає бути чесними і милосердними, палко любити свій народ, свою Україну.

Ведучі

1-й Дорогі друзі! Шановні гості! Розпочинаємо літературний вечір, присвячений творчості Тараса Григоровича Шевченка! Знову ми відзначаємо день народження нашого національного генія у вільній незалежній Україні. Це подія, яку важко переоцінити, бо для нас і для всього світу Шевченко – це Україна, а Україна – передусім Шевченко.

2-й Прошло багато часу, а він залишається серед нас невмирущим як поет, художник, пісняр, проводир, геній, що показує нам шляхи життя. Беручи всю світову літературу, тяжко знайти серед письменників другу подібну постать, що пройшла б такий же винятковий життєвий шлях, що вийшла б із самих низів і досягла б найбільшого злету творчого генія, що з прожитих 47-ми років життя була б лише десять років на волі, що була б одночасно поетом, прозаїком, драматургом, маляром, чудовим різьбярем, співаком, редактором, а головне, що могла б так глибоко відбити думки, життя і мрії свого народу, як це зробив геніальний Тарас Шевченко, ставши письменником світової слави. Поговоримо сьогодні про його Долю, Музу, Славу!

Пісня “Думи мої, думи мої ...” (на слова Т. Г. Шевченка)

1-й У кожного народу є свої святині, що, переходячи від покоління до покоління, не дають нам забувати, “яких батьків ми діти”. Для українського народу його святинею і оберегом є Тарас Шевченко. В організмі кожного народу, як і будь-якої окремої людини, є ті, досі не вивчені резерви, що в кризові моменти хвороби спричиняють вражаючий ефект

самовиліковування. В подібному кризовому стані опинився організм української нації на час Шевченкового явлення.

Україну тоді вже відспівали і чужі, та чимало своїх.

2-й Права і гідність українського поспільства були потоптані і зневажені до крайньої межі. Роз'єднаний по різних імперіях український народ, ліквідована у XVIII ст. гетьманська Україна, здеморалізована й зденаціоналізована еліта, остаточно закріпачене після поділу Польщі Катериною II українське селянство.

І чи не в останньому ударі поминального дзвону механізм самозбереження нації, зосередивши всю свою життєву енергію, послав у світ себе в образі і подобі Шевченка: я – єсть!

1-й Саме тоді із середовища упосліджених “рабів німих”, хрещених представників живого товару явило себе полум'яне слово, яке стало на захист зневаженої національної і людської гідності, слово, що стало каталізатором визвольних процесів, генератором духовності, животворного поступу народу до самовизначення. Раз сказавши: “А Україна навіки, навіки заснула”, – він заходився її будити. Щоб розбудити, знадобилося не багато й не мало – цілих півтора століття. Не можемо ще категорично ствердити, що наша українська сучасність уже доросла до Шевченка. Скоріше – доростає. І на це доростання доведеться покласти стільки ж, якщо не більше, каторжної праці, як на весь минулий період.

Вірш “Минають дні, минають ночі...”.

2-й Пригадаймо поетову долю. Народився Тарас Григорович Шевченко 9 березня 1814 року (за новим стилем) у с. Моринці на Київщині в кріпацькій родині. Тарасові було 9 років, коли померла мати, а коли мав 11 – помер батько. Читати й писати навчився в дяка, де одночасно був і наймитом. У 15 років пан забрав його до покоїв – слугою-козачком, згодом панська сім'я виїхала до Польщі, а коли почалися заворушення проти царської влади, пан повернувся до Петербурга. Тут Тарас знайомиться з маляром-українцем Іваном Сошенком, поетом Є. Гребінкою, видатними художниками академії мистецтв. Вирішивши гуртом визволити Шевченка з кріпацтва, Карл Брюллов намалював портрет російського поета Василя Жуковського, розігравши його на лотереї за 2500 карбованців. За ці гроші викупили Шевченка в кріпосника Енгельгардта.

Вірш “Доля”.

1-й Природа щедро наділила кріпацького сина не лише поетичним даром, а й талантом художника. Для Тараса малювання стало потребою, вираженням його творчого духу. У Шевченкові поєднувалися і водночас боролися поет і художник. Про це свідчать записи в його “Щоденнику” від 1 липня 1857 року.

Поет “Странное, однако ж, это всемогущее призвание. Я хорошо знал, что живопись – моя будущая профессия, мой насущный хлеб. И вместо того, чтобы изучить ее глубокие таинства, и еще под руководством такого учителя, каков был бессмертный Брюллов, я сочинял стихи, за которые мне никто ни гроша не заплатил и которые, наконец, лишили меня свободы, и которые,

несмотря на всемогущее бесчеловечное запрещение, я все-таки втихомолку пишу. И даже подумываю иногда о тиснении (разумеется, под другим именем) этих плаксивых, тощих детей своих. Право, странное это неугомное призвание.

Самому теперь не верится, а действительно так было. Я из грязного чердака, я, ничтожный замарашка, на крыльях перелетел в волшебные залы Академии художеств... И что же я делал? Чем занимался я в этом святилище? Странно подумать, я занимался тогда сочинением малороссийских стихов, которые впоследствии упали такой страшной тяжестью на мою убогую душу. Перед дивными произведениями Брюллова я задумывался и лелеял в своем сердце своего слепца Кобзаря и своих кровожадных Гайдамаков..."

2-й Це визнання самого Шевченка для нас надзвичайно важливе: воно розкриває глибинний зв'язок і єдність двох видів мистецтва у його творчій свідомості. Дослідники його творчості підраховали, що поетичних творів Шевченка до нас дійшло понад 240, а мистецьких – олійних картин, акварелей, сепій, офортів, малюнків – майже 1200. Саме ця кількість свідчить про його глибоку закоханість у малярство. Не випадково його твори виставлялися на академічних виставках, а за видатні успіхи у гравюрі Шевченкові було присвоєно звання академіка.

Вірш “Муза”.

1-й У сутінках Петербурзького Літнього саду, над берегами холодної Неви поет думкою лине на Україну – до Дніпра. Шевченкові йшов тоді 23-й рік. За соціальним статусом – кріпак. Освіта мізерна, дуже мізерна, короткочасна, до того ж незакінчена. Але хлопець жадібно вчиться, тягнеться до книжки, займається самоосвітою. Самоосвітою поет займався невпинно й наполегливо весь свій вік, глибоко вивчав античну культуру, серйозно студіював Овідія Назона, Федра, Плутарха, Геродота, Горація, Тіта Лівія, Юлія Цезаря, захоплено перечитував Данте, Тассо, Арісто, Бокаччо, не уявляв собі життя без Байрона й Шекспіра, без Гетевського “Фауста”, читав Пушкіна й Жуковського. Мало хто знає, що Шевченко вивчав французьку мову – і не для салонних розмов з дамами, а для серйозної роботи над книжками. А з Біблією Шевченко не розлучався до останніх днів життя. Вона була для нього незмінною і невичерпною скарбницею мудрості, втіленням високого духу загальнолюдської культури.

2-й Яким колосальним інтелектуальним багажем повинен володіти поет, щоб написати бодай одну таку поему як “Великий льох” або “Єретик”!

Не маючи спеціальної літературної освіти, Шевченко відразу входить у літературу геніальним твором – баладою “Причинна” з її геніальною піснею про Дніпро. Свою кобзу Шевченко настроїв на високий музичний лад. “Реве та стогне Дніпр широкий...” – великий заспів до великого співу. Блискучий початок.

Уривок із поеми “Причинна” (інсценізація). Уривок із поеми “Русалка”.

2-й Дніпро – невичерпне творчо-даєне джерело. Він надихає поетову Музу. “З-за Дніпра ... Слова прилітають. І стеляться на папері, Плачучи, сміючись, Мов ті діти. І радують Одинокую душу убогую”. Ідилію рідної оселі,

домашнього вогнища, затишку в хатиночці над Дніпром Тарас пов'язує із своїм дитячим коханням – “чорнобровою” Оксаною Коваленко, яка малого Тарасика навчила “Без мови, без слова..., очима, душею, серцем розмовлять”. Це кохання, перше, юнацьке, чисте, благородне, залишилось в душі й серці Шевченка як безцінний скарб на все життя.

Вірш “Не молилася за мене...”.

1-й Ім'я Оксани Коваленко фігурує у поета в низці творів, змінюючись часом на Мар'яну або на якусь безіменну дівчину. Вони пройняті незрівнянною щирістю й трагізмом самотності. Трагедія з Оксаною, її божевілля й загибель ніби тягарем завжди лежали на його серці.

Вірш “Ми вкупочці колись росли...”.

1-й Поетова рідня – Дніпро й сестра. Над Дніпром Тарас бачить свою рідну сестру Ярину “многострадалицю святую”. Райдужний світ сестри і брата, світ романтичний, ілюзорний, ірреальний.

Поезія “Сестрі”.

2-й У Шевченка Україна – це Дніпро, а Дніпро – це Україна. Нема на світі другої України. Немає другого Дніпра. Як вічний Дніпро, так вічна й Україна.

Вірш “Над Дніпровою сагою”.

1-й Митці всіх країн прагнули оспівати природу, яка давала їм силу і натхнення. Шевченко ніби був створений для того, щоб виразити словом і фарбами усю красу навколишнього. Тривалий час він жив за межами України, але марив нею, згадував рідну Черкащину, Київщину. Побачивши щось цікаве в природі, він захоплено ділився своїми враженнями з іншими.

2-й “Передо мной расстилалась степь, усеянная курганами. Передо мной красовалась моя прекрасная, моя бедная Украина во всей непорочной меланхолической красоте своей. И я задумывался, я не мог отвести своих духовных очей от этой родной чарующей прелести. Призвание, и ничего больше (1 июля 1857 год)”.

1-й До вашої уваги –пейзажна лірика поета.

Вірш “Зацвіла в долині...”

Вірш “Немає гірше, як в неволі...”

Вірш “Садок вишневий коло хати...”

Уривок з поеми “Княжна”.

2-й Прекрасний український пейзаж не тільки у віршах поета, а й на його малюнках. Улюблені пейзажні мотиви Шевченка – зображення мальовничих околиць та куточків, сіл, містечок, берегів тихих степових річок, ставків, урочищ. Ось деякі з них: “В Решетилівці”, “Повінь”, “Урочище Стінка”, “Хутір на Україні”. Значне місце у творчості Шевченка посідає його альбом офортів “Живописна Україна”. Яка велич і багатогранність таланту!

Уривок із поеми ”Тополя”. Пісня “По діброві вітер виє...”

1-й Не байдужим був поет і до сирітської долі. У 1845 році в Переяслав-Хмельницькому районі, в селі В'юнищах зустрів молодий Шевченко дівчинку з відрами. Кароока, красива, наче маківка в цвіту. Але одяг на ній – одне лахміття; уже спадає останнє листя, а вона – боса. Це була сирота

Мар'яна, яка служила за харчі наймичкою в багатих. Поет дав їй грошей на хустину. Під враженням цієї зустрічі він написав вірш “Маленькій Мар'яні”.

2-й Перші дитячі роки, коли живі були і дід, і батько, і мати, були у Шевченка найщасливіші з усього життя. Про це він пише у поезії “І досі сниться: під горою...”

1-й Шевченко писав про сирітство, соціальну нерівність, героїчне минуле, красу природи України, але з особливою чуйністю, теплотою й душевністю писав він про жінку. “... Такого апофеозу жіночого кохання і жіночої муки не знайти, мабуть, ні в одного з поетів світу” – відзначав Максим Рильський. Для Шевченка тема жіночої долі була згустком крові, що запеклась у його серці. Назви творів “Наймичка”, “Відьма”, “Сова”, “Слепая”, “Мар'яна-черниця” красномовно промовляють про долю героїнь цих творів. Жодного жіночого образу, який можна було б вважати образом щасливої людини.

Уривок із поеми “Катерина”

Пісня “Не тополю високою...”

Уривок із поеми “Наймичка”.

2-й Образ української жінки, чудова краса українських дівчат завжди хвилювала не тільки Шевченка-поета, але й Шевченка-художника. Ось як згадує про це його друг, маляр Г. Честахівський. Йшов 1860 рік, Тарас тепер жив у Петербурзі, багато писав і малював. Якось він попросив Честахівського привести до нього в майстерню для позування вродливу дівчину-українку. Таку дівчину знайшли, звали її Одарочка, а було їй всього 17 років. У супроводі своїх родичів Одарочка прийшла до Шевченка “в білій чохлації сорочці з червоною стьождою, в плахотці, в запасці, стрічках, кісниках і голівка завітчана, як маківка на городі ... і зацвіла в Кобзаревій майстерні”.

(Інсценізація “У майстерні художника”).

Поет З листа до Честахівського: “... Спасибі тобі, мій голубе сизий, моє серденько любе, за твою добру ласку, бодай тебе ніколи лихо не знало! Учора у мене був Великдень в перший раз після того, як вигнала лиха доля з України... Учора я так зрадів, звеселів, обновилося серцем, як радіють віруючі, що до Христа дочекались на Великдень, – наче важке тягло з грудей зсунулось. Десять років просидівши в Оренбурзі, наче в густім тумані, як кайданник у мурах, не бачивши сонця, ні живої людини, і вчора несподівано – чорнява Одарочка, як маків цвіт на сонечку, загорілась на моїх очах, пилом припалих, і, як те сонечко ясне, освітила мої очі, просяяла туман з душі заснулого серця... Хвалити Бога, що не вмер на чужині, оце довелось побачити, подивитися на маків цвіт з козацького городу. Що за люба дівчинка ота Одарочка, який голосочок, яка мова, дзвенить краще срібла, а душа яка славна, чиста... Як пташка з Божого раю, нащобетала мені в оцих мурах сумних. Наче ненька Україна тхнула мені в серце теплим, легким духом, пахучими нивами, запашистим квітом вишневих садочків і трави зеленої, як побачив чистісіньку свою людину, почув рідну мову...”

Уривок з поеми “Марія”.

1-й Варвара Репніна, дочка генерал-губернатора України, чи не першою назвала Шевченка генієм. Ця худенька, тоненька, з великими й виразними очима дівчина, що кохала Шевченка, так написала про нього у

своїй повісті: “Шевченко був поетом у всім значенні цього слова: він своїм віршами упокорював усіх, він витискав з очей тих, що слухали, сльози розчулення та співчуття, він настроював душі на високий діапазон своєї захоплюючої ліри, він поривав за собою старих і молодих, холодних і палких. Він був наділений більше, ніж талантом. Йому був даний геній, і його чула і добра душа настроювала його сопілку на високе й святе...”

Поезія “У нашім раї на землі...”.

2-й Після повернення із заслання Шевченко стає надзвичайно популярним: його запрошують на літературні читання, молодь Петербурга в захваті від його виступів, урочисті збори імператорської Академії мистецтв удостоїли Шевченка звання академіка, його твори перекладаються багатьма мовами не тільки в межах тодішньої Росії, але й далеко поза її кордонами. У 1861 році виходить українською мовою його “Буквар” для дітей. До нього прийшла нечувана **СЛАВА**, до якої поет так іронічно ставився.

Вірш “Слава”.

1-й На своєму життєвому шляху поет мав дуже багато поневірянь, але не можна сказати й того, що Шевченко не мав радості. Прослухайте веселу пісню на слова Шевченка “Утоптала стежечку”.

Пісня “Якби мені черевики”. Танець “Козачок”.

1-й Свого національного поета Тараса Григоровича Шевченка наш народ називає **ГЕНІЄМ**. Геній – це талант найвищого ступеня, що долає обмеження, конкретику часу, осягає істинну суть речей, пізнає і майстерно втілює вічні духовні вартості. Талант підкоряється часові, геній же підкоряє час, долає його силове поле.

2-й Актуальність Шевченка не в тому, що він порушував великі вічні питання або дав нам відповідь на них, – кожне покоління мусить само шукати відповіді на питання, поставлені часом. Нині ми повертаємось лицем до загальнолюдських цінностей, а отже, й до **ШЕВЧЕНКА**.

Люди, які читають Шевченка, може, й не вичленовують проблем, які він ставив. Але вони читають його твори і під їх поетичним чаром вдихають чисте здорове повітря його пісні, відчувають

Ті незримі скрижалі,

Незримим писані пером.

І воно має цілющу властивість випрамляти, підносити, пробуджувати, зміцнювати в людині Людину, її духовні начала!

Тож прагнімо дорости до Шевченка!

Питання і завдання для самоконтролю

1. Які афоризми Кобзаря відображають загальнолюдські цінності?
2. Які твори Тараса Шевченка використали б ви для проведення подібного заходу?
3. Які форми проведення подібних заходів ви запропонуєте?
4. Обґрунтуйте доречність використання художньої спадщини Т. Шевченка під час проведення музично-літературного свята.
5. Що означає вислів “Дорости до Шевченка” для молоді людини XXI століття?

ДОДАТОК Е

Літературно-музична композиція
“Тарас Шевченко –вчитель славних правнуків”

*Роботящим умам,
 Роботящим рукам
 Перелогі орать,
 Думать, сіять, не ждять,
 І посіяне жать.*
 (Т.Г.Шевченко)

Святково прибрана зала, великий портрет Т.Шевченка молодих років, прикрашений українським вишитим рушником, на столі у вазі квіти або кетяги калини.

На екран по ходу дійства проєктуються різні слайди з життя і творчості поета.

Учасники: 2 ведучих, 4-6 читців, виконавці пісень.

Дійові особи: Шевченко-художник і Автор (інсценізація уривку з повісті “Художник”, поет В.А. Жуковський, Поет і Варвава Репніна (зустріч у Яготині)

1-й ведучий: І знову маємо Різдво – Різдво українського Пророка, який дав своєму народові Святе Письмо. Маємо національне свято в незалежній державі Україна...

2-й ведучий: Щедра й невичерпно родюча українська земля подарувала вселюдському сузір'ю геніїв негасимого Світоча – Тараса Шевченка, Тираноборця і Пророка, Речника волі, який поставив на сторожі біля своїх земляків, “рабів німих”, “вогненне слово”, а в “Заповіті” дав їм наказ: “Кайдани порвіте!”

1 –й ведучий: Поява Шевченка – поета і художника, митця і борця, що став символом української нації, була зумовлена всім ходом історичного і духовного розвитку України з її тривалою, сповненою драматизму, героїчною боротьбою за волю.

2-й ведучий: Трагічно завершувалось перше коло нашої історії. Відбуяла молода, романтична сила української нації. Уже позаду – дзвін шабель у Дикому полі, лопотіння козацьких хоругв під Царгородом, тупіт захеканих коней Дорошенка під Москвою, крикання воронів над бусурманськими черепами у запорозькій ковилі. Слава Жовтих Вод і ганьба Берестечка. Далі – моторошна руїна української державності, української душі й духу. З української руки вибито лицарську шаблю, а гетьманську булаву перетворено на звичайний макогін для тертя маку до коржів. У нас залишилося лише СЛОВО.

1-й ведучий: І тоді останніх генетичних зусиль, можливо, навіть з відчаю, нація всю себе вкладає в Тараса Шевченка. Із самих надр, із мовчазної кореневої системи народу – із кріпаків.

Отож, у 1837 році, коли на папір лягли рядки “Причинної”, “Рече та стогне Дніпр широкий”, розпочалася зовсім нова, незбагненна для багатьох іноземців, історія нашого національного духу і нашої державності. Вона потужно пульсувала, до знемоги боролася за самозбереження саме у Слові. У слові Тараса Шевченка.

Пісня “Думи мої, думи мої...” (на слова Т. Шевченка)

2-й ведучий: Тарас Шевченко акумулював, духовно переплавив, зберіг від забуття весь морально-етичний досвід нації, щоб вона вижила, не асимілювалась, не щезла. Згадаймо рядки його поезій, що вже стали афоризмами:

В своїй хаті своя й правда
І сила, і воля.
Нема на світа України,
Немає другого Дніпра,
А ви претесея на чужину
Шукати доброго добра.

1-й ведучий:

Доборолась Україна
До самого краю,
Гірше ляха свої діти
Її розпинають.

2-й ведучий:

Не дуріте самі себе,
Учітесь, читайте.
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь.

1-й ведучий:

Я так її, я так люблю,
Мою Україну убогу,
Що прокляну святого Бога,
За неї душу погублю!

2-й ведучий: Немає більше на світі поета, який би так самозречено рвав свою душу не лише тоді, коли сповідається в любові до неї, а й тоді, коли просто вимовляє ім'я своєї вітчизни.

1-й ведучий: Пригадаймо біографію поета. Народився 9 березня 1814 року (за новим стилем) у селі Моринцях на Київщині в кріпацькій родині. Тарасові було дев'ять років, коли померла мати, а коли мав одинадцять – помер батько. Їхня родина і кілька сіл (17 000 людей) були кріпаками поміщика П. Енгельгардта. У домі цього пана юний Тарас жив протягом 1829-1832 рр. І хоча посада домашнього козачка начебто не відповідала

духовному розвитку юнака, але саме тут були його перші життєві університети.

2-й ведучий: За останніми знахідками про життя юного Тараса дізнаємось, що, перебуваючи у родині Енгельгардтів, саме за ці три роки у Шевченка під впливом вчителів-художників Верби, Рустемаса, Лампі, Смаковського сформувались основи його художньої майстерності. Свідченням того є малюнки періоду цих років.

Павло Енгельгардт перебував у родинних стосунках з Михайлом Глінкою.

В його родині влаштовувались музичні вечори. Сім'я мала також велику бібліотеку, і в той час, коли господар був на службі, Шевченко користувався нею за дозволом господині Софії Григорівни.

1-й ведучий: Живучи в Петербурзі, молодий Шевченко не пропускав жодної нагоди відвідати оперний театр чи концертний зал, стежив за музичним життям столиці, спілкувався з відомими російськими композиторами і музикантами, робив влучні коментарі до опер М. Глінки, В.-А. Моцарта, творів Я. Мендельсона, Л. Бетховена, Ф. Шопена. Далі в його житті будуть В. Ширяєв, зустріч з Сошенком, Брюлловим, Літній сад та ін.

Інсценізація уривку з повісті “Художник”

(Діалог Автора і хлопця-художника у Літньому саду)

2-й ведучий: Нарешті Тарас дочекався того дня, коли у майстерні Карла Брюллова 25 квітня 1838 року Василь Андрійович Жуковський вручив йому “ВОЛЬНУЮ,” в якій йшлося про забезпечення свободи і прав вільного громадянина.

В.А.Жуковський (зачитує “Вольную”)

“Тысяча восемьсот тридцать восьмого года апреля двадцать второго дня, я, нижеподписавшийся, уволенный от службы гвардии полковник Павел Васильевич Энгельгардт, отпустил вечно на волю крепостного моего человека Тараса Григорьевича Шевченка, доставшегося мне по наследству после покойного родителя моего действительного тайного советника Василия Васильевича Энгельгардта, записанного по ревизии Киевской губернии, Звенигородского уезда в селе Кирилловка, до которого человека мне, Энгельгардту, и наследникам моим, впредь дела нет и ни во что не вступаться, а волен он, Шевченко, избрать себе род жизни, какой пожелает...” о п л е с к и)

1-й ведучий: Глибоко зворушений здобуттям волі, Шевченко того ж року почав писати вірші та поеми, захоплюючись українською історичною тематикою. Його вірші відразу здобули успіх у читачів, зокрема українців. А в 1840 році Шевченко вже видає свій перший збірник поезій “Кобзар“, що означає народний співець, який грає на кобзі.

Уривки з поезії “Тарасова ніч” (На розпутті кобзар сидить та на кобзі грає...)

2 –й ведучий: Утілення найчорнішого зла, найпринциповіша антитеза для Шевченка – неволя, рабство, кайдани. Найбільша, найсокровенніша його

любов – воля, свобода. Найвищий ідеал – вільна людина. Він її спрагло шукав в історії України, в козаччині й гайдамаччині, нею він визначав і міряв майбутнє.

Уривки з поеми “Гайдамаки” (Сини мої, гайдамаки!...)

1-й ведучий: Ніколи і ні в чому не підносив Шевченко свій народ над іншими, взагалі не шукав у ньому рис, які були б властиві лише йому і більш нікому. Тарас Шевченко був людиною в родовому значенні цього слова; при тому, що він був сином свого часу і свого народу, поділяв їхні вади у дрібному і у великому, значному, йшов принаймні на сто років попереду.

2-й ведучий: Для Шевченка в його поезії було ніби дві України: Україна як невмируща основа і Україна як історичний момент. Україна –мати і Україна блудна. Україна непорочна і Україна “розбещена”. Україна “лицарів” і Україна “рабів, підніжків”, і цю другу, історично спотворену й історично минущу Україну, він і проклинав заради першої України-матері.

Уривки з поезії “І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не Україні моє дружнєє посланіє”

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра...

1-й ведучий: Нерідко поезію Шевченка свідомо чи несвідомо зводили до його ранніх фольклорно-романтичних мотивів, а ще до антикріпосницьких віршів. Звичайно, і в ранніх творах Шевченко був великий. Але великий скоріше для нас, українців, великий для свого часу. Великим же для всього світу і на всі часи він став завдяки своїй політичній і філософській поезії 40-60 років. “Сон”, “Кавказ”, “Посланіє “І мертвим, і живим...””, “Єретик”, лірика каземату і часів заслання, “Неофіти”, “Осія. Глава ХІУ”, “Марія” – то найвищі вершини поетичного духу.

2-й ведучий: Як і кожна людина, поет прагнув до простого людського щастя. Найзаповітніше в Шевченка збігалось з основною заповіддю Ісуса Христа – заповіддю любові.

Вірш “Молитва”

Царям всесвітнім, шинкарям
І дукачі, і таляри,
І пута кутії пошли.
Робочим головам, рукам
На сій окраденій землі
Свою ти силу ниспошли.
Мені ж, мій Боже, на землі
Подай любов, сердечний рай!
І більш нічого не давай!

1-й ведучий: Серце поета було напрочуд чутливим до краси. А жінку Кобзар вважав “самым блестящим перлом в венце созданий.” Тому й не

дивно, що поет захоплювався жінками, вони хвилювали його уяву, викликали любов, прагнення створити свій куточок раю серед житейського пекла.

Першою любов'ю Тараса була Оксана Коваленко. Їй присвячена поема “Мар’яна-черниця.” А спогади про красуню Оксану поет вилив у вірші “Ми вкупочці колись росли”, “Ганні вродливій” (так називав поет дружину полковника Платона Закревського, власника села Березова Рудка, що на Полтавщині), їй Тарас присвятив поету “Слепая”, також поезію “Якби зустрілися ми знову”.

Пісня “Нащо мені чорні брови?”

2-й ведучий: Жінка у творчості Шевченка займає особливе місце. Головною героїнею виступає жінка в Шевченкових віршах і поемах “Сестрі”, “Лілея”, “Русалка”, “Наймичка”, “Марія”, “Якби ви знали, паничі...”, “Марку Вовчку” та ін.

Уривки з поеми “Катерина” (Кохайтеся, чорноброві, Та не з москалями...)

1-й ведучий: Немає нічого глибшого, ніж материнська любов до своїх дітей. Мати готова принести найвищі жертви для їхнього добра і щастя, не жаліючи свого спокою, здоров’я і навіть життя... Найчастіше Шевченко оспівує не звичайну матір, а оту зганьблену, збезчещену, поневолену та осміяну людьми – матір-покритку.

Поет стає в її обороні, показує, що вона така ж любляча, ласкава і глибоко релігійна, як інші. Більше того! – Ота віддана на прилюдний глум мати-покритка приносить ще вищу жертву.

Побіч бездонного трагізму “Катерини” Ганни у “Наймичці”, вдови у “Сові”, матері у “Відьмі”, кріпачки у “Сні”, збезчещеної дівчини у “Варнаку”, окаянної, заздрісної матері в “Утоплений”, звироднілої убивці в “Русалці” маємо цілу галерею інших картин. Отих щасливих, радісних матерів, про котрих Шевченко говорить в “Садку вишневім коло хати”, у вірші “У нашім раї на землі” та в інших.

Поезії “Садок вишневий коло хати”, “У нашім раї на землі...”

2-й ведучий: Із різних спогадів відомо, що Шевченко до заслання не мав наміру одружуватись і не мав тривалих і серйозних зв’язків із жінками, хоч і любив жіноче товариство. Але одна із них залишила глибокий слід в житті і творчості поета. Це – Варвара Репніна правнучка гетьмана Кирила Розумовського, небога декабриста Сергія Волконського, високоосвічена, інтелігентна, духовно багата.

Уперше 35-літня Варвара побачила Тараса у своєму родовому маєтку в Яготині навесні 1843 року. Він назвав її тихим ангелом і присвятив вірш на тринадцять рядків з підписом: “На память 9-го ноября 1843 года княжне Варваре Николаевне Репниной”

Посвящение

Душе с прекрасным назначеньем
 Должно любить, терпеть, страдать;
 И дар Господний, вдохновенье,
 Должно слезами поливать.
 Для вас понятно это слово!..
 Для вас я радостно сложил
 Свои житейские оковы,
 Священнодействовал я снова
 И слёзы в звуки перелил.
 Ваш добрый ангел осенил
 Меня бессмертными крылами
 И тихостройными речами
 Мечты о рае пробудил.

1-й ведучий: Читаючи присвяту, княжна відчула, що коли дозволить собі піддатися почуттю, яке її охопило, то кинесться Шевченкові на шию. Але перемогла себе і на очах у всіх подякувала поетові “чистим поцілунком”.

(Інсценізація зустрічі Шевченка з Варварою Рєпніною)

2-й ведучий: Йшов 1857 рік. В Україні і Петербурзі вже збирають гроші на повернення поета з заслання. З дня на день жде рядовий Тарас Шевченко офіційного документа, який дає йому право залишити набридле Новопетрівське укріплення і повернутись до Петербурга. Від петербурзьких друзів він дізнається, що про його звільнення клопочуться дуже впливові люди.

1-й ведучий: Петербург... Колись не любив це місто Тарас, “чортовим болотом” називав. А тепер стоїть воно у нього перед очима: ввижаються йому сфінкси на набережній біля Академії мистецтв, лінії Васильківського острова. Нева, канали... Багатьох друзів уже нема, померли. Повільно і безконечно нудно проходять останні дні і місяці Шевченка на засланні.

Поезії “Минули літа молодії...”;

“Якби з ким сісти хліба з’їсти”

2-й ведучий: Після повернення із заслання, живучи в Петербурзі, поет тяжко переживає самотність. Але в найскрутніші хвилини свого життя він не перестає працювати, творити Слово.

Шевченкова мова стала в нас за наріжний камінь нашої літературної мови. “Сталося це тому, – пише Іван Огієнко, – що сам Шевченко був у нас найсильнішим поетом, і його твори захопили всю Україну: усі їх читали, завчали напам’ять, і вже тим самим навчалися й мови. В історії творення літературних мов це звичайне явище: мова найсильнішого письменника й господаря дум народних помалу стає за основу мови й літературної, – так нерідко буває в Європі...”

1-й ведучий: Шевченко – поет сучасний і актуальний понині; таким він був учора і позавчора, таким буде завтра і післязавтра. Це поет на всі часи. Поет довіку насущний і завжди злободенний.

Це прекрасно, що нині ми повертаємо собі національну самосвідомість під знаком Шевченка. Бо Шевченко був гуманістом та інтернаціоналістом й не мав ані краплини національної зарозумілості чи упередженості проти інших народів. Він хотів бачити Україну рівною з іншими народами у сім'ї світовій – сім'ї вольній, новій.

Поезія “Заповіт”

2-й ведучий: Ми повинні повернутися до своїх витоків і національних цінностей. Сіймо добро – і пожнемо добро, сіймо людяність – і пожнемо її, сіймо найкращі людські якості – й пожнемо їх. Сіймо єдність, згуртованість і братолюб'є. Не сіймо ворожнечі та розбрату. Тоді й воля зміцніє наша і дух звеличиться наш.

1-й ведучий: Вчення Шевченка – це джерело, від якого має брати початок усе. Це повинен усвідомити кожен, щоб утверджувалась і міцніла наша рідна Україна. Ми завдячуємо саме Шевченкові, що повернув нам національну гордість, навчав і навчає нові покоління любити Україну, вболівати за її долю. Слава нашій рідній Україні!

Питання і завдання для самоконтролю

1. Які теми піднімав Шевченко у своїх творах?
2. Які дві України зображує Т. Шевченко у своїх творах?
3. Чи змінився Т. Шевченко після отримання у 1838 році “Вольної”?

ДОДАТОК Є

Методична розробка засідання тематичного гуртка з української мови “Шанувальники української фразеології” для учнів 8-9 класів

Останнім часом у школі значно поширились масові форми позакласної роботи з рідної мови. Це Дні і Тижні рідної мови, олімпіади, фестивалі, усні журнали, конференції, конкурси, шкільна мовна преса, радіо. Головним завданням їх є підвищення і розвиток інтересу до української мови, залучення учнів до активної участі в заходах, присвячених мові рідного народу.

Вивчення української мови відбувається як на уроках, так і в позакласній роботі. Крім уроків, у сучасній школі повинен працювати і мовний гурток, систематична робота якого забезпечує поглиблення знань з предмета. Зазвичай у шкільній практиці існує два основних типи мовних гуртків: гурток мови (або шанувальників мови) і тематичні гуртки.

У мовному гуртку повинно працювати не менше 10–12 осіб. Учитель-словесник обов'язково повинен визначити для кожного гуртківця завдання, враховуючи можливості кожного. Завдання мають добиратися так, щоб поглибити знання, розширити кругозір, запалити дослідницький вогник, збудити прагнення заглиблюватись у мову, шукати, вивчати.

Там, де учні відчували смак до гурткової роботи з мови, набагато доцільніше вести один із тематичних гуртків. Найпоширенішими є гуртки лексики, фразеології, етимології, топоніміки, стилістики, культури мовлення, цікавої граматики. У нашій статті мова піде про гурток шанувальників української фразеології.

Фразеологія формувалася протягом століть, акумулюючи в собі життєвий досвід народу. У фразеологізмах найбільшою мірою виявляється національна специфіка мови, вони становлять образну частину її лексики. Українська мова дуже багата на фразеологізми. З урахуванням віку та розвитку учнів для роботи гуртка можна рекомендувати такі питання:

- фразеологізми як особливий вид лексики;
- класифікація фразеологізмів;
- багатозначність, синонімія і антонімія серед фразеологізмів;
- походження фразеологізмів;
- творення фразеологізмів на базі прислів'їв та приказок;
- використання фразеологічних зворотів у художній літературі (зазвичай на матеріалі одного письменника);
- фразеологічні словники.

Учні із задоволенням добирають фразеологічні одиниці за морфологічним принципом або фразеологізми із цікавим для них словом. Люблять ігри, в яких протягом визначеного часу потрібно дібрати стійкі звороти, що мають у своєму складі назву якоїсь тварини (вовком дивиться, як білка в колесі) або птаха (глуха тетеря, горобцеві по коліна), назву частини людського тіла (набрати в рот води, замовляти зуби) тощо.

Гуртківці проявляють великий інтерес до стійких сполучень слів, влучних виразів, прислів'їв та приказок. Багато з них заводять спеціальні зошити, куди вписують образні вислови, цитати, що сподобалися. Необхідно всіляко заохочувати учнів до ведення записів у таких зошитах. Згодом школярів можна залучити до створення картотеки фразеологічних зворотів.

Робота в гуртку шанувальників української фразеології сприяє розвитку мови і збагачує мову школяра фразеологізмами. Програма гуртка спирається на ті знання, вміння і навички, які були отримані школярами у процесі вивчення базового курсу української мови. Основні форми організації занять гуртка – семінари і практичні заняття. Учитель-словесник повинен чітко визначити зміст навчання фразеології на заняттях гуртка, виділивши необхідний теоретичний мінімум і уточнивши фразеологічний словник, призначений для активного засвоєння, розробити відповідну систему вправ. Роботу гуртка можна будувати поетапно: I етап – робота з восьмикласниками, II етап – із дев'ятикласниками. Основною метою першого етапу навчання є формування навичок правильного використання фразеологізмів у мові відповідно до їх семантики, етнокультурної своєрідності, структурно-граматичних особливостей; основна мета другого етапу – формування в учнів умінь комунікативно доцільного вживання фразеологізмів у мові, що робить необхідним вивчення стилістичних властивостей фразеологізмів, особливостей їх використання в художньому, публіцистичному, науковому, офіційно-діловому та розмовному стилях.

Первинне засвоєння фразеологізмів повинно здійснюватись за допомогою мовних вправ, які формують навички сприйняття і вживання фразеологізмів у мові як єдиного цілого, а формування стійких мовних умінь здійснюється за допомогою вправ продуктивного типу.

Методи роботи гуртка:

- слово вчителя
- анкетування
- бесіди
- тести
- дослідницька діяльність
- семінари

Форми роботи:

- тренувальні вправи
- практична робота
- робота зі словниками
- проектна діяльність
- вправи-ігри
- мовні вечори
- стінгазета
- виставки
- екскурсії
- лінгвістичний КВК з теми “Фразеологія”
- лінгвістичний вечір “Фразеологічні загадки”
- дні чи тижні мови

Цілі і завдання гуртка:

У шкільній програмі фразеології приділено вкрай мало уваги. Тому метою гуртка є ввести найважливіші поняття фразеології, які повинні засвоїти учні.

Освітні цілі: формування і розвиток грамотного і вільного володіння усною і писемною формою української мови, формування та розвиток творчих умінь, формування читацької самостійності;

Виховні цілі: виховання любові і поваги до рідної мови.

Завдання:

- відкрити перед учнями невичерпні можливості української мови;
- збагатити запас фразеологізмів в активному словнику учнів, навчити їх вільно володіти фразеологічними зворотами;
- виробити деякі навички фразеологічного аналізу в художньому тексті, що є компонентом загального мовного аналізу літературного твору.

У результаті вивчення даної теми на заняттях гуртка учні повинні:

- 1) **знати** про місце фразеології в загальній системі мови, основні ознаки фразеологізмів, що виділяються за різними ознаками, способи утворення фразеологізмів, функції фразеологізмів у мові, причини змін фразеологічного складу української мови, основні фразеологічні словники і довідники;
- 2) **уміти** виділяти в тексті фразеологізми, визначати їх синтаксичну роль у реченні, в доступних випадках визначати лексичне значення фразеологізмів, використовувати їх у мовленні з урахуванням стилістичних особливостей, користуватися фразеологічними довідниками та словниками, складати невеликі тексти, включаючи в них відповідні фразеологічні звороти.

Орієнтовні завдання на заняттях гуртка

1. Доповнити таблицю:

Джерела української фразеології	
З народних джерел	З голови до п'ят; водити за носа; теревені правити.
З професійно-технічних висловів	З іншої опери; на ловця і звір біжить; де тонко, там і рветься
З релігійних висловів	Співати Лазаря; Хома невіруючий, терновий вінок
Вислови античних часів	Прокрустове ложе; Сізіфова праця; крокодилячі сльози
Прислів'я і приказки	Любиш кататися — люби й саночки возити; лінивому все ніколи.
Крилаті вислови видатних осіб, філософів, учених, політичних діячів, письменників	Послухали Лисичку і Щуку кинули у річку (<i>Л. Глібов</i>). Бути чи не бути (<i>Шекспір</i>). Пропаща сила (<i>Панас Мирний</i>)
Переклади іншомовних фразеологізмів	Дивитися крізь пальці (з нім.), се ля ві (таке життя) — (з франц.)

2. Вибіркова робота

Прочитати речення, виписати фразеологізми. Пояснити їх значення за допомогою фразеологічного словника.

Хто моря переплив і спалив кораблі за собою, той не вмере, не здобувши нового добра (Леся Українка). Хватить на Данька спину гнути (М. Стельмах). От як може чоловік жити, коли має олію в голові (М. Стельмах). Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце з перцем (І. Нечуй-Левицький). Старий заговорив дрібно й сердито, наговорив синам сім мішків гречаної вовни, незважаючи на святу п'ятницю (І. Нечуй-Левицький).

3. Творчі вправи

1. За допомогою фразеологічного словника розтлумачити подані фразеологізми й увести їх у прості речення, ускладнені однорідними членами, вставними словами, звертаннями (робота за варіантами).

Варіант 1. Сізіфова праця, ахіллесова п'ята.

Варіант 2. Езопівська мова, піррова перемога.

Варіант 3. Ганнібалова клятва, валамова ослиця.

Варіант 4. Дамоклів меч, Карфаген повинен бути зруйнований.

Варіант 5. Троянський кінь, розмотати клубок.

Варіант 6. Грати першу скрипку, виходити на арену.

2. Закінчити речення за допомогою фразеологізмів, поданих у довідці. З'ясувати їх походження.

- 1) Місто він своє знає як..
- 2) Нові будинки ростуть як
- 3) Крутиться зранку до вечора як
- 4) Схожі ми з сестрою як
- 5) Що йому не кажи, йому все як
- 6) Приїзд давніх друзів був як
- 7) Дощу цієї весни було мало як
- 8) Після хорошої зарядки сон як
- 9) Коли ми піднялися на гору, село було видно як
- 10) Дізнавшись, що починається футбол, Андрій як

Довідка. Свої п'ять пальців, гриби після дощу, муха в окропі, дві краплі води, з гуски вода, сніг на голову, кіт наплакав, рукою зняло, на долоні, вітром здуло.

4. Пошукова робота

Сократична бесіда (назва походить від давньогрецького філософа Сократа, який учив афінян мислити, залучаючи їх до своєї евристичної бесіди).

Який із поданих фразеологізмів відповідає слову:

- ◆ ніколи (а) тоді як рак свисне; б) дійти до краю; в) бити байдики);
- ◆ бідувати (а) у чорта на болоті; б) не меду пити; в) змотувати вудочки);
- ◆ викрити (а) хоч око виколи; б) кури не клюють; в) зірвати маску);
- ◆ дошкуляти (а) грати на нервах; б) намолоти дурниць; в) намотати собі на вус);
- ◆ приборкати (а) як корова язиком злизала; б) обламати роги; в) язиком чесати);
- ◆ перемогти (а) терпіти скруту; б) дійти до краю; в) узяти гору);
- ◆ сумний (а) мов у воду опущений; б) горить у руках; в) нести хрест);
- ◆ швидко (а) мов у воду опущений; б) як корова язиком злизала; в) узяти гору);
- ◆ голодний (а) і крихти в роті не було; б) одного поля ягоди; в) кинути тінь);
- ◆ осоромитися (а) вскочити в сливки; б) сісти маком; в) грати першу скрипку);
- ◆ щасливий (а) сім п'ятниць на тиждень; б) злий геній; в) бути на сьомому небі).

5. Завдання 1-3 – завдання на встановлення відповідності

Завдання 1

Встановіть значення фразеологізмів

1) Вбивати клин	А) Здоровий
2) Гріти руки	Б) Запальний
3) Спускатися з неба на землю	В) Домагатися залагодження справи
4) Оббивати пороги	Г) Досвідчений
5) Стріляний птах	Ґ) Нечесно наживатися
6) Книга за сімома печатями	Д) Приховане
7) Кров з молоком	Е) Сварити кого-небудь між собою
8) Гаряча голова	Є) Звільнитися від ілюзій

Завдання 2

Утворіть синонімічні пари фразеологізмів

1) Ставати під вінець	А) Одним ликом шиті
2) Мати рацію	Б) Точити ляси
3) Мати голову на плечах	В) Брати шлюб

4) Теревені правити	Г) Допікати до живого
5) Два чоботи пара	Г) Затаїти зло
6) Мати свій розум у голові	Д) Мати ґрунт під ногами
7) Точити зуб	Е) Жити своїм розумом
8) Заливати за шкуру сала	Є) Мати сенс

Завдання 3

Утворіть антонімічні пари фразеологізмів

1) Аж до ніг	А) З наперсток
2) Тримати хвіст трубою	Б) Як мерзле горить
3) Як бджіл у вулику	В) Як гриби після дощу
4) Тримати в тіні	Г) Аж до хмар
5) Тримати у кулаці	Г) Тримати на виду
5) Як корова язиком злизала	Д) Попускати віжки
7) Триматися гоголем	Е) Піджимати хвоста
8) Аж горить під руками	Є) Опускати руки

Завдання 4

Встановіть синтаксичну роль фразеологізмів у реченнях. Зробіть повний синтаксичний аналіз останнього речення

- 1) Ця подія відбулась за царя Гороха.
- 2) Ніхто його не тягнув за язик.
- 3) Дівчата як кров з молоком намагалися переспівати парубків.
- 4) Справжні друзі повинні пуд солі з'їсти.
- 5) А він живе десь між небом та землею.
- 6) Ти мусиш мовчати, а інші можуть теревені правити.

Завдання 5

Гра „Перекладач”, суть якої полягає в тому, що вчитель промовляє фразеологізм, а учні – замінюють його одним словом:

- Працює як віл –... (тяжко)*
Надути губи –... (розсердитись)
Як кіт наплакав –... (мало)
Ходити півнем –... (гордовито)
Як корова язиком злизала –... (швидко)
Вилетіло з голови –... (забув)
Сім потів зійшло –... (втомився)

Завдання 6

Бліц – турнір.

- Назвати фразеологізми до слів.
 Запам'ятати –... (зарубати на носі);
 Посваритися –... (розбити глека);
 Червоніти –... (пекти раків);
 Лінуватися –... (бити байдиків);
 Мало –... (як кіт наплакав);
 Дружно –... (рука за руку);

Останнім часом популярною формою роботи гуртка став метод проєктів. Він надає можливість проявити творчі здібності усім гуртківцям, а для цього учителю-словеснику потрібно розподілити завдання так, щоб ніхто не залишився без роботи. Наприклад, тема проєкту – “Фразеологізми у нашому житті”, мета проєкту – створення умов для формування в учнів навичок вживання фразеологізмів у мовленні, а також можливість працювати у команді.

Учні діляться на три команди, для кожної команди визначається тема.

1 команда – “Фразеологізми у Біблії”; 2 – “Фразеологізми у художньому творі”; 3 – “Фразеологізми розмовно-побутового мовлення”.

У результаті роботи кожна команда робить висновки, що у тексті Біблії фразеологічні звороти зустрічаються доволі часто. Це пояснюється тим, що книга, яка адресована усім людям, була написана так, що стала близька і зрозуміла їм, увібрала в себе народну мудрість і образність народної мови, бо біблійні фразеологізми вживаються в народній мові не одну тисячу років. У творах художньої літератури автори вживають фразеологічні звороти для емоційного забарвлення мови героїв, яскравій передачі їх вчинків, зовнішності, поведінки, характерів тощо. Яскравим

прикладом цьому може бути демонстрація на екран (Smart-дошку) тексту оповідання Марка Вовчка “Сестра”, у якому гуртківці знайдуть дуже багато фразеологізмів та зможуть пояснити їх за допомогою фразеологічного словника. Учитель-словесник повинен порадити гуртківцям дослідити фразеологізми і фразеологічні звороти розмовно – побутового мовлення через спілкування зі старшим поколінням – своїми бабусями та дідусями або з жителями сільської місцевості, у мові яких їх збереглося чимало.

Робота в гуртку дає можливість учням з різними інтересами, з різним рівнем підготовки навчатися разом. Атмосфера неформального спілкування допомагає вирішити виховні завдання: формування та згуртування колективу, почуття взаємовиручки, взаємодопомоги, формування особистісних якостей, виховання творчого ставлення до справи.

Анкета для учнів

Шановні старшокласники!

Просимо Вас відповісти на декілька питань, які стосуються організації гурткової роботи з української мови у школі. Дякуємо за об'єктивні відповіді.

1. Назвіть повну назву гуртка, який Ви відвідуєте та його керівника.
-

2. Скільки часу на тиждень (хв..) відбувається заняття гуртка?

- Назвіть день _____; годину початку заняття
3. Як визначався вибір гуртка з української мови у Вашій школі :
А) проводилося усне опитування учнів; Б) проводилося письмове опитування учнів; Г) вибір здійснювали дирекція та вчителі; Д) не можу відповісти.

4. Чому Ви вибрали гурток української мови?

5. Назвіть тему останнього заняття гуртка

6. Назвіть тему (и) заняття гуртка, яка для Вас були найцікавішою (ими). Яку інформацію, отриману під час занять гуртка, Ви вважаєте цікавою та корисною для Вас?

7. Які теми занять гуртка Ви б не вивчали?

8. Які практичні знання (досвід) Ви отримали, відвідуючи гурток з української мови?

9. Як відбувається у школі презентація результатів роботи гуртка?

10. Якби Ви мали змогу змінити спрямування гурткової роботи з української мови, що б Ви зробили??

11. Чи маєте Ви бажання творчої самореалізації? _____
12. Які види інноваційного навчання у позакласній роботі викликають у Вас найбільший інтерес? _____
13. Як Ви поєднуєте навчання з заняттями гуртка української мови?

14. Чи покращились Ваші знання з предмета українська мова через участь у гуртковій роботі? _____

Дякуємо за відповіді!

Анкета для вчителів

Шановні вчителі! Задля з'ясування значення позакласної роботи в процесі навчання української мови у загальноосвітній школі ми проводимо це опитування.

Просимо відповісти на питання анкети. Будемо вдячні за відверті відповіді!

1. Чи володієте Ви вміннями організувати різні форми проведення позакласної роботи з української мови ?

а) так; б) ні; в) інший варіант відповіді.

2. Якою Ви бачите модель позакласної роботи з української мови в сучасній школі? _____

3. Назвіть основні етапи підготовки позакласних заходів. _____

4. Чи використовуєте просемінарські заняття для підготовки і проведення занять з української мови поза класом?

а) так; б) ні; в) інший варіант відповіді

5. Яким методам і прийомам для проведення позаурочних моделей навчання української мови Ви надаєте перевагу?

6. З якими предметами шкільного курсу Ви поєднуєте позакласну роботу з української мови? Як здійснюєте міжпредметні зв'язки у процесі самостійної роботи учнів?

7. Які форми навчальної роботи формують в учнів старших класів дослідницькі вміння і навички? _____

8. Чи навчаєте Ви самостійно встановлювати міжпредметні зв'язки? Як саме? _____

9. Як ви розумієте вислів "спільна робота учителя й учнів" для залучення здібних і талановитих? _____

10. У чому проявляється схожість і відмінність літературно-музичної композиції і літературної вітальні як форм позакласної роботи з української мови? _____

11. Назвіть методичні розробки, які Ви особисто створили з питань позакласної роботи з української мови _____

12. Які з них Ви презентували:

- в роботі шкільної методичної комісії _____

- в роботі міської методичної комісії _____

- на обласному рівні _____

13. Мету позакласної роботи Ви вбачаєте у _____

Дякуємо за відповіді!

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дисертації

1. Александрова В. Ф. Форми і види позакласної роботи з української мови, спрямовані на формування соціокультурної компетентності старшокласника // Матеріали III International Scientific and Practical Conference “The goals of the World Science 2017”. Серія: Педагогіка. ISSN 2413-1032 (print) ISSN 2414-6404 (on line). – 2017. – Вип. № 2 (18) у п’яти томах.
2. Александрова В. Ф. Становлення позакласної роботи з української мови в загальноосвітньому навчальному закладі. Наукові записки Бердянського педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки / Випуск 1.– Бердянськ, 2017. – С. 80–85.
3. Александрова В. Ф. Шляхи формування соціокультурної компетентності учнів 8-9 класів у позакласній роботі з української мови : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Стратегічні пріоритети філології й лінгводидактики в умовах реформування освітньої системи в Україні”: Секція 3 // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Випуск № 4 (309) травень, 2017. – С. 96–106.
4. Александрова В.Ф. Змістовий компонент позакласної роботи з української мови у 8-9 класах загальноосвітнього навчального закладу// Педагогічний процес: теорія і практика. ORCID iD 0000-0003-1514-7171 – 2017. – Вип. 2. (57). Київ, ТОВ “Видавниче підприємство “ЕДЕЛЬВЕЙС”. – С. 90–95.
5. Александрова В.Ф. Принципи організації позакласної роботи з української мови в загальноосвітньому навчальному закладі // Наукові записки. Серія педагогічні науки. – Київ, вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова.– Випуск СXXXI(131.) ISSN 2310-371X. – 2016. – С. 5–11.

THE LIST OF PUBLISHED WORKS ON THE RESEARCH THEME

Research papers with the published key findings of the dissertation

1. Aleksandrova V. F. Forms and types of extra-curricular work in Ukrainian aiming at forming socio-cultural competence of senior forms pupils// Materials of the 3rd International Scientific and Practical Conference “The goals of the World Science 2017”. Series: Pedagogika. ISSN 2413-1032 (print) ISSN 2414-6404 (on line). – 2017. – Issue. No 2 (18) in five volumes.
2. Aleksandrova V. F. Establishment of extra-curricular work in Ukrainian in secondary educational establishments. Proceedings of Berdiansk Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences / Issue 1.– Berdiansk, 2017. – P. 80–85.
3. Aleksandrova V. F. Ways of forming socio-cultural competence of the 8-9th graders during extra-curricular activities in Ukrainian : Materials of the all-Ukrainian scientific-and-practical conference “Strategical priorities of Linguistics and Linguodidactics regarding reformation of the educational system of Ukraine”: Section 3 // Bulletin of Lughansk National University named after Taras Shevchenko. – Issue No 4 (309) May, 2017. – P. 96–106.
4. Aleksandrova V. F. The content component of extra-curricular activities in Ukrainian in the 8-9th forms of secondary educational establishments// Pedagogical process: theory and practice. ORCID iD 0000-0003-1514-7171 – 2017. – Issue. 2. (57). Kyiv, Ltd. “Publishing enterprise “EDELVEIS”. – P. 90–95.
5. Aleksandrova V. F. Principles of extra-curricular activities provision in Ukrainian at secondary educational establishments// Proceedings. Series: Pedagogical sciences. – Kyiv, publishing house NPU named after M. P. Drahomanov.– Issue CXXX1(131.) ISSN 2310-371X. – 2016. – P. 5–11.